

TEMIDA TEMIDA

UDK 343.98

ISSN 1450-6637

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 2, godina 22, Septembar 2019.

Tema broja: NASILJE NAD ŽENAMA

Izdaju:

© Vikičimološko društvo Srbije i „Prometej”, Beograd

Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje ili preštampanje bez dozvole izdavača

Adresa redakcije:

Vikičimološko društvo Srbije, Ismeta Mujezinovića 21/6,

11070 Novi Beograd, tel/fax: + 38111 630 3022, e-mail: vdsrbija@gmail.com i temida.vds@gmail.com

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, Institut za uporedno pravo, Srbija; dr Slobodan Savić, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Jelena Srna, redovna profesorka Univerziteta u Beogradu u penziji, Srbija; dr Nevena Petrušić, Univerzitet u Nišu, Srbija; dr Đorđe Alempijević, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Tatjana Đurić-Kuzmanović, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Srbija; dr Saša Mijalković, Kriminalističko-policajski univerzitet, Srbija; dr Biljana Simeunović-Patić, Kriminalističko-policajski univerzitet, Srbija; dr Alenka Šelih, redovna profesorka Univerziteta u Ljubljani u penziji, Slovenija; dr Goražd Meško, Univerzitet u Mariboru, Slovenija; dr Nina Peršak, Univerzitet za krivičnopravnu etiku i kriminologiju, Slovenija; dr Almir Maljević, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina; dr Christa Pelikan, Institute for Criminology and Sociology of Law, Austria; dr Ivo Aertsen, Catholic University of Leuven, Belgija; dr Stephan Parmentier, Catholic University of Leuven, Belgija; dr Jan Van Dijk, Tilburg University, Holandija; dr Antony Pemberton, Tilburg University, Holandija, Catholic University of Leuven, Belgija; dr Joanna Shepley, University of Sheffield, Velika Britanija; dr Sandra Walklate, University of Liverpool, Velika Britanija; dr Basia Spalek, Derby University, Velika Britanija; dr Brandon Hamber, Ulster University, Velika Britanija; mr Ruth Jamieson, profesorka Queen's University u penziji, Velika Britanija; dr Gail Mason, University of Sidney, Australija; dr Estela Valverde, Macquarie University, Australija; dr Michael Humphrey, University of Sydney, Australija; dr Robert Elias, University of San Francisco, SAD; dr Robert Peacock, University of the Free State, Južna Afrika; dr Karuppantan Jaishankar, Raksha Shakti University, Indija, dr Goran Bašić, Linnaeus University, Švedska.

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Gerd Ferdinand Kirchhoff (Jindal Global University, India; University of Applied Sciences, Nemačka)

i dr Marc Groenhuijsen (Tilburg University, Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

dr Sanja Čopić

Zamenica glavne i odgovorne urednice:

dr Mirjana Dokmanović

Urednica teme broja:

dr Vesna Nikolić-Ristanović

Sekretarka redakcije:

mr Ljiljana Stevković

Tehnički urednik:

Bejan Šaćiri

Članovi redakcionog odbora časopisa:

dr Vesna Nikolić-Ristanović, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Slobodanka Konstantinović Vilić, redovna profesorka Univerziteta u Nišu u penziji, Srbija; dr Mirjana Dokmanović, Institut društvenih nauka, Srbija; dr Ivana Stevanović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija; dr Sanja Čopić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija; dr Slađana Jovanović, Univerzitet Union, Srbija; dr Natalija Žunić, Univerzitet u Nišu, Srbija; mr Ljiljana Stevković, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Oliver Bačanović, Univerzitet St. Kliment Ohridski, Makedonija; dr Jo-Ann Wemmers, University of Montreal, Kanada; dr Sanja Milivojević, La Trobe University, Australija.

Idejno rešenje korica i kompjuterska obrada sloga: Tatjana Rondović

UDK

343.98

ISSN (štampano izdanje)

1450-6637

ISSN (on line izdanje)

2406-0941

Tiraž:

200 primeraka

Stampa

„Prometej“

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani
The articles in the journal are peer reviewed

Temida je referisana u DOAJ, EBSCO i uvrštena u Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Temida is indexed in the DOAJ, EBSCO and has been accepted for coverage
in the Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Tema broja:

Nasilje nad ženama

Theme:

Violence against Women

U čast Slobodanke Konstantinović Vilić

In honor to Slobodanka Konstantinović Vilić 127

Nasilje nad ženama i nastava na visokoškolskim ustanovama u Srbiji

Violence against Women and Teaching
at Higher Education Institutions in Serbia
Vesna Nikolić-Ristanović 129

Razvoj zakonodavnog okvira za zaštitu žena žrtava nasilja u Srbiji

Development of Legislative Framework for the
Protection of Women Victims of Violence in Serbia
Sanja Čopić 143

Novi krivičnopravni odgovori Republike Srbije na nasilje nad ženama

New Criminal Law Responses of the Republic of Serbia
to Violence against Women
Slađana Jovanović 169

Nasilje prema ženama nakon razdvajanja i razvoda partnera: Izazovi u procenama i odlukama o merama zaštite

Violence against Women After Separation
and Divorce of the Partners: Challenges in
Assessments and Decisions on Protection Measures
Tanja Ignjatović 189

Partnersko nasilje nad ženama obolenim od malignih bolesti

Partner Violence against Women with Malignancies
Tamara Klikovac 209

Prikazi knjiga

Book reviews

N. Petrušić, N. Žunić, V. Vilić

**Krivično delo nasilja u porodici u sudskoj praksi:
Nove tendencije i izazovi**

(The Crime of Domestic Violence in Court Practice:
New Tendencies and Challenges)

Ljiljana Stevković 223

U čast Slobodanke Konstantinović Vilić

Ovaj broj časopisa *Temida* posvećen je prof. dr Slobodanki Konstantinović Vilić, i predstavlja svojevrsni vid priznanja i uvažavanja njenog dugogodišnjeg bavljenja pitanjima vezanim za nasilje nad ženama.

Prof. dr Slobodanka Konstantinović Vilić je redovna profesorka u penziji. Na Pravnom fakultetu u Nišu predavala je Kriminologiju, Penologiju, Viktimologiju, Pravne studije roda i Kliničko pravničko obrazovanje. Učestvovala je u radu Pravne klinike na Pravnom fakultetu u Nišu, posebno Pravne klinike za zaštitu prava žena. Jedna je od inicijatorki za uvođenje predmeta Pravne studije roda u nastavni plan i program osnovnih studija na Pravnom fakultetu u Nišu. Autorka je većeg broja radova iz oblasti krivičnog prava, kriminologije, penologije i viktimologije.

Učestvovala je u realizaciji većeg broja projekata sa različitim temama: nasilje u porodici, nasilje prema ženama, teški oblici kriminaliteta u Srbiji, kriminalitet žena, maloletnička delinkvencija, recidivizam, žene u zatvorima, ostvarivanje prava žena na abortus, femicid i tako dalje. Autorka je knjige *Žene ubice*. Koautorka je više monografija od kojih izdvajam sledeće: *Kriminalitet maloletnica, Žene, nasilje i rat, Žene Krajine – rat, egzodus i izbeglištvo, Abortus – pravni, medicinski i etički pristup, Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Krivično delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu, Pravo na pravnu pomoći i kvalitet pravne pomoći pružene građanima u krivičnom postupku i postupku izdržavanja kazne, Društveni i institucionalni odgovor na femicid u Srbiji*. Takođe, prof. dr Konstantinović Vilić je i koautorka univerzitetskih udžbenika *Osnovi kriminologije, Kriminologija i Penologija*, i autorka većeg broja članaka o nasilju nad ženama, među kojima su i radovi objavljeni u *Temidi*.

U čast Slobodanke Konstantinović Vilić

Takođe, od početka 1990-tih godina, Slobodanka je aktivno učestvovala u radu ženskih grupa u Srbiji i radila na širenju ženskog pokreta. Učestvovala je u osnivanju, bila koordinatorka i dugo godina volontirala u udruženju S.O.S. za žene i decu žrtve nasilja i u organizaciji Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju u Nišu (gde je i danas koordinatorka). Dugogodišnja je članica redakcije naučnog časopisa o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu *Temida* i jedna od osnivačica i dugogodišnja članica Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije.

Prof. dr Slobodanka Konstantinović Vilić dala je važan doprinos menjaju zakonodavnog i institucionalnog odgovora na nasilje nad ženama u Srbiji, razvoju službi za pomoć žrtvama, kao i istraživanjima kojima je evaluirana primena novih zakona u praksi. Pored toga, temu nasilja nad ženama uvela je u nastavu kriminologije još tokom 1990-tih godina, a kasnije i u nastavu viktimologije, pravnih studija roda i u kliničko pravničko obrazovanje studenata.

U čast prof. dr Konstantinović Vilić i kao način uvažavanja njenog naučnog, istraživačkog i aktivističkog doprinosa, radovi objavljeni u ovom broju *Temide* bave se različitim aspektima nasilja nad ženama i postojećim oblicima društvenog reagovanja na njega, kako institucionalnog, tako i reagovanja od strane civilnog društva.

UREDNIČKA TEME BROJA
VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC

TEMIDA

2019, vol. 22, br. 2, str. 129-142

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1902129N>

Originalni naučni rad

Primljeno: 9.9.2019.

Odobreno za štampu: 29.10.2019.

Nasilje nad ženama i nastava na visokoškolskim ustanovama u Srbiji¹

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC*

*R*ad ima dva osnovna cilja. Prvi cilj je da predstavi prve korake u uvođenju teme nasilja nad ženama u nastavu na visokoškolske ustanove u Srbiji. Drugi cilj je predstavljanje rezultata eksplorativnog istraživanja sadašnje situacije u pogledu mesta koje ova tema ima u nastavi na visokoškolskim ustanovama u Srbiji. U prvom delu rada je opisano kako je ova tema prvi put uključena u udžbenik i nastavu kriminologije na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu, a nakon toga i na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (FASPER) Univerziteta u Beogradu. U drugom delu rada dostignuti razvoj nastave o nasilju nad ženama na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu i na FASPER-u sagledava se u širem kontekstu sadašnjeg stanja na sličnim fakultetima u Srbiji. Analizirana je prisutnost teme nasilja nad ženama u nastavi na fakultetima Univerziteta u Beogradu, Nišu i Novom Sadu. Kvalitativna analiza se bazira na podacima iz silabusa koji su bili dosupni na internet stranicama fakulteta u vreme prukupljanja podataka (oktobar 2018. godine), a koji se odnose na sva tri nivoa studija (osnovne, master i doktorske). Na osnovu rezultata istraživanja zaključuje se da je danas situacija u pogledu prisutnosti teme nasilja nad ženama bolja nego pre dvadeset godina. Međutim, neophodna je šira i produbljenija analiza kako bi se dala pouzdana ocena o tome da li je edukacija o nasilju nad ženama koju budući

¹ Pisanje rada je rezultat projekta *Metodologija evidentiranja kriminaliteta kao osnova efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju* (br. 179044), koji finansira Ministarstvo prosветe, nauke i tehnološkog razvoja, implementira Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i kojim rukovodi prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

* Dr Vesna Nikolić-Ristanović je redovna profesorka na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i direktorka Viktimološkog društva Srbije. E-mail: vnikolicristanovic@gmail.com.

stručnjaci u Srbiji dobijaju na fakultetima adekvatna potrebama odgovarajućeg reagovanja društva u smislu njegovog suzbijanja, prevencije i zaštite žrtava.

Ključne reči: *nasilje nad ženama, nastava, visokoškolske ustanove, kvalitativno istraživanje, Srbija*

Uvod

Zahvaljujući zalaganju aktivistkinja ženskih organizacija i istraživačica feminističke orijentacije, u Srbiji je tema nasilja nad ženama postala društveno vidljiva tokom 1990-tih godina. Tokom 1980-tih i 1990-tih godina sprovedena su prva istraživanja i objavljeni prvi naučni radovi koji su ukazali na problem nasilja nad ženama (Konstantinović Vilić, 1986; Nikolić-Ristanović, 1989; Nikolić-Ristanović, 1993). Početkom 1990-tih godina nastale su i prve organizacije civilnog društva koje su u fokus svojih aktivnosti stavile podršku žrtvama i zalaganje za promenu zakona, prakse i ukupnog odnosa društva prema ovoj pojavi (Nikolić-Ristanović, 2007). Istovremeno sa razvojem istraživanja i aktivizma, započeo je i proces uvođenja teme nasilja nad ženama na fakultete. Sasvim razumljivo, taj proces započele su osobe koje su feminističke pravnice i istraživačice, autorke prvih istraživanja u ovoj oblasti i osnivačice i koordinatorke organizacija civilnog društva koje se tom temom bave. Ovaj razvoj, koji je započet tokom 1990-tih godina na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu, nastavljen je nakon 2000. godine na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (FASPER) Univerziteta u Beogradu, a zatim i na nekim drugim fakultetima. Imajući u vidu značaj uključivanja teme nasilja nad ženama u edukaciju budućih stručnjaka, ovaj rad ima za cilj da predstavi razvoj i sadašnju situaciju u pogledu mesta koje tema nasilja nad ženama ima u nastavi na izabranim visokoškolskim ustanovama u Srbiji.

U prvom delu rada je opisano kako je ova tema 1998. godine prvi put uključena u jedan udžbenik kriminologije, a zatim i u silabuse, najpre na Pravnom fakultetu u Nišu, a onda i na FASPER-u. U drugom delu rada dostignuti razvoj nastave o nasilju nad ženama na Pravnom fakultetu u Nišu i na FASPER-u analiziran je i poređen sa situacijom na sličnim fakultetima u Srbiji.

Počeci: Uvođenje teme nasilja nad ženama u nastavu na Pravnom fakultetu u Nišu i na Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu

Uporedo sa razvijanjem prvih organizacija za pomoć ženama žrtvama nasilja i zalaganjem za promene zakona, tokom 1990-tih godina tema nasilja nad ženama po prvi put je uključena u nastavu na jednoj visokoškolskoj ustanovi u Srbiji. Bio je to Pravni fakultet u Nišu. Na uključivanju ove teme u udžbenik i nastavu kriminologije na tom fakultetu radila sam zajedno sa profesorkom Slobodankom Konstantinović Vilić. Naša profesionalna saradnja i priateljstvo su tada utemeljeni, dalje su se razvijali i produbljivali, i još uvek traju. U ovom delu rada opisala sam naše aktivnosti na razvijanju nastave o nasilju nad ženama na našim matičnim fakultetima.

Naime, ja sam od 1979. do 2004. godine bila zaposlena kao istraživačica (od asistentkinje pripravnice do zvanja naučnog savetnika) u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. S obzirom da sam od kad znam za sebe imala veoma izraženu svest i bunt vezano za neravnopravan položaj žena, ne čudi što je od početka moj istraživački interes bio orijentisan na položaj žrtava kriminaliteta, kriminalitet žena i nasilje nad ženama. Tako sam još 1982. godine, kada u domaćoj kriminološkoj i pravnoj literaturi gotovo da nije bilo ničega o žrtvama,² odbranila magistarski rad pod nazivom *Uticaj žrtve na pojavu kriminaliteta* (Nikolić-Ristanović, 1984), a ubrzo nakon toga, 1987. godine i doktorsku disertaciju pod nazivom *Žene kao žrtve kriminaliteta* (Nikolić-Ristanović, 1989). Koliko mi je poznato, *Žene kao žrtve kriminaliteta* je bio prvi naučni rad kod nas u kome su izneti rezultati istraživanja nasilja nad ženama, u kome je kritikovano nekažnjavanje za silovanje u braku i nasilje u porodici i pisano o SOS telefonima i skloništima za žene i decu žrtve nasilja.

Paralelno sa mnom, i još uvek ne poznajući me, 1980-tih godina radila je na svojim istraživanjima profesorka Slobodanka Konstantinović Vilić, koja je u svojoj doktorskoj disertaciji *Žene ubice* (Konstantinović Vilić, 1986), po prvi put kod nas ukazala na uticaj koji nasilje nad ženama ima na kriminalitet žena, posebno na vršenje ubistva. Naša istraživačka i aktivistička interesovanja bila

---

² Dobra ilustracija za to su reči Milana Milutinovića, profesora kriminologije koji je bio uvažen i priznat u celom svetu, koji je kao član komisije za odbranu mog magistarskog rada rekao da je o temi žrtava u svom udžbeniku Kriminologija napisao samo jednu rečenicu i da je iz mog magistarskog rada mnogo naučio.

su veoma slična, i, iako smo znale jedna za drugu, u to vreme nismo se lično poznavale ni sarađivale.

Sticajem okolnosti, tu povezanost naših istraživačkih i ljudskih interesovanja prepoznao je profesor Mihajlo Aćimović, koji je jedno vreme predavao i na Pravnom fakultetu u Nišu i u Beogradu. Slobodanka je bila njegova asistentkinja a ja sam njega izabrala za mentora mog magistarskog rada, imajući u vidu da je bio jedan od retkih profesora koji se u svojim radovima, doduše sporadično, doticao pitanja žrtava. On nas je upoznao krajem 1980-tih godina, i to naše priateljstvo i kolegijalna saradnja imali su velikog uticaja na postavljanje osnove mog kasnijeg predavačkog rada.

Ubrzo nakon što smo se upoznale, Slobodanka mi je predložila da zajedno počnemo da radimo na udžbeniku kriminologije, koji će biti usklađen sa najnovijim istraživanjima i promenjenim društvenim kontekstom u Srbiji. Uz to, zajedno smo došle na ideju da u udžbeniku treba da dođu do izražaja teme vezane za nasilje nad ženama i žrtve, o čemu nije bilo ni reči ni u jednom udžbeniku kriminologije u to vreme. Tako smo počele da radimo na prvom izdanju udžbenika koji smo nazvale *Osnove kriminologije* (Konstantinović Vilić, Nikolić-Ristanović, 1992). Udžbenik *Osnove kriminologije* izašao je iz štampe 1992. godine i odmah je postao obavezna literatura na predmetu Kriminologija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu. Ovaj udžbenik sadržao je samo najosnovniju materiju iz kriminologije, uključujući i kratak viktimoški deo, odnosno bazični deo o žrtvama. S obzirom da u ovom bazičnom izdanju nismo konkretnije obuhvatile važne teme vezane za žene, odmah smo krenule da radimo dalje, tako da smo 1998. objavile prvo kompletno izdanje udžbenika *Kriminologija*, koji je imao i jedno izmenjeno i dopunjeno izdanje (Nikolić-Ristanović, Konstantinović Vilić, 1998, 2003). Udžbenik *Kriminologija* je zamenio udžbenik *Osnove kriminologije*, te je postao obavezna literatura za predmet Kriminologija na Pravnom fakultetu u Nišu. Već u prvom izdanju veliki prostor je dat nasilju u porodici, različitim oblicima seksualnog nasilja, uključujući i silovanje u ratu, kao i feminističkom objašnjenju nasilja nad ženama i feminističkoj metodologiji u istraživanju nasilja nad ženama i kriminaliteta žena.

Zahvaljujući našem zajedničkom udžbeniku, studenti Pravnog fakulteta u Nišu imali su priliku da o nasilju nad ženama uče ne samo mnogo pre nego što su tu priliku imali studenti drugih fakulteta, već i mnogo pre nego što je ova tema bila društveno vidljiva i prepoznata kao društveni problem u Srbiji. Takođe, kada sam 2004. godine ja počela da predajem na Fakultetu za spe-

---

cijalnu edukaciju i rehabilitaciju, imala sam spremam udžbenik po kome sam mogla odmah da počnem da predajem predmet Kriminologija sa maloletničkom delinkvencijom, koji je, po tadašnjem programu, izučavan četiri semestra.

Program koji sam napravila podelio je ovaj megalomanski predmet na tri celine-potpredmeta: kriminologiju, maloletničku delinkvenciju i viktimologiju, a tema nasilja nad ženama bila je široko zastupljena, uz korišćenje dodatne literature. Moj program je bio prihvaćen bez većih otpora, uz pohvale i podršku profesora Dobrivoja Radovanovića, mog dugogodišnjeg kolege iz Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, koji je u to vreme bio predsednik Veća Odeljenja za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja.

Kada je 2006. godine započeta reforma nastave na visokoškolskim ustavovama u cilju usklađivanja sa Bolonjskom deklaracijom, predmet Kriminologija sa maloletničkom delinkvencijom je na FASPER-u i formalno podeljen na tri predmeta – Kriminologija, Maloletnička delinkvencija i Viktimologija. Uz to, ja sam napisala i program za novi izborni predmet Nasilje nad decom. Istovremeno, na Pravnom fakultetu u Nišu uvedeni su novi predmeti: Pravne studije roda i Viktimologija. Na žalost, moj predlog da se na FASPER-u uvede izborni predmet Nasilje u porodici nije prihvaćen, dok je predlog za prihvatanje predmeta Žene i zatvor, prihvaćen tek pre nekoliko godina (2014).

Tokom pravljenja programa za predmete po Bolonjskoj deklaraciji, profesorka Slobodanka Konstantinović Vilić, profesorka Miomira Kostić, takođe sa Pravnog fakulteta u Nišu i ja napisale smo novo izmenjeno izdanje užbenika *Kriminologija* (Konstantinović Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2009, 2010 i 2012) i u njega, pored izmena vezanih za nove zakone i podatke novih istraživanja, unele još neke nove teme, poput proganjanja, trgovine ljudima i mobinga. Poslednje izdanje štampano je 2018. godine i u njega su unete najnovije izmene vezane za promene zakona, kao i nove teme, poput polnog uznemiravanja i femicida, nova istraživanja, statistika i slično (Nikolić-Ristanović, Konstantinović Vilić, 2018).

Istraživanje vidljivosti teme nasilja nad ženama na visokoškolskim ustanovama u Srbiji

Predmet, cilj i metod istraživanja

Tema nasilja nad ženama je u poslednjih petnaest godina postepeno postajala sve zastupljenija u programima visokoškolskih ustanova u Srbiji. Na to su u dobroj meri uticale promene zakonodavstva, pre svega propisivanje nasilja u porodici i trgovine ljudima kao krivičnih dela, ali i u celini povećana društvena vidljivost teme nasilja nad ženama. S obzirom da, prema raspoloživim saznanjima, do sada nije bilo pokušaja sagledavanja šire slike u tom pogledu, odlučila sam da istražim programe jedne grupe fakulteta koje povezuje sličnost načina obrađivanja teme kriminaliteta (fakulteti na kojima se izučava Kriminologija i sa njom povezani predmeti), kao i okolnost da su u sastavu tri najstarija univerziteta u Srbiji: Univerziteti u Beogradu, Nišu i Novom Sadu. Istraživanjem su obuhvaćeni pravni fakulteti na sva tri univerziteta, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i Studije specijalne edukacije i rehabilitacije (SEIR) na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu.

Cilj istraživanja bio je dolaženje do saznanja o tome u kojoj meri je tema nasilja nad ženama vidljiva u silabusima. Za potrebe ovog rada izvršena je kvalitativna analiza koja je obuhvatila sledeće podatke: naziv predmeta, cilj, ishode i sadržinu nastave, kao i literaturu koja se koristi. Analiza se bazira na podacima iz silabusa koji su bili dostupni na internet stranicama fakulteta u vreme prikupljanja podataka (oktobar 2018. godine), a koji se odnose na sva tri nivoa studija (osnovne, master i doktorske).

Rezultati istraživanja

Broj predmeta u čijim silabusima se pominje tema nasilja nad ženama

Analizu vidljivosti teme nasilja nad ženama u silabusima izabranih fakulteta započela sam utvrđivanjem broja predmeta u čijim silabusima je navedeno da se obrađuje makar jedan oblik nasilja nad ženama. Pri tome, uključivala sam kako one silabuse u kojima se izričitito pominje neki oblik ili nasilje

nad ženama uopšte, tako i one u kojima se pominju oblici nasilja koji se najčešće vrše prema ženama (na primer, nasilje u porodici i trgovina ljudima).

Rezultati analize silabusa su pokazali da se tema nasilja nad ženama pominje u silabusima ukupno 39 predmeta. S obzirom da na studijama SEIR na Medicinskom fakultetu u Novom Sadu nema nijednog predmeta u čijem silabusu se pominje nasilje nad ženama, dalja analiza odnosi se samo na pravne fakultete i FASPER. Analiza pokazuje da najviše pominjanja ove teme ima na Pravnom fakultetu (PF) u Nišu (14 predmeta), a najmanje na FASPER (7 predmeta). Broj predmeta u čijim silabusima se pominje nasilje nad ženama na PF Novi Sad i Beograd je isti (9).

Tabela 1: Nasilje nad ženama u silabusima – broj predmeta u kojima se pominje

Fakulteti	Nivo studija			Ukupno
	Osnovne	Master	Doktorske	
Pravni fakultet Niš	6	5	3	14
Pravni fakultet Beograd	5	1	3	9
Pravni fakultet Novi Sad	4	5	-	9
FASPER	4	2	1	7
Studije SEIR Novi Sad	-	-	-	-
Ukupno	19	13	7	39

Najviše predmeta u čijim silabusima se pominje ova tema je na osnovnim studijama (19), manje na master studijama (13), a najmanje na doktorskim studijama (3). Ova razlika nije pravolinijska na svim fakultetima i samo na pojedinim (PF Niš i FASPER) prati smanjivanje ukupnog broja predmeta kako se ide ka višim nivoima studija. Na svim fakultetima, osim PF Novi Sad, tema nasilja nad ženama je najzastupljenija na osnovnim studijama. Na PF Novi Sad ova tema je najzastupljenija na master studijama, dok je na PF Beograd ova tema na master studijama zastupljena na najmanje predmeta.

Vrsta nasilja nad ženama i silabusi

Analiza vrste nasilja koja se navodi u silabusima, radi bolje preglednosti, rađena je posebno za svaki nivo studija.

a) Osnovne studije

Analiza vrste nasilja koja se pominje u silabusima osnovnih studija pokazuje da su nasilje u porodici (12 predmeta) i seksualno nasilje (11 predmeta) najprisutniji u silabusima na ovom nivou studija. Na trećem mestu je trgovina ljudima koja se pominje daleko ređe (četiri predmeta). Ostali oblici nasilja (proganjanje, nasilje na radnom mestu i drugo – žene žrtve nasilja u zatvoru) pominju se samo u dva, odnosno u jednom predmetu.

Tabela 2: Vrste nasilja nad ženama u silabusima osnovnih studija

Fakultet	Vrsta nasilja nad ženama					Drugo
	Nasilje u porodici	Seksualno nasilje	Trgovina ljudima (ženama)	Proganjanje	Nasilje na radnom mestu	
Pravni fakultet Niš	5	3	1	1	1	-
Pravni fakultet Beograd	2	2	2	-	-	-
Pravni fakultet NS	3	3	-	-	-	-
FASPER	2	3	1	1	1	1
Ukupno	12	11	4	2	2	1

Tema nasilja u porodici je najprisutnija u silabusima na PF Niš, dok je tema seksualnog nasilja podjednako prisutna na PF NIŠ, PF Novi Sad i FASPER, a nešto manje na PF Beograd. Tema trgovine ljudima prisutna je u silabusima dva predmeta na PF Beograd, na po jednom predmetu na PF NIŠ i FASPER, dok na PF Novi Sad nije prisutna ni u jednom silabusu na osnovnim studijama. Ostali oblici nasilja navedeni su u silabusima pojedinih predmeta na PF Niš i FASPER.

Po obuhvatnosti bavljenja temom nasilja nad ženama posebno se izdvajaju predmeti Kriminologija, Pravne studije roda i Viktimologija na PF Niš, Rodno pravo i Pravna klinika na PF Beograd, kao i Kriminologija sa maloletničkom delinkvencijom i Viktimologija na FASPER. Zanimljivo je da predmet Pravna klinika na PF Beograd, koji daje studentima praktična znanja, u svom silabusu navodi više klinika za različite grane prava (za porodično pravo, za krivično pravo, za izbegličko pravo, za pitanja diskriminacije i za suzbijanje trgovine ljudima), pri čemu su sve one relevantne za obuku studenata za pravnu pomoć ženama žrtvama nasilja. Na žalost, od svih ovih predmeta, samo Kriminologija sa maloletničkom delinkvencijom i Viktimologija na FASPER su obavezni, dakle

samo njih uče svi studenti, što znatno relativizuje moguće domete nastave o nasilju nad ženama na predmetima koji im posvećuju znatnu pažnju.

b) Master studije

Kada su u pitanju master studije, situacija je slična, ali ima i razlike u poređenju sa osnovnim studijama. I na master studijama, ukupno posmatrano, najprisutnija je tema nasilja u porodici, ali je na drugom mestu tema trgovine ljudima. Seksualno nasilje je pomenuto samo u silabusima dva predmeta, kao i nasilje na radu i nasilje nad ženama uopšte. Tema proganjanja pomenuta je samo u silabusu jednog predmeta.

Tabela 3: Vrste nasilja nad ženama u silabusima master studija

Fakultet	Vrsta nasilja nad ženama					
	Nasilje u porodici	Seksualno nasilje	Trgovina ljudima (ženama)	Nasilje na radnom mestu	Proganjanje	Nasilje nad ženama uopšte
Pravni fakultet Niš	3	1	1	1	1	-
Pravni fakultet Beograd	1	-	-	-	-	-
Pravni fakultet NS	2	1	1	1	-	1
FASPER	2		1	-	-	1
Ukupno	8	2	3	2	1	2

Tema nasilja u porodici vidljiva je na najviše predmeta na master studijama PF Niš, a na najmanje predmeta na PF Beograd. Pri tome, od velikog značaja je podatak da na master studijama na čak tri ispitivana fakulteta postoje posebni predmeti u potpunosti posvećeni temama relevantnim za pitanja nasilja nad ženama. Naime, na PF Niš, PF Beograd i PF Novi Sad postoje predmeti koji nose naziv nasilje u porodici, i koji detaljno (iz kriminološke, pravne i viktimoške perspektive) obrađuju ovu temu. Pored toga, na PF Novi Sad postoji i poseban predmet pod nazivom Trgovina ljudima, dok se na PF Niš više tema relevantnih za nasilje nad ženama proučava i u okviru predmeta Kriminalitet nasilja i Rodna ravnopravnost i rodno zasnovano nasilje. Na FASPER-u posebnu pažnju istraživanjima različitih oblika nasilja nad ženama posve-

ćuje predmet Kvalitativne metode u kriminologiji i viktimologiji (nasilje u porodici, nasilje nad ženama uopšte, trgovina ljudima).

Na žalost, svi navedeni predmeti koji posebnu pažnju posvećuju nasilju nad ženama imaju status izbornih predmeta.

c) Doktorske studije

Kada su u pitanju doktorske studije, najprisutnija tema je seksualno nasilje (pet predmeta). Nasilje u porodici je na drugom mestu (četiri predmeta), dok se trgovina ljudima i nasilje nad ženama uopšte pominju samo u silabusima dva, odnosno jednog predmeta.

Tabela 4: Vrste nasilja nad ženama u silabusima doktorskih studija

Fakultet	Vrsta nasilja nad ženama			
	Nasilje u porodici	Seksualno nasilje	Trgovina ljudima (žene)	Nasilje nad ženama uopšte
Pravni fakultet Niš	2	2	1	-
Pravni fakultet Beograd	1	2	1	-
Pravni fakultet NS	-	-	-	-
FASPER	1	1		1
Ukupno	4	5	2	1

Nasilje u porodici je najprisutnije na doktorskim studijama PF Niš (Kriminologija i Porodično pravo), dok je seksualno nasilje prisutno u istom broju predmeta na PF Niš (Kriminologija i Krivično pravo) i PF Beograd (Sudska medicina i Krivično pravo). Trgovina ljudima prisutna je u silabusu jednog predmeta na PF Niš (Kriminologija) i jednog na PF Beograd (Kriminalistika). Na doktorskim studijama FASPER jedini predmet koji uključuje nastavu o nasilju nad ženama (Istraživanja u kriminologiji, viktimologiji i društvena reakcija na delinkventna ponašanja), obuhvata nasilje u porodici, seksualno nasilje, trgovinu ženama, kao i nasilje nad ženama uopšte.

Zaključak

Rezultati istraživanja vidljivosti teme nasilja nad ženama u silabusima izabranih fakulteta Univerziteta u Beogradu, Nišu i Novom Sadu pokazali su da je tema nasilja nad ženama prisutna na većini fakulteta koji su obuhvaćeni istraživanjem. Pri tome, uočena je neujednačenost u bavljenju različitim oblicima nasilja. Najzastupljenije je bavljenje nasiljem u porodici, dok su seksualno nasilje i trgovina ljudima (ženama) nešto manje zastupljeni. Na nekim fakultetima u okviru master studija postoje i posebni predmeti posvećeni temama nasilja u porodici i trgovine ljudima. Drugi oblici nasilja, poput proganjanja, nasilja na radnom mestu i nasilja nad ženama u širem smislu, u silabusima su vidljivi u manjoj meri, odnosno samo na pojedinim predmetima i fakultetima. Može se pretpostaviti da se njima u nastavi poklanja manja pažnja ili se uopšte ne proučavaju. Tema nasilja nad ženama prisutna je u silabusima najvećeg broja predmeta na osnovnim studijama, nešto manje na master i na najmanjem broju predmeta na doktorskim studijama. Ipak, kvalitativna analiza silabusa predmeta na master studijama pokazuje da na ovom nivou studija postoji najviše predmeta koji se različitim oblicima nasilja bave posebno detaljno (bilo da su u pitanju predmeti u celini posvećeni temi nasilja ili joj posvećuju posebnu pažnju).

Na žalost, tema nasilja nad ženama prvenstveno je uključena u silabuse predmeta koji imaju status izbornih predmeta, a samo izuzetno je deo silabusa obaveznih predmeta. Štaviše, svi predmeti na master studijama koji se detaljno bave temama relevantnim za nasilje nad ženama imaju status izbornih predmeta. Posledica toga je da svi studenti ne dobijaju obavezan fond znanja o nasilju nad ženama, što ima konsekvence na nepostojanje sigurne osnove za njihovu adekvatnu obučenost za rad na ovim pitanjima u praksi.

Rezultati istraživanja vidljivosti teme nasilja nad ženama u silabusima daju osnova za zaključak da je situacija u pogledu uključenosti teme nasilja nad ženama na ispitivanim fakultetima bolja nego pre dvadeset godina, ali da još uvek nije zadovoljavajuća. Međutim, da bi se dala pouzdanija ocena o tome da li je edukacija o nasilju nad ženama, koju budući stručnjaci u Srbiji dobijaju na fakultetima, adekvatna potrebama odgovarajućeg reagovanja društva u smislu njegovog suzbijanja, prevencije i zaštite žrtava, neophodna je produbljenja analiza nastave na ovim i drugim fakultetima u Srbiji.

Literatura

- Konstantinović Vilić, S. (1986) *Žene ubice*. Niš: Gradina.
- Konstantinović Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2009) *Kriminologija*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.
- Konstantinović Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2012) *Kriminologija*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.
- Nikolić-Ristanović, V. (1984) *Uticaj žrtve na pojavu kriminaliteta*. Beograd: Svetozar Marković.
- Nikolić-Ristanović, V. (1989) *Žene kao žrtve kriminaliteta*. Beograd: Naučna knjiga.
- Nikolić-Ristanović, V. (1993) Bračno nasilje: teoretski okvir i rezultati dosadašnjih istraživanja. *Sociološki pregled*, 1-4, str. 27-41.
- Nikolić-Ristanović, V. (2007) Razvoj službi za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta u Srbiji. *Temida*, 2, str. 5-11.
- Nikolić-Ristanović, V., Konstantinović Vilić, S. (1998) *Kriminologija*. Niš: Studentski kulturni centar.
- Nikolić-Ristanović, V., Konstantinović Vilić, S. (2003) *Kriminologija*. Niš: Studentski kulturni centar.
- Nikolić-Ristanović, V., Konstantinović Vilić, S. (2018) *Kriminologija*. Beograd: Prometej. Dostupno na: http://www.vds.rs/File/KnjigaKriminologija_2018.pdf, stranici pristupljeno 1.9.2019.

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC*

Violence against Women and Teaching at Higher Education Institutions in Serbia

The paper has two aims. It aims to present first steps in introducing the topic of violence against women in higher education institutions in Serbia as well as to present results of exploratory research about the current situation regarding the place that violence against women as a topic has in teaching at the selected higher education institutions in Serbia.

In the first part of the paper, the first time inclusion of this topic in one criminology textbook and the syllabi at the Law Faculty (University of Niš) in 1998, and later (2004) at the Faculty for special education and rehabilitation – FASPER (University of Belgrade) is described. The importance of the cooperation of the author of this paper and professor Slobodanka Konstantinović Vilić, persons and circumstances that were beneficial for their ideas to be realized, as well as further development of teaching about violence against women at these faculties is emphasized.

In the second part of the paper current state of teaching about violence against women at the Law Faculty (University of Niš) and FASPER is examined within a larger context of the situation at similar faculties in Serbia. The analysis is focused on the visibility of the violence against women topic in the syllabi of the faculties of three state universities: University of Belgrade, University of Niš and University of Novi Sad. Apart from the Niš Law Faculty and FASPER, the analysis included the law faculties of the University of Belgrade and University of Novi Sad, as well as Special education and rehabilitation studies at the Faculty of Medicine in Novi Sad. The analysis is based on the data contained in the syllabi (undergraduate, master and doctoral level) that were available online on the internet sites of the given faculties in October 2018. Qualitative analysis of the syllabi was performed. It included the following data: course title, goals, outcomes, content and reading materials.

The results suggest that violence against women topic is included in teaching at the majority of the faculties encompassed by the study, while at the same time there is inconsistency in dealing with different forms of violence. The topic of

---

* Dr Vesna Nikolić-Ristanović is a Full Professor at the Faculty for Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade and the Director of the Victimology Society of Serbia.
E-mail: vnikolicristanovic@gmail.com.

domestic violence is the most common, while sexual violence and trafficking in people (women) are less present. Some faculties have courses specifically dealing with either domestic violence or trafficking in people. Other forms of violence against women, such as stalking, work-related abuse and violence against women in general, are rarely present in syllabi, i.e. only at certain faculties. We can assume that these topics are only sporadically taught, or are not taught at all. The topic of violence against women is most prominent in undergraduate level syllabi, while it is somewhat less represented on the master level and in doctoral studies. However, on the other side, some master courses are completely or largely devoted to topics related to violence against women (e.g. courses called Domestic violence and Trafficking in people). The main weakness is the fact that most of the courses that have violence against women as a part of their syllabi are optional courses, which means that all students are not educated for adequate dealing with violence against women in their future practical work.

Based on the study results, the author concludes that the current situation regarding the inclusion of the violence against women topic is better than twenty years ago. However, it is necessary to conduct larger and more detailed study in order to give reliable estimation of whether education that future professionals obtain at faculties in Serbia is appropriate to assure adequate social response to violence against women in terms of its suppression, prevention and victims support.

Keywords: violence against women, teaching, higher education institutions, qualitative research, Serbia

TEMIDA

2019, vol. 22, br. 2, str. 143-168

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1902143C>

Pregledni rad

Primljeno: 17.9.2019.

Odobreno za štampu: 6.11.2019.

Razvoj zakonodavnog okvira za zaštitu žena žrtava nasilja u Srbiji¹

SANJA ĆOPIĆ*

Cilj rada je da prikaže zalaganja civilnog društva za pravnu zaštitu žena od nasilja i razvoj zakonodavnog okvira za zaštitu žena od nasilja u Srbiji. Zalaganja za pravnu zaštitu žena od nasilja počela su osamdesetih da bi bila intenzivirana tokom devedesetih godina XX veka i to zahvaljujući aktivnostima ženskih grupa i feminističkih istraživačica. Međutim, do prvih zakonodavnih reformi i instrumenata pravne zaštite žena od nasilja dolazi tek nakon političkih promena 2000. godine, iako u to vreme još uvek nije postojao jasan strateški okvir i državna politika za zaštitu žena od nasilja. Razvoj državne politike, ratifikacija Istanbulske konvencije i otvaranje pregovora za pristupanje Evropskoj uniji (EU) postavili su novi okvir za zalaganja civilnog društva, koja su usmerena na harmonizaciju pozitivnih propisa i politika sa međunarodnim i evropskim standardima i dalje unapređenje pravne zaštite žena od nasilja. U radu je prvo dat pregled zalaganja civilnog društva za pravnu zaštitu žena od nasilja, a potom i prikaz razvoja relevantnog zakonodavnog okvira. U zaključnom delu je data ocena postojeće pravne zaštite žena od nasilja i ukazano na pravce daljih zalaganja.

Ključne reči: žene, nasilje, zalaganje, civilno društvo, zakonodavstvo, Srbija.

¹ Pisanje rada je rezultat projekata koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije: *Metodologija evidentiranja kriminaliteta kao osnova efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju* (br. 179044), koji implementira Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i kojim rukovodi prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović i *Kriminal u Srbiji: Fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije* (47011), koji realizuje Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i kojim rukovodi prof. dr Vladan Joldžić.

* Dr Sanja Ćopić je viša naučna saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja i istraživačica i predsednica Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije.
E-mail: sanja.cop01@gmail.com.

Uvod

Tema nasilja nad ženama je na međunarodnom planu došla u fokus interesovanja zakonodavaca i kreatora javnih politika krajem 1980-tih i početkom 1990-tih godina, kada je nasilje nad ženama uopšte i nasilje u porodici posebno počelo da se tretira kao oblik kršenja ljudskih prava, posebno prava na život, bezbednost, slobodu, dostojanstvo i integritet. U to vreme, dakle, već krajem osamdesetih godina XX veka, u Srbiji, zahvaljujući feministkinjama koje su organizovale prve kampanje i predložile prve promene zakona, politika i prakse, počinju zalaganja za povećanje vidljivosti nasilja nad ženama i decom i za garantovanje i poštovanje prava žena i dece žrtava nasilja. Ratovi na prostoru bivše Jugoslavije i društvene prilike tokom devedesetih godina doprineli su intenzivnjem razvoju ženskog i antiratnog pokreta, kao i pokreta za prava žrtava kršenja ljudskih prava. To je uticalo na intenziviranje napora civilnog društva u zalaganjima za pravnu zaštitu žena od nasilja, posebno nasilja u porodici, ali i seksualnog nasilja, trgovine ljudima, proganjanja i slično, što je dovelo do širih kampanja za podizanje svesti opšte i stručne javnosti o nasilju nad ženama, sistematičnijih predloga pravnih reformi i razvoja konkretnih oblika pomoći za žrtve, kao što su SOS telefoni, savetovališta i skloništa za žene žrtve nasilja (Lindgren, Nikolić-Ristanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2019). Međutim, do prvih instrumenata pravne (krivičnopravne, građanskopravne i prekršajnopravne) zaštite žena od nasilja dolazi tek nakon političkih i društvenih promena 2000. godine, čime je postavljen bolji pravni osnov za zaštitu žena kao posebno osetljivih žrtava, naročito s obzirom na vrstu krivičnog dela i/ili odnos sa učiniocem.

Nakon podnošenja zahteva Srbije za članstvo u EU, zalaganja civilnog društva, obaveze preuzete ratifikacijom međunarodnih instrumenata i podrška međunarodnih organizacija za sistemske promene rezultirali su, između ostalog, razvojem strateškog okvira za zaštitu žena od nasilja i usvajanjem protokola i drugih implementacionih instrumenata kao osnova za multisektorsku saradnju i integrisani odgovor na nasilje nad ženama, što je trebalo da osigura efikasniju primenu zakonskih rešenja u praksi i pravovremenu i efektivnu zaštitu žrtava (Jarić, 2015; Ćopić, 2016). Najzad, ratifikacija Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (tzv. Istanbulska konvencija)² i otvaranje pregovora za pristupanje Srbije

---

² Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

EU postavili su novi okvir za dalja zalaganja za unapređenje pravne zaštite žena od nasilja. Kao država potpisnica međunarodnih ugovora relevantnih za suzbijanje nasilja nad ženama, uključujući Istanbulsku konvenciju, Srbija se obavezala da će raditi na suzbijanju nasilja nad ženama i obezbediti celovitu, delotvornu i efikasnu zaštitu žrtava nasilja u skladu sa standardom dužne pažnje, odnosno, potpune posvećenosti (*due diligence*) (Petrušić, Konstantinović Vilić, Žunić, 2015). U skladu sa tim, proteklih godina zalaganja civilnog društva mahom idu u pravcu harmonizacije nacionalnog zakonodavstva sa Istanbulskom konvencijom, ali i sa drugim relevantnim međunarodnim instrumentima za zaštitu žrtava uopšte ili pojedinih kategorija žrtava koje uključuju žene žrtve rodno zasnovanog nasilja, kao što su Direktiva EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta, Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, Evropska konvencija za naknadu štete žrtvama krivičnih dela sa elementima nasilja i slično. Ova zalaganja se odvijaju kroz pojedinačne projekte organizacija civilnog društva i kroz tela, odnosno platforme za saradnju civilnog društva i državnih institucija u kontekstu pristupnih pregovora sa EU. Rezultat toga je dalji razvoj i unapređivanje pravne zaštite žena od nasilja.

Ovaj rad ima za cilj da prikaže zalaganja civilnog društva za pravnu zaštitu žena od nasilja i razvoj zakonodavnog okvira za zaštitu žena od nasilja u Srbiji, kako bi se sagledalo gde smo sada i koji bi bili pravci daljih zalaganja za promene.

Zalaganja civilnog društva za pravnu zaštitu žena od nasilja

Tokom protekle gotovo četiri decenije, zalaganja civilnog društva u Srbiji bila su usmerena na: povećanje društvene vidljivosti nasilja nad ženama (kroz kampanje, javne diskusije, istupanje u medijima, razvijanje i organizovanje obuka i slično), obezbeđivanje obuhvatne, efikasne i delotvorne pravne zaštite žena od nasilja (kroz predlaganje reformi relevantnog zakonodavnog okvira) i razvoj usluga i službi za podršku žrtvama (ženama i deci žrtvama nasilja, posebno nasilja u porodici, seksualnog nasilja, trgovine ljudima, kao i žrtvama kriminaliteta uopšte).

Prve inicijative za povećanje vidljivosti nasilja nad ženama i prava žena, ali i dece žrtava nasilja u Srbiji javile su se već 1980-tih godina. Ključnu ulogu

u tome imale su feministkinje – aktivistkinje, istraživačice i feministički orijentisane pravnice. Feministička grupa pod nazivom *Žene i društvo* organizovala je krajem 1980-tih prve javne diskusije o nasilju nad ženama (Vušković, Trivunac, 1998; Nikolić-Ristanović, 2019). Članice ove grupe bile su aktivne u podizanju svesti građana i građanki o nasilju nad ženama i kroz druge aktivnosti: intervjuje u medijima, okrugle stolove, govore u raznim institucijama i slično. Krajem 1980-tih objavljena je prava sveobuhvatna knjiga o ženama žrtvama kriminaliteta, koja je bila zasnovana na istraživanju, a koja se bavila problemima nasilja u porodici, silovanja u braku, neadekvatnog zakonodavstva o žrtvama, uključujući žrtve rodno zasnovanog nasilja, neadekvatnog položaja žrtve silovanja pred organima formalne socijalne kontrole (u policiji, tužilaštvu i na sudu), skloništima i SOS telefonima za žene žrtve nasilja (Nikolić-Ristanović, 1989). Na taj način su feministkinje i ženske organizacije skrenule pažnju javnosti na nasilje nad ženama, posebno nasilje u porodici, jasno ukazujući da to nije privatna stvar, već ozbiljan društveni problem koji zahteva odgovarajuću društvenu i pravnu reakciju u cilju zaštite žrtava.

Zalaganja civilnog društva, posebno ženskih grupa, za pravnu zaštitu žena žrtava nasilja intenzivirana su tokom devedesetih godina XX veka. U ovom periodu zalaganja su u velikoj meri bila zasnovana na iskustvima u radu sa ženama žrtvama nasilja i na feminističkim istraživanjima. Tokom 1990-tih godina aktivistkinje ženskih grupa u Srbiji osnovale su prve SOS telefone, skloništa i savetovališta za žene i decu žrtve nasilja (Ćetković, 1998; Vuletić, 1998; Lindgren, Nikolić-Ristanović, 2011). Prvi SOS telefoni osnovani su 1990. godine u Beogradu i Kraljevu, a ubrzo nakon toga, 1993. godine, i u Nišu. Sa druge strane, nasilje nad ženama, posebno partnersko nasilje i nasilje u porodici, dolazi u fokus feminističkih istraživačica (Nikolić-Ristanović, 1993, 1996).

Prve inicijative za izmene i dopune postojećih zakona vezano za nasilje nad ženama, posebno vezano za inkriminisanje nasilja u porodici i silovanja u braku, kao i za zaštitu žrtava porodičnog i seksualnog nasilja, pojavile su se već početkom 1990-tih (Imširović, 1998). Ove, kao i kasnije inicijative bile su zasnovane na iskustvima u radu sa ženama žrtvama nasilja, nalazima istraživanja i stranim iskustvima u zaštiti žena od nasilja. Krajem 1994. godine Grupa za ženska prava Evropskog pokreta u Srbiji je sačinila prvi nacrt predloga inkriminacija nasilja u porodici i silovanja u braku. Predlog je, zajedno sa peticijom za izmenu Krivičnog zakona Republike Srbije, koju je potpisalo oko 500 žena sa teritorije Srbije, dostavljen Ministarstvu pravde, ali do izmena

---

krivičnog zakonodavstva nije došlo (Nikolić-Ristanović, 1998). Zbog rata na prostoru bivše Jugoslavije kampanja za izmene krivičnog materijalnog zakonodavstva je donekle usporena, a fokus zalaganja i rada ženskih i drugih organizacija civilnog društva bio je usmeren na žrtve rata, posebno na žene žrtve seksualnog i drugih vidova nasilja u ratu.

Pred kraj 1990-tih, tačnije 1998. godine, radna grupa Viktimološkog društva Srbije³ je, povodom javne rasprave o Nacrtu Krivičnog zakonika Savezne Republike Jugoslavije, sačinila predlog zakonskih rešenja usmerenih na obuhvatnu pravnu zaštitu od rodno zasnovanog nasilja, koji su činile tri ključne komponente: *Novi model pravne zaštite od nasilja u porodici*, nacrt glave o seksualnom nasilju i predlog krivičnog dela trgovine ljudima (Nikolić-Ristanović, 2002). Ovo je bio predlog harmonizovane izmene niza zakona kako bi se osigurala krivičnopravna, građanskopravna i prekršajnopravna zaštita žena od različitih oblika rodno zasnovanog nasilja, što je neophodan početni korak u menjanju odnosa društva prema ovom vidu kriminaliteta.

Novi model pravne zaštite od nasilja u porodici formulisan je nakon dvo-godišnjeg praćenja suđenja zlostavljenim ženama koje su ubile nasilnike i kampanja za podizanje svesti o nasilju nad ženama, posebno u porodičnom i partnerskom kontekstu, koje su organizovale ženske organizacije. To je bio prvi sistematizovan predlog novog koncepta pravne zaštite od nasilja u porodici. Osnov za pisanje predloga bio je u dotadašnjim istraživanjima nasilja nad ženama u Srbiji, izveštajima sa suđenja ženama koje su ubile nasilnike, iskustvima u radu sa ženama žrtvama nasilja, međunarodnim dokumentima i stranim primerima dobre prakse, strategija i politika zaštite žena od nasilja, dok su Zakon o nasilju u porodici američke države Minnesota i Dulut model društvenog reagovanja na nasilje u porodici poslužili kao smernice prilikom njegove izrade (Nikolić-Ristanović, 2002). Predlog pravne zaštite od nasilja u porodici bio je usmeren na usklađenu reformu krivičnog i porodičnog, materijalnog i procesnog prava, i predstavljao je kombinaciju preventivnih, represivnih i mera lečenja i savetovanja, koje su prvenstveno bile usmerene na zaustavljanje porodičnog nasilja, sprečavanje njegove eskalacije i reviktimizacije žrtve. Da bi sistem zaštite od nasilja u porodici bio efikasan, u predlogu se pošlo od toga da on treba da bude zasnovan na merama prevencije (zaštite), koje bi se izricale u građanskom sudskom postupku, a da represivne

---

³ Radnu grupu je činilo pet pravnica feministkinja: Slobodanka Konstantinović Vilić, Vesna Nikolić-Ristanović, Nevena Petrušić, Ivana Stevanović i Brankica Grupković.

mere, tj. mere krivičnopravne zaštite budu primenjene kao krajnje sredstvo (*ultima ratio*), odnosno, onda kada preventivne mere nisu dovoljne ili nisu dale željeni rezultat. Predlog je obuhvatio sledeće: predviđanje (porodičnopravnih) mera zaštite od nasilja u porodici i postupka za njihovo izricanje, inkriminisanje nasilja u porodici i porodičnoj zajednici, krivičnu odgovornost za kršenje mera zaštite, predviđanje nepostupanja po merama zaštite od nasilja u porodici kao fakultativni osnov za određivanje pritvora, izmene odredbi o uslovnoj osudi (kroz predviđanje zabrane kontaktiranja žrtve i podvrgavanje tretmanu za nasilnike kao obaveza uz uslovnu osudu), uvođenje dve nove mere bezbednosti usmerene na tretman nasilnika i zaštitu žrtve (mera zabrane kontaktiranja i mera obaveznog podvrgavanja tretmanu za nasilnike) i predviđanje da član porodice koji je izložen nasilju može da zahteva da se licu koje je izvršilo nasilje ne da odobrenje za nabavljanje vatrengog oružja (Nikolić-Ristanović, 2002). Drugu komponentu činio je predlog izmena cele glave krivičnih dela protiv polne slobode, koji je obuhvatio sledeće: izmenu naziva grupe krivičnih dela koja spadaju u seksualnu delinkvenciju (umesto krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala predloženo je da naziv bude krivična dela protiv polnih sloboda), potpuno nov koncept definisanja radnje izvršenja silovanja i drugih seksualnih delikata, koja, pored obljube, treba da obuhvati i drugi, sa njom izjednačen čin, osiguranje jednakе pravne zaštite za žrtve svih oblika seksualnog nasilja, bez obzira na pol, seksualnu orientaciju i odnos sa učenicem, i strože kažnjavanje za seksualne delikte, posebno kada su izvršeni prema deci i nemoćnim licima (Nikolić-Ristanović, 2002). Najzad, treća komponenta zalaganja za pravne reforme odnosila se na zalaganja za kriminalizaciju trgovine ljudima i pružanje pravne zaštite žrtvama ovog vida kriminaliteta.

Predlog zakonskih odredbi o nasilju u porodici, silovanju u braku i blažem kažnjavanju zlostavljanih žena koje su izvršile krivično delo ubistva ili teške telesne povrede dostavljen je komisiji koja je 1998. godine radila na izradi teksta Nacrta Krivičnog zakonika Savezne Republike Jugoslavije (Nikolić-Ristanović, 1998). Rezultat ovog zalaganja bio je taj da je odredba o kažnjavanju silovanja u braku bila uneta u Nacrt Krivičnog zakonika kao alternativa tadašnjoj inkriminaciji koja nije obuhvatala kažnjavanje za silovanje izvršeno prema ženskoj osobi sa kojom se živi u bračnoj zajednici. Tako se, po prvi put, u srpskom parlamentu raspravljalo o pitanju silovanja u braku i potrebi njegovog inkriminisanja. To je bio značajan napredak jer, iako su mišljenja članova komisije u pogledu inkriminisanja silovanja u braku bila podeljena, sam

---

predlog ipak nije našao na potpuni otpor i odbacivanje, što je u prethodnom periodu bio slučaj. Međutim, tekst ovog Krivičnog zakonika nikada nije usvojen, te zalaganje u ovom periodu nije dalo željeni rezultat u smislu zakonskih reformi. Ali, ono je ipak bilo značajno jer je doprinelo podizanju svesti državnih službenika i javnosti o pitanju nasilja nad ženama, te njegovom postepenom izlaženju iz sfere privatnog.

Zalaganja civilnog društva za zakonodavne reforme za zaštitu žena od nasilja intenzivirana su nakon političkih i društvenih promena 2000. godine. Osnov zalaganja bio je predlog zakonskih rešenja koji je razvijen 1998. godine, a koji su eksperti i ekspertkinje Viktimološkog društva Srbije nadogradili i uskladili sa stvarnim potrebama, međunarodnim zahtevima i stranim primjerima dobre prakse. Tako je, na primer, 2002. godine sačinjen sistematičniji i obuhvatniji predlog pravne zaštite od trgovine ljudima nazvan *Novi model zakonskih rešenja o trgovini ljudima*,⁴ koji je dve godine kasnije dopunjeno u cilju efikasnijeg suzbijanja i prevencije ovog oblika kriminaliteta.⁵ Viktimološko društvo Srbije je predložilo i izmene relevantnog krivičnog procesnog zakonodavstva u cilju obezbeđivanja zaštite žrtava od revictimizacije i sekundarne viktimizacije. To je uključilo predlog da se u zakon koji reguliše krivični postupak unesu dobre prakse u pogledu saslušanja osetljivih žrtava kao svedoka. Uz to, predložene su i izmene Zakona o prekršajima i Zakona o kretnju i boravku stranaca u smislu uvođenja zaštitne mere zabrane kontaktiranja sa žrtvom, odlaganja deportacije i izdavanja dozvole privremenog boravka žrtvama trgovine ljudima kako bi im se obezbedila potrebna zaštita i podrška. Svi ovi predlozi su korišćeni u daljem lobiranju za promene, a u tom procesu je Viktimološko društvo Srbije imalo značajnu podršku organizacija civilnog društva, posebno ženskih organizacija, strukovnih udruženja, međunarodnih organizacija i pojedinih političarki.

Tokom 2000-tih, pored Viktimološkog društva Srbije, i druge organizacije civilnog društva su se zalagale za pravne reforme važne za zaštitu pojedinih kategorija žrtava, koje svakako uključuju i žene žrtve nasilja: zalaganje Centra za prava deteta za Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, zalaganje pedeset nevladinih organizacija

---

⁴ Radnu grupu su činili: Vesna Nikolić-Ristanović, Milan Škulić, Nataša Mrvić-Petrović i Sanja Ćopić.

⁵ Predlog izmena prekršajnog i sa njim povezanog zakonodavstva sačinila je grupa koju su činili: Vesna Nikolić-Ristanović, Nataša Mrvić-Petrović i Sanja Ćopić (iz VDS) i Dragana Tireli i Zoran Pašalić (u to vreme kao predstavnici Udruženja sudija za prekršaje Srbije).

iz Koalicije protiv diskriminacije za antidiskriminaciono zakonodavstvo, zala-
ganje organizacija koje pružaju podršku žrtvama mobinga za Zakon o spre-
čavaju zlostavljanja na radu i slično (Lindgren, Nikolić-Ristanović, 2011; Niko-
lić-Ristanović, 2019). U ovom periodu se uočava i veće interesovanje države
za pravne reforme relevantne za zaštitu žena od nasilja. Iako je to bio manje
rezultat prihvatanja inicijativa organizacija civilnog društva, a više obaveza
koje su preuzete potpisivanjem i ratifikacijom međunarodnih dokumenata, to
je svakako bio važan preduslov da do reformi zakonodavstva uopšte i dođe
(Lindgren, Nikolić-Ristanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2019).

Najzad, ratifikacija Istanbulske konvencije i otvaranje pregovora za pristu-
panje Srbije EU postavili su okvir za dalja zalažanja za unapređivanje pravne
zaštite žena od nasilja, koja su prevashodno usmerena na zagovaranje pune
harmonizacije nacionalnog zakonodavnog okvira i politika sa Istanbulskom
konvencijom, ali i drugim relevantnim međunarodnim instrumentima. U tom
procesu posebno značajnu ulogu imaju zalažanja Autonomnog ženskog centra⁶ i mreže Žene protiv nasilja, kao koalicije specijalizovanih ženskih organi-
zacija koje pružaju podršku ženama ili se nasiljem nad ženama bave putem
istraživanja, zagovaranja, edukacije ili na drugi način i tako deluju u pravcu
menjanja društvenog konteksta radi smanjenja nasilja nad ženama u Srbiji.⁷
Uz to, tokom proteklih nekoliko godina zalažanja civilnog društva se u velikoj
meri ostvaruju i kroz dve platforme za praćenje pristupnih pregovora Srbije
sa EU: Nacionalni konvent o Evropskoj uniji (NKEU) i koaliciju organizacija civil-
nog društva prEUgovor.⁸

---

⁶ O tome videti više na internet stranici Autonomnog ženskog centra, <https://www.womenngo.org.rs/>, stranici pristupljeno 15.10.2019.

⁷ O tome videti više na interent stranici Mreže Žene protiv nasilja, <https://www.zeneprotivnasa-ja.net/>, stranici pristupljeno 15.10.2019.

⁸ Nacionalni konvent o Evropskoj uniji predstavlja stalno telo u okviru kojeg se vodi tematski struktuirana debata predstavnika državne administracije, političkih partija, nevladinih organizacija, stručnjaka, privrede, sindikata i profesionalnih organizacija, o pristupanju Srbije Evropskoj uniji. Prilagođen okolnostima integracije Srbije, Konvent je od 2006. godine pratio tok pregovora o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), a kasnije najvažnije teme u procesu pridruživanja Srbije EU. NKEU je platforma za saradnju i konsultacije civilnog društva sa Vladom i njеним telima zaduženim za pregovore o članstvu sa EU (Pregovarački tim, pre-
govaračke Radne grupe). PrEUgovor je koalicija sedam organizacija civilnog društva čija misija je nadgledanje sprovođenja politika iz oblasti pravosuđa i osnovnih prava (Poglavlje 23) i pravde, slobode i bezbednosti (Poglavlje 24) i predlaže mere za unapređenje stanja, koristeći proces EU integracija za ostvarenje suštinskog napretka u daljnjoj demokratizaciji Srbije. Više

Razvoj zakonodavnog okvira za zaštitu žena od nasilja

Razvoj zakonodavnog okvira za zaštitu žena od nasilja može se posmatrati kroz dva ključna perioda: period nakon političkih i društvenih promena 2000. godine i prvih instrumenata pravne zaštite žena od nasilja do razvoja strateškog okvira i državne politike za zaštitu žena od nasilja, i period nakon razvijanja strateškog okvira i definisanja državne politike za zaštitu žena od nasilja, koji se u velikoj meri poklapa sa ratifikacijom Istanbulske konvencije i otpočinjanjem pristupnih pregovora Srbije sa Evropskom unijom.

Period od 2000. godine do razvoja strateškog okvira za zaštitu žena od nasilja

Do prvih reformi zakona i stvaranja pravnog okvira za zaštitu žena žrtava nasilja, posebno nasilja u porodici, seksualnog nasilja i trgovine ljudima, dolazi tek nakon političkih promena 2000. godine. Zakonske reforme su u tom periodu najvećim delom bile zasnovane na napred pomenutim predlozima koje je dalo Victimološko društvo Srbije.

Nasilje u porodici je po prvi put inkriminisano 2002. godine,⁹ čime je država jasno pokazala da je nasilje u porodici društveno opasno ponašanje na koje treba reagovati represivnim mehanizmima. Nasilje u porodici je krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti, a kojim se obezbeđuje zaštita člana porodice od psihičkog i fizičkog nasilja, dok se slučajevi seksualnog nasilja u porodici sankcionisu primenom drugih odredbi. Tri godine kasnije (2005) usvojen je Porodični zakon,¹⁰ koji izričito zabranjuje nasilje u porodici, pod kojim podrazumeva fizičko, psihičko i seksualno nasilje, definiše člana porodice (znatno šire nego tadašnje krivično materijalno zakonodavstvo), garantuje pravo na zaštitu od nasilja u porodici i uređuje poseban parnični postupak za zaštitu od porodičnog nasilja (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2011). Porodični zakon je predviđao mere zaštite od nasilja u porodici koje imaju za cilj da spreče dalje ispoljavanje nasilja prema članu porodice. Kršenje

informacija dostupno je na: <http://eukonvent.org/o-nacionalnom-konventu/> i <http://www.preugovor.org/prEUgovor/121/O-nama.shtml>, stranicama pristupljeno 15.10.2019.

⁹ Krivični zakon RS, Službeni glasnik RS, br. 26/77, 28/77 - ispr., 43/77 - ispr., 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 i 21/90 i Službeni glasnik RS, br. 16/90, 26/91 - odluka USJ br. 197/87, 75/91 - odluka USRS br. 58/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002 - ispr., 80/2002 - dr. zakon, 39/2003 i 67/2003.

¹⁰ Porodični zakon RS, Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015.

mera zaštite predstavlja najlakši oblik krivičnog dela nasilje u porodici, što je uneto u krivično zakonodavstvo 2005. godine,¹¹ te je ovo, barem u jednom delu, dobar primer koordinisane reforme krivičnog i porodičnog zakonodavstva. Pored mera zaštite od nasilja u porodici, mere usmerene na zaštitu žrtve od revictimizacije unete su u Zakon o prekršajima iz 2005. godine¹² - mera zabrane pristupa oštećenom, objektima ili mestu izvršenja prekršaja, a 2009. i u Krivični zakonik¹³ i to kao mera bezbednosti zabrane približavanja i komunikacije sa žrtvom. Iako ove mere nisu direktno usmerene na zaštitu žena od nasilja, njihovom primenom u praksi u slučaju rodno zasnovanog nasilja može da se osigura zaštita žrtava.

Silovanje u braku je po prvi put inkriminisano 2002. godine. Do većih izmena vezano za krivičnopravnu zaštitu od seksualnog nasilja dolazi sa usvajanjem Krivičnog zakonika 2005. godine. Prvo, cela glava Krivičnog zakonika koja predviđa seksualne delikte dobila je nov naziv: krivična dela protiv polnih sloboda, što je prikladnije s obzirom na grupni zaštitni objekt u odnosu na dotadašnje rešenje (krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala) (Stojanović, 2006). Drugo, prihvaćen je nov koncept krivičnog dela silovanja kojim se obezbeđuje jednak pravna zaštita svih žrtava bez obzira na pol žrtve i učinioca i njihovu seksualnu orientaciju, kao i nov način definisanja radnje izvršenja silovanja i drugih seksualnih delikata, koja, pored obljube, obuhvata i sa njom izjednačen čin, što je osiguralo adekvatniju krivičnopravnu zaštitu žrtava seksualnog nasilja. Treće, obezbeđeno je strože kažnjavanje za seksualne delikte, posebno ukoliko su izvršeni prema deci i nemoćnim licima. Takođe, zakonodavac je 2003. godine po prvi put inkriminisao seksualno zlostavljanje. Međutim, ovo krivično delo jedva da je primenjivano u praksi, a posebno je bilo kritikovano zbog teškoća u razgraničenju od drugih krivičnih dela, dok je krivično gonjenje po privatnoj tužbi učinilo krivičnopravnu zaštitu veoma neefikasnom (Lindgren, Nikolić-Ristanović, 2011). Rezultat toga bio je da Krivični zakonik iz 2005. godine nije uključio odredbu o seksualnom zlostavljanju. Međutim, tokom ovog perioda je došlo do izmena drugih zakona

---

¹¹ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

¹² Zakon o prekršajima, Službeni glasnik RS, br. 101/2005, 116/2008 i 111/2009. Ova mera je zadražana i u kasnijim verzijama Zakona o prekršajima, Službeni glasnik RS, br. 65/2013, 13/2016, 98/2016.

¹³ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

---

kojima je postavljen pravni osnov za zaštitu od seksualnog uznemiravanja, posebno na radu: seksualno uznemiravanje na radnom mestu je po prvi put izričito zabranjeno Zakonom o radu koji je usvojen 2005. godine,¹⁴ a Zakonom o sprečavanju zlostavljanja na radu¹⁵ seksualno uznemiravanje je predviđeno kao jedan od oblika zlostavljanja na radu.

Kao rezultat zajedničkog zalaganja organizacija civilnog društva i državnih institucija, članova Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima, trgovina ljudima je po pri put inkriminisana 2003. godine, a definicija ovog krivičnog dela je, od samog početka, bila u skladu sa odredbama Protokola UN za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjuje Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala.¹⁶ Uz to, Krivičnim zakonikom iz 2005. uvedeno je i posebno krivično delo trgovine decom u cilju usvojenja. Međutim, u praksi je uočeno da je za efikasno krivično gonjenje učinilaca neophodno obezbediti i odgovarajuću zaštitu žrtava trgovine ljudima, i to kako u toku krivičnog postupka, tako i pre i nakon njega. To, između ostalog, podrazumeva i odlaganje mere udaljenja stranca sa teritorije države, odnosno, davanje dozvole privremenog boravka, pružanje žrtvi različitih vidova pomoći i podrške, ali i nekažnjavanje žrtava trgovine za pojedine prekršaje, pre svega za ilegalan ulazak, odnosno boravak na teritoriji zemlje. Zalaganja u vezi sa tim, a koja su bila zasnovana na predlozima Vikičimološkog društva Srbije, dovela su do izmena prekršajnog i sa njim povezanog zakonodavstva, te usklađivanja sa zahtevima iz ratifikovanih međunarodnih ugovora. Važno je istaći da i Zakon o strancima iz 2018. godine¹⁷ predviđa izdavanje dozvole privremenog boravka strancu za kog se pretpostavlja da je žrtva trgovine ljudima, odnosno za kog je utvrđeno da je žrtva trgovine ljudima. Izdavanje ove dozvole, te pomoći, podrška i zaštita koji se pružaju u cilju oporavka žrtve i eliminisanja mogućeg uticaja učinioca krivičnog dela na nju ne uslovjavaju se saradnjom žrtve sa nadležnim državnim organom za identifikaciju i koordinaciju zaštite žrtava

---

¹⁴ Odredbe o zabrani uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja zadržane su i u kasnijim redakcijama teksta ovog zakona. Zakon o radu, Službeni glasnik RS, 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje.

¹⁵ Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu, Službeni glasnik RS, br. 36/2010.

¹⁶ Zakon o potvrđivanju Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dodatnog protokola, Službeni list SRJ – međunarodni ugovori br. 6/2001.

¹⁷ Zakon o strancima, Službeni glasnik RS br. 24/2018, 31/2019.

trgovine ljudima, sudom, tužilaštvom ili policijom, što je u skladu sa međunarodnim standardima.

Predlozi izmena pravnog okvira u pogledu zaštite žrtve od revictimizacije i sekundarne viktimizacije tokom krivičnog postupka rezultirali su izmenama krivičnog procesnog zakonodavstva. Najznačajniji korak bio je načinjen usvajanjem Zakonika o krivičnom postupku 2006. godine.¹⁸ Tada su u krivično procesno zakonodavstvo uvedene dve nove kategorije lica koja uživaju posebnu zaštitu – posebno osetljivi svedok i zaštićeni svedok. Kroz uvođenje posebnih pravila ispitivanja ovih lica (na primer, posredno ispitivanje, ispitivanje uz pomoć psihologa, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, ispitivanje upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, ispitivanje van zgrade suda, zabrana suočavanja i slično) srpski zakonodavac je postavio dobar pravni okvir za zaštitu žrtava od sekundarne viktimizacije i revictimizacije. Ova rešenja zadržana su do danas.¹⁹ Takođe, rešenjem sadržanim u zakonskom tekstu iz 2006. godine bilo je omogućeno da se zabrani postavljanje određenih pitanja žrtvi, odnosno oštećenom ili svedoku. Nažlost, ova odredba, koja je posebno značajna za zaštitu žena od rodno zasnovanog nasilja, nije našla svoje mesto u kasnijim redakcijama teksta Zakonika o krivičnom postupku niti u propisima koji su na snazi u vreme pisanja ovog teksta, a upravo je suština ovog rešenja bila u tome da se ne dezavuiše žrtva i umanji značaj njenog iskaza, da se izbegne stigmatizacija žrtve, njena sekundarna viktimizacija i retramatizacija (Ćopić, 2011). Kada su u pitanju deca, odnosno maloletna lica kao žrtve, važan pomak u pružanju zaštite, posebno od sekundarne viktimizacije tokom krivičnog postupka, učinjen je sa usvajanjem Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica.²⁰ Ovaj zakon po prvi put unosi odredbe o zaštiti maloletnih lica (lica do 18 godina), uključujući devojčice, kada su viktimizirana određenim krivičnim delima, koja obuhvataju i dela rodno zasnovanog nasilja, predviđajući posebna pravila njihovog saslušanja: obazrivo postupanje svih učesnika u postupku, saslušanje uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica,

---

¹⁸ Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 46/2006, 49/2007 i 122/2008.

¹⁹ Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019.

²⁰ Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik RS, br. 85/2005.

---

ograničavanje broja saslušanja, saslušanje upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, saslušanje van zgrade suda, zabrana suočenja.

Sve skupa, ove zakonodavne reforme bile su veoma bitne za stvaranje pravnog okvira za zaštitu žena od nasilja. Međutim, uočava se da u vreme ovih reformi još uvek nisu postojali jasna politika, strategija i plan delovanja, kako bi primena zakonskih rešenja u praksi bila efikasna. Uz to, pojedina rešenja nisu bila međusobno usklađena (na primer, krug lica koja uživaju krivičnopravnu i porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici), nisu bile predviđene sankcije za kršenje pojedinih mera (na primer, za kršenje mere bezbednosti zabrana približavanja i komunikacije sa oštećenim) i slično. Rezultat toga bila je nedovoljno efikasna zaštita žena od nasilja, posebno nasilja u porodici, što potvrđuju nalazi istraživanja (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2004, 2007, 2011; Petrušić, Konstantinović Vilić, 2010; Jovanović, Simeunović-Patić, Macanović, 2012).

Period nakon razvoja strateškog okvira i državne politike za zaštitu žena od nasilja

Nakon podnošenja zahteva Srbije za prijem u članstvo Evropske unije u decembru 2009. godine, prihvatanja kandidature 2012. godine i otvaranja pristupnih pregovora, a potom i ratifikacije Istanbulske konvencije, u Srbiji počinju da se razvijaju strateški okvir i državna politika za zaštitu žena od nasilja, posebno nasilja u porodici. Za punu primenu zakonskih rešenja u praksi od posebnog značaja su strategije, kao dokumenti koji definišu politiku u određenoj oblasti i predstavljaju osnov za formulisanje konkretnih aktivnosti kako bi se ona ostvarila u praksi. Kada su u pitanju strategije, za zaštitu žena od nasilja značajne su dve grupe strateških dokumenata. Prvu grupu čine dokumenta koja se neposredno bave pitanjem zaštite žena od nasilja. Tu spada Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima,²¹ kojom se postavlja okvir za sprečavanje i suzbijanje rodno zasnovanog nasilja, s posebnim fokusom na unapređenje zaštite žena od nasilja u porodici i partnerskim odnosima, i to kroz unapređenje normativnog okvira, uspostavljanje i unapređenje međusektorske saradnje i jačanje kapaciteta organa, institucija i specijalizovanih službi koje su uključene u sistem reagovanja u slučajevima nasilja i pružanje zaštite i podrške ženama žrtvama nasilja (Ćopić, 2016). Dru-

---

²¹ Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, Službeni glasnik RS, br. 27/2011.

gu grupu, pak, čine strategije koje su posredno usmerene na prevenciju nasilja nad ženama i njihovu zaštitu, u kojima se žene identifikuju kao posebno ranjiva grupa kada je u pitanju neravnopravnost, odnosno, diskriminacija, koja, između ostalog, uključuje i nasilje nad ženama.²² Drugim rečima, borba protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici definisana je kao jedan od ciljeva politike rodne ravноправности.

U ovom periodu usvajaju se i protokoli za postupanje u slučaju nasilja nad ženama u porodici i partnerskim odnosima, koji predstavljaju značajnu alatku za efikasno delovanje nadležnih službi, njihovo umrežavanje i sprovođenje postojećih rešenja u praksi (Ćopić, 2016). Oni ujedno postavljaju osnov za standardizaciju procedura i ujednačavanje postupanja nadležnih institucija, što bi trebalo da predstavlja garanciju za jednaku i efikasnu zaštitu žrtava. Tokom 2011. godine usvojen je Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima.²³ Nakon toga su usvojeni i posebni protokoli od strane svih učesnika u procesu zaštite žena žrtava nasilja, kojima se razrađuju smernice i standardi koje postavlja Opšti protokol (policija, sistem socijalne zaštite, sistem zdravstvene zaštite, sistem obrazovanja i vaspitanja, pravosuđe). Osnovni cilj Opštег protokola je da na celovit i sveobuhvatan način osigura organizovanje i pružanje brze i efikasne zaštite ženama žrtvama nasilja u porodici i partnerskim odnosima, i to odmah nakon što je nasilje izvršeno, potom, tokom sudskog postupka ukoliko do njega dođe, kao i nakon postupka, ali i nezavisno od njega. Drugim rečima, zaštita žrtava ne sme da se vezuje za pokretanje sudskih postupaka, učešće žrtava u njima i njihovu saradnju sa organima gonjenja. Protokolom se definiše proces zaštite žrtava, počev od prepoznavanja nasilja i njegovog dokumentovanja, preko pružanja žrtvi informacija o drugim službama koje mogu da joj pruže pomoć, podršku i zaštitu i njenog osnaživanja, do postupanja u slučaju neposredne opasnosti i procene rizika od nove viktimizacije. Uz to, u Opštem protokolu se ukazuje i na potrebu jačeg delovanja u pravcu resocijalizacije učinilaca u smislu razvijanja i uvođenja posebnih programa za rad sa učiniocima nasilja nad

---

²² Na primer, Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravноправnosti za period 2009-2015, Službeni glasnik RS, br. 15/2009; Nacionalna strategija za rodnu ravноправost za period 2016-2020 sa akcionim planom za period 2016-2018, Službeni glasnik RS, br. 4/2016; Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period 2014-2018, Službeni glasnik RS, br. 60/2013-3, i slično.

²³ Dostupno na: https://www.rs.undp.org/content/dam-serbia/Publications%20and%20reports/Serbian/UNDP_SRBIJ_LjubicastiTekst.pdf, stranici pristupljeno 13.9.2019.

ženama i u porodici, kako bi se postigla promena njihovih stavova i ponašanja i tako sprečilo ponovno vršenje nasilja. Sve skupa, to je postavilo pravni osnov za efikasniju primenu zakonskih rešenja u praksi.

Međutim, kako su pokazala pojedina istraživanja, primena ovih dokumenata je bila na veoma niskom nivou (Zaštitnik građana, 2014). Uočena je nedovoljna informisanost zaposlenih u nadležnim institucijama o postojanju i obavezi primene Opštег i posebnih protokola; primećeno je da se u praksi ne vodi dovoljno računa o razumevanju kontinuiteta nasilja, posebno u slučajevima femicida, da se zanemaruju situacije u kojima se nasilje dogodilo samo jednom; saradnja i koordinacija službi nije bila na zadovoljavajućem nivou; kapaciteti organizacija civilnog društva u pružanju podrške i zaštite ženama žrtvama nasilja nisu dovoljno korišćeni; sudske postupci su trajali dugo i slično (Zaštitnik građana, 2014; Ignjatović, Macanović, 2018). Rezultat toga bila je nedovoljno efikasna i delotvorna zaštita žena od nasilja, što je, između ostalog, uslovilo dalje zakonske reforme.

Usvajanjem zakona o potvrđivanju Istanbulske konvencije²⁴ Srbija se obavezala na usklađivanje svog zakonodavstva, politika i prakse sa međunarodnim standardima u oblasti zaštite žena od nasilja, posebno od nasilja u porodici. Dobar deo zahteva postavljenih Istanbulskom konvencijom je već bio ugrađen u važeće zakonodavstvo. Ali, u procesu daljeg unapređenja pravne zaštite, ratifikacija Istanbulske konvencije je uslovila dalje reforme krivičnog zakonodavstva, s jedne, i usvajanje posebnog zakona o sprečavanju nasilja u porodici, sa druge strane.

Izmene krivičnog materijalnog zakonodavstva iz 2016. godine²⁵ rezultirale su novim inkriminacijama: proganjanje, polno uznemiravanje, sakaćenje ženskog polnog organa, prinudno zaključenje braka, kao i pooštovanjem propisanih kazni za dela koja su od značaja za zaštitu žena od nasilja. Uz to, značajna novina uneta je i predviđanjem da se za sva dela iz domena seksualne delinkvencije gonjenje preduzima po službenoj dužnosti, bez obzira na odnos žrtve i učinioca. Drugim rečima, brisana je odredba prema kojoj je bilo predviđao da se za bračno silovanje i obljubu nad nemoćnim bračnim drugom gonjenje preduzima po predlogu žrtve (oštećenog lica). Takvo rešenje je umanjivalo opasnost ovih, i prema posledicama i prema formalnopravnom

---

²⁴ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i brobi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

²⁵ Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik RS, br. 94/2016.

kriterijumu oličenom u predviđenim kaznama, teških krivičnih dela u slučajevima kada su izvršena prema bračnom drugu. To je vodilo neopravdanom pravljenju razlike u postupku pravne zaštite po osnovu bračnog statusa žrtve, a činjenica da žrtva treba da odluči da li da se učinilac goni ili ne, vraćala je ove oblike rodno zasnovanog nasilja u sferu privatnog, rezultirajući nekažnjavanjem učinilaca (Ćopić, 2011). Stoga bi novo rešenje svakako trebalo da doprinese poboljšanju položaja žena žrtava seksualnog nasilja.

Takođe, u cilju obezbeđivanja bolje pravne zaštite dece žrtava seksualnog nasilja, 2013. godine je usvojen Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima,²⁶ čija je svrha da spreči učinioce krivičnih dela protiv polne slobode izvršenih prema maloletnim licima da vrše ova dela. Ovaj zakon predviđa zabranu ublažavanja kazne za krivična dela protiv polne slobode koja su učinjena prema maloletnim licima, zabranu uslovnog otpuštanja lica koje je osuđeno za ova dela i nezastarevanje krivičnog gonjenja i izvršenja kazne za krivična dela protiv polne slobode koja su izvršena prema maloletnim licima. Ovo poslednje je posebno značajno za žrtve, koje su mahom žene, s obzirom da se one često odluče da prijave preživljeno nasilje mnogo godina nakon viktimizacije, odnosno, tek kao odrasle osobe (Nikolić-Ristanović, 2019).

Sa druge strane, 2016. godine je usvojen Zakon o sprečavanju nasilja u porodici,²⁷ koji ima za cilj da osigura efikasnu prevenciju nasilja u porodici i hitnu, blagovremenu i delotvornu zaštitu i podršku žrtvama nasilja u porodici, i to kroz unapređivanje koordinacije i saradnje nadležnih službi. Pod nasiljem u porodici podrazumevaju se akti fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja. Tako zakonodavac po prvi put u definiciju nasilja u porodici uključuje ekonomsko nasilje. Takođe, ovaj zakon usvaja najširu i, sa stanovišta obuhvatnosti mogućih žrtava, najadekvatniju definiciju člana porodice (Nikolić-Ristanović, 2019). Sprečavanje nasilja u porodici sastoji se od skupa mera kojima se otkriva da li preti neposredna opasnost od nasilja u porodici i skupa mera koje se primenjuju kada je neposredna opasnost otkrivena. Zakonom se uvode hitne mere zaštite od nasilja u porodici, procena rizika od ponavljanja nasilja, obavezna koordinacija i saradnja nadležnih službi i evidencija slučajeva nasilja. Prema odredbama ovog zakona, pomoći i zaštita mogu da se obez-

---

²⁶ Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima, Službeni glasnik RS, br. 32/2013.

²⁷ Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, br. 64/2016.

bede i žrtvama drugih, zakonom određenih krivičnih dela, kojima su posebno ugrožene žene i deca (proganjanje, krivična dela protiv polnih sloboda, pojedina krivična dela protiv braka i porodice, kao što su zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica, nedavanje izdržavanja, kršenje porodičnih obaveza i rodo-skvruće, i trgovina ljudima). Ovaj zakon, kako primećuju pojedine autorce, trebalo bi da omogući rešavanje ključnih izazova i „prevazilaženje nedostajućih rešenja, pre svega u preventivnoj zaštiti i obaveznoj reakciji državnih organa na nasilje u porodici“ (Ignjatović, Macanović, 2018: 47). Drugim rečima, usvajanje i primena ovog zakona treba da osigura integriran, multisektorski i na ljudskim pravima zasnovan pristup prevenciji, procesuiranju i zaštiti žena žrtava nasilja u porodici, kao i drugih zakonom određenih krivičnih dela.

Značajan korak u obezbeđivanju pune pravne i socijalne zaštite žena žrtava nasilja načinjen je i sa usvajanjem Zakona o socijalnoj zaštiti 2011. godine,²⁸ koji kao ciljeve socijalne zaštite prepoznaje prevenciju i zaštitu od zlostavljanja, zanemarivanja i eksploracije. U ovom zakonu su po prvi put žrtve nasilja u porodici i trgovine ljudima prepoznate kao korisnici socijalnih usluga, odnosno, socijalne zaštite, a po prvi put su kao usluge socijalne zaštite prepoznata savetovališta, podrška žrtvama nasilja i SOS telefoni (Lindgren, Nikolić-Ristanović, 2011). Najzad, u Zakonu o azilu i privremenoj zaštiti²⁹ iz 2018. godine rodno bazirano nasilje je eksplicitno prepoznato kao oblik progona usled koga se može tražiti međunarodna zaštita. Time je, s jedne strane, ispunjen jedan od zahteva iz Istanbulske konvencije, a samo rešenje se čini posebno važnim ako se imaju na umu nalazi pojedinih istraživanja koji idu u prilog zaključku da su migrantkinje (žene i devojčice) ugrožene različitim vidovima rodno zasnovanog nasilja (Marković, Cvejić, 2017).

Umesto zaključka: Gde smo sada i kuda dalje?

Glavni deo efikasnih strategija za sprečavanje nasilja nad ženama i obezbeđivanje zaštite ženama žrtvama nasilja čine zakonodavne mere, odnosno, mere usmerene na stvaranje sveobuhvatnog pravnog i institucionalnog okvira, politika i mera usmerenih na prevenciju nasilja nad ženama, zaštitu i pomoć žrtvama i gonjenje učinilaca, te njihovo efikasno sprovodenje u praksi (Mrše-

²⁸ Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 24/2011.

²⁹ Zakon o azilu i privremenoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 24/2018.

vić, 2000; Dokmanović, 2010; Jovanović, 2013)³⁰. Primećuje se da su, pre svega zahvaljujući zalaganjima civilnog društva, zakonske reforme koje su doprinele stvaranju pravnog okvira za zaštitu žena od nasilja izvršene pre definisanja državne politike za prevenciju i suzbijanje nasilja nad ženama. Stoga, kako primećuju pojedine autorke, mnoge promene nisu bile rezultat jasne državne strategije i njenog suštinskog opredeljenja za poboljšanje položaja žrtava, već su predstavljale neku vrstu ustupaka zahtevima domaćih nevladinih i međunarodnih organizacija i ispunjavanje uslova za članstvo u evropskim i međunarodnim organizacijama (Nikolić-Ristanović, 2006). Pa ipak, sve promene do kojih je došlo proteklih godina čine se važnim jer su rezultirale time da je proces razvoja zakonodavnog okvira za zaštitu žena od nasilja u velikoj meri zaočušen, a zakonodavstvo je u velikoj meri usklađeno sa međunarodnim standardima i evropskim pravom. Može se zaključiti da je princip dužne pažnje ispoštovan kada se govori o normativnom okviru. Postojeći pravni okvir je dobar osnov za integriran, multisektorski i na ljudskim pravima zasnovan pristup, koji se simbolično označava kao 5P pristup: prevencija (*prevention*), zaštita (*protection*), gonjenje/procesuiranje (*prosecution*), politike (*policy*) i partnerstvo/saradnja/koordinacija (*partnership*) (Jarić, 2015).

Međutim, analiza postojećih rešenja pokazuje da su pozitivni propisi ponekad nekonzistentni i međusobno nedovoljno usaglašeni, što predstavlja izazov za one koji propise primenjuju u praksi i stvara probleme u pogledu obezbeđivanja efikasne i delotvorne pravne zaštite žena od nasilja (Ignjatović, Pavlović Babić, Lukić, 2015; Ignjatović, Macanović, 2018; Petrušić, Žunić, Vilić, 2018). Na primer, u kontekstu zaštite od nasilja u porodici, i dalje se primećuje neujednačeno definisanje člana porodice: definicija člana porodice sadržana je u tri zakona (Krivičnom zakoniku, Porodičnom zakonu i Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici), ali su sve tri definicije različite, te ne obezbeđuju podjednako zaštitu istom krugu lica (videti i: Drobnjak, Macanović, Ignjatović, 2017). Drugim rečima, neka lica koja su prepoznata kao članovi porodice i koja uživaju preventivnu i porodičnopravnu zaštitu neće nužno uživati i krivičnopravnu zaštitu. Slična situacija je i u pogledu definisanja samog nasilja u porodici: različiti oblici nasilja se podvode pod nasilje u porodici u ova tri zakonska teksta, pri čemu je najuža definicija sadržana u Krivičnom zakoniku, nešto šira

³⁰ Videti i: Macanović, V. (ur.) *Međunarodni dokumenti u oblasti zaštite žena od svih oblika rodno zasnovanog nasilja*. Beograd: Autonomni ženski centar. Dostupno na: <https://www.womenngo.org.rs/publikacije/razvoj-dobrih-praksi/403-medjunarodni-dokumenti>, stranici pristupljeno 15.9.2019.

---

u Porodičnom zakonu, a najšira u Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici, što, takođe, može da vodi pravnoj nesigurnosti i nejednakoj pravnoj zaštiti.

Mera bezbednosti zabrane približavanja i komunikacije sa žrtvom je važna za sprečavanje revictimizacije žrtava, uključujući žene žrtve nasilja. Pri tome je zakonodavac tek izmenama i dopunama Krivičnog zakonika 2016. godine predvideo kažnjavanje za kršenje zabrane utvrđene ovom merom bezbednosti, ali, ni nakon deset godina od unošenja ove mere u krivično materijalno zakonodavstvo, nije bliže uređen način njenog izvršenja. Brojni su izazovi vezani za tumačenje pojedinih pojmova, kao što je „neposredna opasnost od nasilja”, koje predviđa Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, što može da dovede do nereagovanja ili neadekvatnog reagovanja u smislu ocene koji vid zaštite (preventivne, porodičnopravne ili krivičnopravne) primeniti u konkretnom slučaju.³¹

I pored pozitivnih pomaka, primećuje se da je i dalje sporna definicija krivičnog dela silovanja, koja nije u potpunosti usklađena sa Istanbulskom konvencijom, prema kojoj ovo krivično delo postoji uvek kada žrtva nije dala svoj slobodan pristanak. Uočava se neusklađenost definicija krivičnih dela obljube (nad nemoćnim licem, sa detetom i zloupotrebom položaja) sa zahtevima Istanbulske konvencije, jer nisu obuhvaćene sve radnje koje konvencija predviđa (Drobnjak, Macanović, Ignjatović, 2017). Određene neusklađenosti u pogledu definisanja krivičnih dela se primećuju i kod novih inkriminacija, kao što je slučaj sa proganjanjem ili sakaćenjem ženskog polnog organa.³²

Usklađivanje pozitivnih propisa sa Istanbulskom konvencijom je dovelo do povećavanja zaprećenih kazni za većinu dela koja pružaju zaštitu od rodno zasnovanog nasilja. Ali, ostaje da se vidi kakva će biti kaznena politika sudova i da li krivični ekspanzionizam i jačanje represije mogu da dovedu do sprečavanja nasilja nad ženama, posebno ako se ima na umu da je tokom svih prethodnih godina kaznena politika sudova bila prilično blaga (Petrušić, Žunić, Vilić, 2018), a da je nasilje nad ženama, uključujući femicid u kontekstu porodičnih i partnerskih odnosa, veoma rasprostranjeno u Srbiji (OEBS, 2019; Lachmanović, 2019).

Pravni okvir za zaštitu žena žrtava nasilja od revictimizacije i sekundarne viktimizacije tokom krivičnog postupka je dobar i u skladu je sa međunarodnim i evropskim standardima. Međutim, pitanje je u kojoj meri se odredbe

---

³¹ Videti više o tome u radu Slađane Jovanović u ovom broju naučnog časopisa *Temida*.

³² Videti više o tome u radu Slađane Jovanović u ovom broju naučnog časopisa *Temida*.

krivičnog procesnog prava u praksi i primenjuju u slučajevima nasilja u porodici ili drugih oblika rodno zasnovanog nasilja kako bi se žrtvama osigurala potrebna zaštita od revictimizacije i sekundarne viktimizacije. Ovo posebno ako se ima na umu da se odredbe o posebno osetljivim oštećenim i svedocima u praksi inače primenjuju veoma retko (Janković Jovanović, Vasić, 2017).

Stoga je važno da se u narednom periodu redovno prati primena zakonskih rešenja u praksi kako bi se dala ocena njihove efikasnosti i kako bi se na empirijskim nalazima zasnivala dalja zalaganja za unapređenje zaštite žena od nasilja. Potrebno je raditi na daljem jačanju kapaciteta institucija i organizacija za multisektorski pristup i integrisan odgovor na nasilje nad ženama, te efikasnu primenu postojećih rešenja u praksi. Potrebno je u potpunosti uskladiti postojeća zakonska rešenja sa Istanbulskom konvencijom i drugim relevantnim ratifikovanim međunarodnim ugovorima. U procesu daljih pravnih reformi trebalo bi uskladiti postojeće propise i osigurati jednak pristup pravdi, odnosno, jednaku pravnu zaštitu svih žena žrtava rodno zasnovanog nasilja, te izbeći moguće zloupotrebe i pravnu nesigurnost. U svemu tome, proces pristupanja Srbije Evropskoj uniji, posebno u kontekstu jačanja vladavine prava i osnovnih ljudskih prava, uključujući i prava žrtava uopšte i žena žrtava nasilja posebno, treba posmatrati kao mogućnost ili snagu za razvijanje efikasnog pravnog i institucionalnog okvira za zaštitu žena od nasilja, što treba imati na umu u daljim zalaganjima.

Literatura

Ćetković, N. (1998) SOS za žene i decu žrtve nasilja. U: M. Blagojević (ur.) *Ka vidljivoj ženskoj istoriji – ženski pokret u Beogradu 90ih*. Beograd: Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju, str. 141-149.

Ćopić, S. (2011) Položaj i zaštita žrtve u krivičnom postupku. U: V. Nikolić-Ristanović, S. Ćopić (ur.) *Prava žrtava i EU: Izazovi pružanja pomoći*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 135-160.

Ćopić, S. (2016) *Rodna ravnopravnost u Srbiji: Stanje i perspektive*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Dokmanović, M. (2010) Bela knjiga sa predlozima za izmenu postojeće legislative u oblasti nasilja u porodici. U: V. Jarić, D. Ranković (ur.) *Prilozi za unapređenje strateškog i pravnog okvira u oblasti nasilja u porodici*. Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost, str. 227-378.

Drobnjak, T., Macanović, V., Ignjatović, T. (2017) *Ostvareni napredak i nedostaci krivičnopravnog sistema zaštite ženama i nasilja u porodici sa Konvencijom Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*. prEUgovor, Predlog praktične politike 03/12. Beograd: Koalicija prEUgovor.

Ignjatović, T., Macanović, V. (2018) Izazovi u primeni novog Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u Srbiji. *Temida*, 1, str. 41-66.

Ignjatović, T., Pavlović Babić, D., Lukić, M. (2015) *Delotvornost sistemskih mehanizama za sprečavanje nasilja prema ženama i nasilja u porodici*. Beograd: Autonomni ženski centar.

Imširović, J. (1998) Ženski parlament 1991-1993. U: M. Blagojević (ur.) *Ka vidljivoj ženskoj istoriji – ženski pokret u Beogradu 90ih*. Beograd: Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju, str. 85-107.

Janković Jovanović, A., Vasić, M. (2017) *Položaj žrtve u krivičnom postupku u Republici Srbiji*. Beograd: Komitet pravnika za ljudska prava – YUCOM.

Jarić, V. (2015) Doprinos Ujedinjenih nacija u Srbiji zaštiti žena žrtava nasilja u porodici i u intimnim partnerskim odnosima: od međunarodnog prava do prakse. *Temida*, 1, str. 55-74.

Jovanović, S. (2013) Zahtevi Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici. U: L. Kron, A. Jugović (ur.) *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 261-274.

Jovanović, S., Simeunović-Patić, B., Macanović, V. (2012) *Krivičnopravni odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2004) *Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u republici Srbiji*. Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2007) *Krivično delo nasilja u porodici aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*. Beograd i Niš: Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2011) Instrumenti pravne zaštite od nasilja u porodici u Srbiji: Funkcionisanje, efikasnost i nedostaci. U: V. Nikolić-Ristanović, S. Ćopić (ur.) *Prava žrtava i EU: Izazovi pružanja pomoći*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 69-85.

Krivični zakon RS, Službeni glasnik RS, br. 26/77, 28/77 - ispr., 43/77 - ispr., 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 i 21/90 i Službeni glasnik RS, br. 16/90, 26/91 - odluka

Sanja Ćopić Razvoj zakonodavnog okvira za zaštitu žena žrtava nasilja u Srbiji

---

USJ br. 197/87, 75/91 – odluka USRS br. 58/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002 - ispr., 80/2002 – dr. zakon, 39/2003 i 67/2003.

Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

Lacmanović, V. (2019) Femicid u Srbiji: Potraga za podacima, odgovorom institucija i medijska slika. *Annales – Series Historia et Sociologia*, 1, str. 39-54.

Lindgren, M., Nikolić-Ristanović, V. (2011) *Žrtve kriminaliteta: Međunarodni kontekst i situacija u Srbiji*. Beograd: OEBS.

Marković, J., Cvejić, M. (2017) *Nasilje nad ženama i devojčicama u izbegličkoj i migrantskoj populaciji u Srbiji*. Beograd: Atina – Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama.

Mršević, Z. (2000) *Ženska prava u međunarodnom pravu*. Banja Luka: Helsinški parlament građana i Udružene žene Banja Luke.

Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti za period 2009-2015, Službeni glasnik RS, br. 15/2009.

Nacionalna strategija za rodnu ravnopravost za period 2016-2020 sa akcionim planom za period 2016-2018, Službeni glasnik RS, br. 4/2016.

Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, Službeni glasnik RS, br. 27/2011.

Nikolić-Ristanović, V. (1989) *Žene kao žrtve kriminaliteta*. Beograd: Naučna knjiga.

Nikolić-Ristanović, V. (1993) Bračno nasilje: Teoretski okvir i rezultati dosadašnjih istraživanja. *Sociološki pregled*. 1-4, str. 275-293.

Nikolić-Ristanović, V. (1996) Domestic Violence against Women in the Conditions of War and Economical Crisis. U: C. Sumner, M. Israel, M. O'Connell, R. Sarre, (ur.) *International Victimology*. Canberra: Australian Institute of Criminology, str. 75-79.

Nikolić-Ristanović, V. (1998) Grupa za ženska prava Evropskog pokreta u Srbiji. U: M. Blagojević (ur.) *Ka vidljivoj ženskoj istoriji – ženski pokret u Beogradu 90ih*. Beograd: Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju, str. 273-276.

Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.

Nikolić-Ristanović, V. (2006) Zaštita žrtava i svedoka u kontekstu pravnih i društvenih reformi u Srbiji. *Pravni život*, 9, str. 1079-1089.

Nikolić-Ristanović, V. (2019) *Od žrtve do povednika – viktimologija kao teorija, praksa i aktivizam*. Beograd: Prometej (u štampi).

-
- OEBS (2019) *Dobrobit i bezbednost žena, Srbija – osnovni izveštaj*. Beograd: OEBS.
- Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S. (2010) *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u praksi sudova u Beogradu*. Beograd, Niš: Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.
- Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S., Žunić, N. (2015) Institucionalni seksizam – prepreka efikasnoj zaštiti od nasilja u porodici. *Temida*, 1, str. 31-54.
- Petrušić, N., Žunić, N., Vilić, V. (2018) *Krivično delo nasilja u porodici u sudskoj praksi – nove tendencije i izazovi*. Beograd: Misija OEBS u Srbiji.
- Porodični zakon RS, Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.
- Stojanović, Z. (2006) *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period 2014-2018, Službeni glasnik RS, br. 60/2013-3.
- Vuletić, Lj. (1998) Sigurne ženske kuće. U: M. Blagojević (ur.) *Ka vidljivoj ženskoj istoriji – ženski pokret u Beogradu 90ih*. Beograd: Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju, str. 179-189.
- Vušković, L., Trivunac, S. (1998) Feministička grupa Žene i društvo. U: M. Blagojević (ur.) *Ka vidljivoj ženskoj istoriji – ženski pokret u Beogradu 90ih*. Beograd: Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju, str. 47-60.
- Zakon o azilu i privremenoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 24/2018.
- Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik RS, br. 94/2016.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik RS, br. 85/2005.
- Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima, Službeni glasnik RS, br. 32/2013.
- Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, Međunarodni ugovori, br. 12/2013.
- Zakon o potvrđivanju Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dodatnog protokola, Službeni list SRJ – međunarodni ugovori br. 6/2001.
- Zakon o prekršajima, Službeni glasnik RS, br. 101/2005, 116/2008 i 111/2009.
- Zakon o prekršajima, Službeni glasnik RS, br. 65/2013, 13/2016, 98/2016.
- Zakon o radu, Službeni glasnik RS, 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje.

Sanja Ćopić Razvoj zakonodavnog okvira za zaštitu žena žrtava nasilja u Srbiji

---

Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 24/2011.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, br. 64/2016.

Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu, Službeni glasnik RS, br. 36/2010.

Zakon o strancima, Službeni glasnik RS br. 24/2018, 31/2019.

Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 46/2006, 49/2007 i 122/2008.

Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019.

Zaštitnik građana (2014) Poseban izveštaj Zaštitnika građana o primeni Opšteg i Posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja. Beograd: Zaštitnik građana.

Internet izvori

Autonomni ženski centar. Dostupno na: <https://www.womenngo.org.rs/>, stranici pristupljeno 15.10.2019.

Macanović, V. (ur.) *Međunarodni dokumenti u oblasti zaštite žena od svih oblika rodno zasnovanog nasilja.* Beograd: Autonomni ženski centar. Dostupno na: <https://www.womenngo.org.rs/publikacije/razvoj-dobrih-praksi/403-medjunarodni-dokumenti>, stranici pristupljeno 15.9.2019.

Mreža Žene protiv nasilja. Dostupno na: <https://www.zeneprotivnasilja.net/>, stranici pristupljeno 15.10.2019.

Nacionalni konvent o Evropskoj uniji (NKEU). Dostupno na: <http://eukonvent.org/националном-конвенту/>, stranici pristupljeno 15.10.2019.

Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima. Dostupno na: https://www.rs.undp.org/content/dam/serbia/Publications%20and%20reports/Serbian/UNDP_SRBIJ_LjubicastiTekst.pdf, stranici pristupljeno 13.9.2019.

prEUgovor. Dostupno na: <http://www.preugovor.org/prEUgovor/121/O-nama.shtml>, stranici pristupljeno 15.10.2019.

SANJA ĆOPIĆ*

Development of Legislative Framework for the Protection of Women Victims of Violence in Serbia

The aim of the paper is to provide an overview of advocacy of the civil society in Serbia for legal reforms for better protection of women from violence and the development of the legislative framework for the protection of women victims of violence. Advocacy for legal protection of women against violence in Serbia began already in 1980s, primarily due to the activities of women's groups and feminist researchers. Advocacy activities intensified during the 1990s. In 1994, the Group for Women's Rights of the European Movement in Serbia prepared a first draft of amendments to the laws related to domestic violence and marital rape. Although not successful, this advocacy was very important in terms of raising awareness of state officials and general public about violence against women. First legal reforms and establishment of normative framework for the protection of women against violence, especially domestic violence, sexual violence and human trafficking, occurred only after political changes in 2000. They were initiated and largely based on drafts written by the experts of the Victimology Society of Serbia. The basis for these changes was the proposal of a harmonized reform of several laws in order to ensure criminal, civil and misdemeanour protection of women against various forms of gender-based violence developed in 1998 and further improved after 2000. Advocacy that followed resulted in first instruments of legal protection of women victims of violence: domestic violence was foreseen as a standalone criminal offense, restraining orders have been introduced, legal protection against sexual violence has been improved, and human trafficking was criminalized.

Since the acceptance of Serbia's EU candidacy and the start of the EU integration process, a strategic framework for the protection of women against violence has been developed; the protocols for dealing with domestic and intimate partner violence and other implementation instruments have been adopted, which set up a basis for more efficient implementation of legal norms in practice. Ratification of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women

---

* Dr Sanja Ćopić is a Senior Research Associate at the Institute of Criminological and Sociological Research and researcher and president of the Executive Board of the Victimology Society of Serbia, Belgrade, Serbia. E-mail: sanja.cop011@gmail.com.

and domestic violence and opening negotiations for the EU accession set a new framework for advocacy and contributed to further improvement of legal protection of women against violence. Stalking, sexual harassment, female genital mutilation and forced marriage have been incriminated. The Law on the Prevention of Domestic Violence was adopted, which aims to ensure effective prevention from domestic violence and urgent, adequate and effective protection and support to victims through improvement of coordination and cooperation between competent services. This should ensure integrated, multi-sector and human rights-based approach to prevention, prosecution and protection of women victims of violence. Normative framework for the protection of women against violence is to a large extent in compliance with relevant international standards and the European law. However, it still needs to be fully harmonized with the Istanbul Convention and other ratified international treaties. On the other hand, it remains to monitor application of legislation in practice in order to assess its consistency, effectiveness and continue evidence-based advocacy for further improvement of protection of women victims of violence.

Keywords: women, violence, advocacy, civil society, legislation, Serbia.

TEMIDA

2019, vol. 22, br. 2, str. 169-187

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1902169J>

Pregledni rad

Primljeno: 9.9.2019.

Odobreno za štampu: 30.10.2019.

Novi krivičnopravni odgovori Republike Srbije na nasilje nad ženama

SLAĐANA JOVANOVIĆ*

Republika Srbija je u okvirima (nedopustivo) čestih (i populističkim zahtevima okrenutih) izmena i dopuna krivičnog zakonodavstva unapređivala i svoj odgovor na nasilje nad ženama, što je i predmet ovog rada. Na prvom mestu, analizirana su nova krivična dela (sakaćenje ženskog polnog organa, proganjanje, prinudno zaključenje braka, polno uznenemiravanje), odlike Zakona o sprečavanju nasilja u porodici, te veza između normativnih rešenja i postupanja u pravosudnoj praksi. Osnovni cilj je identifikovanje dobrih strana, ali i nedostataka koji postoje na normativnom planu, a zbog kojih se mogu očekivati i poteškoće u primeni novih rešenja. Ukazuje se i na to da se izmenama pristupa najčešće sa obrazloženjem da su one neophodne zbog harmonizacije sa pravom Evropske unije (tako i u sferi zaštite od rodno zasnovanog nasilja, za što je od posebne važnosti Istanbulска konvencija), ali su one neretko nedovoljno dobro osmišljene, pa i u neskladu sa evropskim zahtevima i preporukama.

Ključne reči: nasilje nad ženama, zaštita žrtava, krivično zakonodavstvo, Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Srbija.

---

* Dr Slađana Jovanović je redovna profesorka na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu. E-mail: sladjana.jovanovic@pravnifakultet.rs.

Uvod

Novi krivičnopravni odgovori Republike Srbije na nasilje nad ženama ne mogu se posmatrati izolovano u odnosu na opšti, aktuelni krivičnopravni kontekst i dešavanja u njegovim okvirima. Naime, izmene krivičnog zakonodavstva su nedopustivo česte i kreću se u pravcu zaoštrevanja represije i tzv. bezbednosnog krivičnog prava. Problem je što su najčešće nedovoljno dobro osmišljene i neusklađene sa već postojećim rešenjima, čak i u okvirima samog krivičnog zakonodavstva. Njihovo donošenje se obrazlaže potrebotom za usklađivanjem sa evropskim zahtevima i preporukama (mada to usklađivanje ne bude izvedeno na pravi način, već više formalno i površno); društvenim zbivanjima (oličenim obično u teškim krivičnim delima ili onima koja su opterećena nesvakidašnjim načinom izvršenja i/ili senzacionalističkim izveštavanjem) i potrebama sudske prakse (pri čemu je jedan od važnijih argumenata preblaga kaznena politika). Istraživanja ili konsultovanje rezultata i preporuka postojećih, te uporednopravnih iskustava, najčešće ne prethode ovim zahvatima.

Naime, komparativno istraživanje kriminaliteta i kaznene reakcije u Srbiji i drugim evropskim državama ne pokazuje značajna odstupanja, te se stanje kriminaliteta u Srbiji ne ocenjuje kao alarmantno i nije potrebno svaki čas objavljivati „rat kriminalu“ (Ignjatović, 2013: 186). Ne vodi se računa o tome da je krivično pravo osetljiva materija, da krivični zakon ne služi tome da se stalno širi krug kažnjivih ponašanja i da se, i inače stroge kazne, dalje poštiraju (Stojanović, 2013: 119), niti se uzimaju u obzir iskustva zemalja koja ne slede trendove „novog punitivizma“ (Soković, 2011: 224) i ne pribegavaju politizaciji tragičnih događaja i žrtava. Istina, rodno zasnovano nasilje jeste nesumnjivo problem čija rešenja treba usavršavati, ali je pitanje da li se to čini u potpunosti na pravi način.

Tako se krivično pravo, tačnije – represija, u Srbiji danas pojavljuje kao prvo sredstvo reagovanja na različite društvene probleme (umesto da bude poslednje), što je, kako je odavno zaključeno, nedelotvorno rešenje. Međutim, ovakvi potezi, naročito kada se njima udovoljava populističkim zahtevima i žudnji za represijom,¹ donose veliku medijsku pažnju i političke poene. Kako je i rodno

---

¹ Indikativan je podatak da u Srbiji raste podrška smrtnoj kazni od 2013. godine, a da je anketa „Srbija protiv smrte kazne“ iz 2017. godine pokazala porast broja onih koji su za ovu kaznu u odnosu na 2017. godinu. Videti: Srbija protiv smrte kazne, Ankete javnog mnjenja. Dostupno na: <http://www.smrtnakazna.rs/sr-latn-rs/javnomnjenje/ankete.aspx>, stranici pristupljeno 3.9.2019.

---

zasnovano nasilje jedna od tema kojoj Srbija mora da se posveti i radi ulaska u Evropsku uniju, u pomenutom kontekstu se pojavljuju i novi krivičnopravni odgovori koji često dele sudbinu ostalih rešenja i postupanja u praksi.

Stoga, kao predmet rada pojavljuju se nove inkriminacije i nova rešenja od značaja za sprečavanje nasilja nad ženama, kako bi se ukazalo na njihove dobre strane (iz aspekta unapređenja zaštite od rodno zasnovanog nasilja), ali i na nedostatke koji predstavljaju neusaglašenost sa evropskim standardima, kao i manjkavosti pravno-tehničke, normativne prirode.

Osvrt na „stare“ krivičnopravne odgovore na nasilje nad ženama i njihovu primenu danas

Osvrnimo se samo na neke „stare odgovore“ na nasilje nad ženama i njihovu sudbinu koja govori i o politici suzbijanja i sprečavanja nasilja nad ženama, a na koju se nadovezuju i novi odgovori, tako usložnjavajući postojeće mehanizme reagovanja, pa i stvarajući konfuziju. Naime, nasilje u porodici, kao krivično delo, postoji od 2002. godine, ali se praksa i dalje opire tome da se sudi za sticaj dela – prema broju oštećenih lica, iako bi cilj trebalo da bude pružanje pojačane zaštite članu porodice koji trpi nasilje, odnosno da učinilac bude strože kažnjen nego onaj koji bi isto delo sa elementima nasilja učinio prema licu koje nije član porodice (Jovanović, 2014: 249-250). Ili, kada je (konačno) 2009. godine² uvedena mera bezbednosti zabrana približavanja i komunikacije sa oštećenim (čl. 89a) nije bila predviđena sankcija za njeno kršenje. Iako je na propust ukazivano (Jovanović, 2010: 208), tek su izmene iz 2016. godine³ donele rešenje (uvodenjem novog krivičnog dela – kršeњe zabrane predviđene merom bezbednosti, čl. 340a Krivičnog zakonika, u daljem tekstu KZ). Međutim, još uvek nije predviđen način odlučivanja o prestanku ove mere, iako je takva mogućnost propisana, niti je na pravi način predviđen način njenog izvršenja.

Pored toga, još uvek nije rešen ni problem sa krugom zaštićenih lica – članova porodice. Naime, suština problema nasilja nad ženama je u nasilju u intimnoj partnerskoj relaciji, sadašnjoj ili bivšoj, a naš zakonodavac jasno favorizuje bračnu relaciju, pa i tu postavlja određena ograničenja, koja se odnose

---

² Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik, br. 72/2009.

³ Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik RS, br. 94/2016.

na život u zajedničkom domaćinstvu u slučaju razvoda braka. S druge strane, Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (dalje: Istanbulska konvencija), koju je Republika Srbija potvrdila,⁴ pod pojmom nasilje u porodici (*domestic violence*) podrazumeva i nasilje u partnerskom odnosu, bez obzira na život u istom domaćinstvu.

Problematično je i navođenje okolnosti od značaja za odmeravanje kazne po automatizmu, te ocena određenih okolnosti kao olakšavajućih – na primer, da je učinilac roditelj (pa i ako je lišio života majku zajedničke dece); proganjanje partnerke i pretnje ubistvom kao prethodnica viktimizaciji ubistvom se ne cene kao otežavajuće okolnosti; još uvek se ne ceni prisustvo maloletnog lica nasilju kao otežavajuća okolnost, niti se maloletno lice tretira kao oštećni, iako bi se vrlo lako moglo utvrditi da mu je ugroženo spokojstvo radnjama učinioца i slično (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2007: 110; Simenović-Patić, Jovanović, 2013: 112-127; Petrušić, Žunić, Vilić, 2018: 140). Koliko se koristi institut posebno osetljivog svedoka i drugi oblici zaštite oštećenih i svedoka, naročito kada je u pitanju maloletno lice, pitanje je (prema sprovedenim istraživanjima – nedovoljno) (Väätäinen, 2015: 16).

Statistički podaci ukazuju na zabrinjavajuće visok udeo odbačenih krivičnih prijava za nasilje u porodici, a među razlozima za odbacivanje pažnju privlači odlaganje krivičnog gonjenja (koje rezultuje odbacivanjem krivične prijave, pošto je okriviljeni ispunio određenu obavezu iz čl. 283 st.1 Zakonika o krivičnom postupku⁵). Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, 2004. godine broj odbačenih krivičnih prijava za nasilje u porodici je bio 24,9%, da bi od 2010. godine taj broj počeo da raste (29,3%), 2011. je bio 35,8%, a 2016. godine čak 64,4% (Republički zavod za statistiku, 2018b: 1). U 2016. godini, među razlozima za odbacivanje krivične prijave za nasilje u porodici pojavljuje se odlaganje krivičnog gonjenja u 11,1% slučajeva, dok je u 64% slučajeva odbačenih krivičnih prijava razlog bilo nepostojanje osnova sumnje ili necelishodnost krivičnog gonjenja, a u 20,7% slučajeva javni tužilac je procenio da nije u pitanju krivično delo iz njegove nadležnosti (Republički zavod za statistiku, 2017: 14). Izneti podaci upućuju na osnovanost sprovođenja istraživanja u vezi sa ovako visokim brojem odbačenih prijava iz pomenu-

---

⁴ Zakon o potvrđivanju Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

⁵ Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019.

tih razloga, a naročito onih vezanih za tzv. tužilački oportunitet. Naime, još pre desetak godina, prilikom istraživanja pravosudne prakse u slučajevima nasilja u porodici, konstatovano je da u velikom broju slučajeva odbačenih krivičnih prijava (u to vreme oko 30% odbačenih prijava) nije bilo ni stvarnih ni pravnih razloga za takvu odluku javnog tužioca (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2007: 108), pa bi valjalo proveriti da li možda ima osnova za takav zaključak i danas.

Čak deceniju nakon uvođenja inkriminacije, i pored velikog broja edukacija javnih tužilaca i sudija, u pravosudnoj praksi javljaju se elementarne, početničke greške na koje odgovara Vrhovni kasacioni sud Srbije utvrđujući povrede zakona učinjene u korist okriviljenog. One se odnose na pitanje trajanja radnje izvršenja, odnosno na pitanje da li je jedan akt nasilja dovoljan za postojanje dela;⁶ na pitanje da li su bivši supružnici koji ne žive zajedno članovi porodice⁷ (iako je to nedvosmisленo navedeno u čl. 112 st. 28 KZ)⁸; da li su deda i unuk članovi porodice⁹. Veoma je interesantno (i zabrinjavajuće) tumačenje sudova prvog i drugog stepena da u slučaju kada su učiniocu izrečene mere zaštite od nasilja u porodici po odredbama Porodičnog zakona¹⁰ (zabrana uz nemiravanja supruge i maloletne dece, zabrana približavanja oštećenima na udaljenost manju od 200 m, zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja oštećenih) a on, po dogovoru sa suprugom-oštećenom, dođe do kuće u kojoj se nalaze deca kako bi vratio neke stvari, nema krivičnog dela, jer nema protivpravnosti. Vrhovni kasacioni sud je usvojio zahtev za zaštitu zakonitosti Republičkog javnog tužioca i podsetio sudove da su: „izrečene mere zaštite od nasilja u porodici bezuslovne, donete u cilju zaštite oštećenih i ne mogu zavisiti ni od kakvih eventualnih dogovora sa oštećenom majkom maloletne dece, koja se, takođe, štite izrečenim merama, a čime je zakonodavac i želeo da spreči svaku eventualnu manipulaciju prema oštećenima”.¹¹

Učinioci nasilja u porodici najčešće bivaju uslovno osuđeni (u 2018. godini uslovna osuda je bila zastupljena u strukturi izrečenih sankcija sa 67,2% (Republički zavod za statistiku, 2019: 9), ali se uslovna osuda sa zaštitnim nadzo-

⁶ Vrhovni kasacioni sud, Kzz 83/2012 od 24. 10. 2012 i Kzz 123/2013 od 7. 11. 2013.

⁷ Vrhovni kasacioni sud, Kzz 65/2013 od 26. 6. 2013.

⁸ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

⁹ Vrhovni kasacioni sud, Kzz 52/2012 od 27. 6. 2012.

¹⁰ Porodični zakon, Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015.

¹¹ Vrhovni kasacioni sud, Kzz 98/2013 od 26. 9. 2013.

rom retko pojavljuje u praksi, što bi trebalo promeniti. Naime, uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom je daleko bolje rešenje, jer je osuđeni dužan da izvršava određene obaveze koje su specijalno-preventivno orijentisane, što je jedna od preporuka Istanbulske konvencije (čl. 45 st. 2). Najnoviji statistički podaci pokazuju i da je za 166 osuđenih za nasilje u porodici određeno izvršenje zatvorske kazne u prostorijama u kojima stanuje (tzv. kućni zatvor) (Republički zavod za statistiku, 2019: 9), a postoji sumnja da su među njima i oni kojima nije smeо biti određen takav način izdržavanja kazne, imajući u vidu da poverenici za alternativne krivične sankcije ukazuju na to da sudovi određuju „kućni zatvor“ i nasilnicima koji žive sa oštećenima, što često vodi novim aktima nasilja.¹² A Krivični zakonik je i po tom pitanju jasan (mada bi bilo sasvim logično u datoј situaciju uopšte ne pomisljati na ovakav način izvršenja kazne i da nema nikakve odredbe o tome): u čl. 45 st. 7 predviđa zabranu određivanja izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje za krivično delo protiv braka i porodice, ako osuđeni živi u istom porodičnom domaćinstvu sa oštećenim. I rezultati najnovijeg istraživanja nasilja u porodici u pravosudnoj praksi ukazuju na blagu kaznenu politiku u slučajevima nasilja u porodici i prisustvo „starog“ problema – automatizma pri navođenju okolnosti od značaja za odmeravanje kazne (i dalje daleko više olakšavajućih), bez udubljivanja u stvarni efekat njihovog dejstva (Petrušić, Žunić, Vilić, 2018: 140).

Indikativni su i rezultati nedavno sprovedenog istraživanja nasilja u porodici koje se dešava u migrantskoj populaciji, i to u prihvatnim i azilnim centrima (Marković, Cvejić, 2017), kada se nepostupanje zaposlenih u pomenutim centrima po važećim propisima pravda „starim“ odgovorima: „to je drugačija kultura, običaji, religija“; „oni su takvi, njima je to normalno“, „oni neće da prijave, neće da saraduju“; „prijavljivanje i vođenje postupka bi im otežalo položaj, jer ne žele da ostanu u Srbiji“ i slično. (Jovanović, 2018: 32-40). Sa druge strane, Istanbulska konvencija nameće kao opštu obavezu državama članicama da obezbede da se kultura, običaji, tradicija, religija ili tzv. „čast“ ne smatraju opravdanjem za bilo koje delo obuhvaćeno Konvencijom (čl. 12 st. 5).

Ukratko ciljnim tumačenjem (pa i jezičkim) različitih rešenja lako dolazimo do zaključka da učinilac nasilja u porodici ne bi smeо da bude u privilegova-

---

¹² Poverenici su o tome govorili na konferenciji „Perspektive alternativnih krivičnih sankcija i mera restorativne pravde u Srbiji“ u organizaciji Fondacije Centar za demokratiju i Viktimološkog društva Srbije, koja je održana 30. juna 2015. godine u Beogradu.

---

nom položaju u odnosu na učinioca koji vrši nasilje van porodice, a u praksi se to, čini se, i dalje dešava.

Novi odgovori na nasilje nad ženama

Pošto zaključimo da i krivičnopravne norme koje postoje bar dece-niju nemaju primenu kojoj se ne bi moglo prigovoriti, te da je i dalje veliki broj žena ubijen u kontekstu porodičnog/partnerskog nasilja (najmanje 30 njih godišnje), a tim ubistvima je najčešće prethodio neadekvatan odgovor sistema na porodično/partnersko nasilje,¹³ pogledajmo koja su to nova rešenja usvojena kako bi se unapredio odgovor Republike Srbije na rodno zasnovano nasilje.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici¹⁴

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici se primenjuje od 1. juna 2017. godine i istina, orijentisan je prvenstveno ka prevenciji nasilja i hitnim merama, te koordinisanoj akciji različitih aktera, ali kako predstavlja značajnu novinu i ima vezu sa krivičnopravnim odgovorom, valja mu posvetiti pažnju. Dobrim namerama prilikom usvajanja ovog zakona ne može se prigovoriti, ali njegovo pravno-tehničko uređenje i pojedina rešenja predmet su kritike. Naime, i ovaj zakon je na liniji prodora bezbednosnih težnji u krivično pravo, te primeni u osnovi represivnih mera i pre nego što je krivično delo učinjeno. Njegova okosnica jeste neposredna opasnost od nasilja koja zahteva intervenciju, na prvom mestu policije, potom tužilaštva i eventualno suda, olicenu u hitnim merama. Međutim, ključni pojam „neposredna opasnost od nasilja“ je nedovoljno dobro određen, te bi se mnoge situacije mogle podvesti zapravo već pod neku od radnji nasilja u porodici, dok bi druge bile problematične za tumačenje, odno-

---

¹³ Samo Mreža Žene protiv nasilja beleži i analizira slučajeve femicida (iz medijskih napisu) dok zvanične statistike još uvek nema (iako Istanbulska konvencija u čl. 11 predviđa obavezu pri-kupljanja podataka). Izveštaji pokazuju da je broj femicida u poslednjih devet godina (koliko Mreža izveštava o femicidu) gotovo nepromenjen, što govori o neodlučnosti i neuspehu države da, i pored brojnih zakona i mera, stane na put ubijanju žena (Mreža Žene protiv nasilja, 2019: 2). Svi izveštaji Mreže Žene protiv nasilja su dostupni na: www.zeneprotivnasilja.net, stranici pristupljeno 27.8.2019.

¹⁴ Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, br. 64/2016.

sno prepoznavanje – na primer, neposredna opasnost od ekonomskog nasilja, koje je inače eksplicitno navedeno kao oblik nasilja samo u ovom zakonu, što je u skladu sa Istanbulskom konvencijom. Jasno je i da postoji mogućnost diskrecionog, a samim tim i pogrešnog, procenjivanja ovakve situacije. Kreator neposredne opasnosti od nasilja jeste „mogući učinilac nasilja” – pojam koji bi trebalo da pojasni pojam „neposredne opasnosti od nasilja”, jer će ona postojati „kada iz ponašanja mogućeg učinioca i drugih okolnosti proizlazi da je on spremjan da u vremenu koje neposredno predstoji po prvi put učini ili ponovi nasilje u porodici” (čl. 3 st. 2 Zakona), te se ocenjuje da pomenute neodređenoosti pogoduju visokom stepenu pravne nesigurnosti (Lazić, Nenadić, 2017: 498).

Hitne mere koje izriče nadležni policijski službenik (mera privremenog udaljenja učinioca iz stana i mera privremene zabrane učiniocu da kontaktira žrtvu nasilja i prilazi joj (čl. 12 st. 2 Zakona) vezane su isključivo za procenu (od strane službenika policije) neposredne opasnosti od nasilja. Dakle, reč je o merama koje se izriču odmah i koje treba da preveniraju nasilje. Jasno je da je velika odgovornost na policijskom službeniku koji mora biti izuzetno dobro obučen da proceni neposrednu opasnost od nasilja (jer je to u njegovoj isključivoj nadležnosti), te da izrekne odgovarajuću meru ili obe mere „mogućem učiniocu”. Postavlja se pitanje da li ovakve mere policijski službenik može izreći kada je u pitanju nasilje koje se već dogodilo, jer pretrnja povređivanjem ili ubistvom, kojom se ugrožava spokojstvo člana porodice, već je učinjeno nasilje, ali se, istina, može posmatrati u kontekstu opasnosti od težeg oblika nasilja (onog kojim se preti), kao što se telesno povređivanje može posmatrati u kontekstu opasnosti od letalnog ishoda. Da li će policijski službenik izreći hitnu meru u slučaju kada proceni da su u datom slučaju ostvarena obeležja nekog krivičnog dela (ili prekršaja), ili će se orijentisati na odredbe relevantnih zakona i ovlašćenja koja ima po njima? Hoće li sam odlučivati, bez obaveštavanja javnog tužioca? Jer, po Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici nadležni policijski službenik je ključna figura i sam procenjuje i izriče hitne mere. Ima mišljenja da zakonodavac zapravo ima u vidu „slučajeve nasilja blažeg intenziteta kod kojih nema osnova sumnje da je učinjeno krivično delo, ali da takva namera nije dobro elaborirana u zakonskim odredbama” (Bošković, Risimović, 2018: 399). Očigledno je da je zakonodavac ostavio dosta prostora za različita tumačenja i da oni koji primenjuju ovaj zakon, u prvom redu policijski službenici, potom i tužilaštvo, moraju biti izuzetno oprezni i vešti u izboru mera i postupaka koji im stoje na raspolaganju.

Problemi se tu ne završavaju. Hitna mera traje 48 časova od časa uručenja naređenja, a postupak nadležnog službenika policije procenjuje naknadno javni tužilac (iz posrednih izvora, obaveštenja i procene koju je učinio sam policijski službenik). Javni tužilac može, u roku od 24 časa od kada je naređenje uručeno mogućem učiniocu, samo da predloži sudu da se hitna mera produži. Ali, ostaje nerešeno pitanje šta u slučaju kada javni tužilac proceni da izricanje mere nije bilo osnovano – nije predviđena mogućnost obustave mere od strane javnog tužioca. Da su zakonskim rešenjima dovedena u pitanje prava „mogućeg učinioca“ pokazuje i odredba čl. 14 st. 2, koja predviđa zadržavanje u trajanju od osam časova u cilju vođenja postupka, a iz aspekta pitanja da li ovakvo zadržavanje može biti smatrano lišenjem slobode (a nije predviđeno donošenje formalne odluke o tome, niti pravno sredstvo kojim se može ispitati takva odluka). Sudeći po praksi Evropskog suda za ljudska prava, odgovor je pozitivan, te kao sporne ostaju odredbe koje ignorišu prava lica lišenih slobode (Lazić, Nenadić, 2017: 499-501; Čvorović, Ivanović, 2017: 452-453).

Takođe, ovaj zakon predviđa „novi“ krug zaštićenih lica, različit od onoga koji predviđaju Krivični zakonik (čl. 112 st. 28) i Porodični zakon (čl. 197 st. 3), a problem definisanja kruga lica koja se smatraju članovima porodice, odnosno koja će uživati specifičnu zaštitu jeste jedan od starih problema koji se sada dodatno komplikuje umesto da bude rešen. Sada već tri zakona različito određuju krug lica – članova porodice, te bi pojedni oblici zaštite mogli izostati jer ne postoji poklapanje u datom slučaju. Slično je i sa oblicima nasilja, pa se kritikuje nametanje obaveza tužilaštvu da se angažuje na sprečavanju ponašanja koja, sama po sebi, ne moraju biti kažnjiva (Lazić, Nenadić, 2017: 496).

Donošenje ovog zakona sa ciljem da uredi koordinisanu akciju različitih aktera pokazuje i da prethodni pokušaji koji su rezultovali velikim brojem protokola o postupanju i koordinisanom delovanju nisu dali rezultate, te se moralno posegnuti i za zakonskim uređenjem. Da li se sada vide rezultati i boljitet u oblasti saradnje i koordinisanog delovanja valjalo bi istražiti.

Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika (2016)¹⁵

Ovaj zakon donosi nove inkriminacije, kao i novo pooštravanje propisanih kazni za dela koja su od značaja za zaštitu žena od nasilja. Inkriminacije o kojima će ovde biti reči su takođe u primeni od 1. juna 2017. godine. Reč je

¹⁵ Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik RS, br. 94/2016.

o sakaćenju ženskog polnog organa (čl. 121a KZ), proganjanju (čl. 138a KZ), polnom uznemiravanju (čl. 182a KZ), prinudnom zaključenju braka (187a KZ) – inkriminacijama koje su uvedene zbog potrebe za usklađivanjem sa Istanbulskom konvencijom.

Genitalno sakaćenje žena je problem prvenstveno u afričkim i azijskim zemljama, a u evropskim okvirima u imigrantskim zajednicama (u Austriji, Belgiji, Danskoj, Nemačkoj, Velikoj Britaniji), i u većini ovih zemalja postoji posebna inkriminacija (European Commission, 2016), te bi se, ali samo zbog „zakonodavnog opreza“ (i aktuelne migrantske/izbegličke krize), moglo opravdati uvođenje ove inkriminacije (kao što je to učinila Hrvatska, s tim što je i tamo uređenje ovog dela predmet kritike) (Herceg Pakšić, Jakopović, 2015). Uz to, uvođenje ove inkriminacije može se opravdati potrebom za usaglašavanjem sa zahtevima Istanbulske konvencije. Međutim, pitanje je zašto onda zakonodavac zaista nije u potpunosti ispoštovao zahteve Konvencije? Najupadljivije odstupanje, i to nedopustivo, jeste odredba stava 2 u kojoj je predviđena mogućnost utvrđivanja naročito olakšavajućih okolnosti pod kojima je delo učinjeno (o kojima u Konvenciji nema ni reči), a zbog kojih je propisana i blaža kazna za njegovo izvršenje. Da li je i ovde po sredi neka vrsta zakonodavnog opreza i strah od nepoznatog, pa zakonodavac uvodi novu inkriminaciju (pozivajući se na nužnost, odnosno na Konvenciju), ali se odmah i ograđuje, baš zbog nesigurnosti i neznanja ili bolećivosti prema drugim kulturama koje neguju ovakvu praksu? Zakonodavac, inače sve stroži pri noveliranju krivičnog zakonodavstva, zagovornik zabrane ublažavanja kazne za pojedina dela (naročito sa elementima nasilja), sada, neočekivano i neopravdano, pokazuje bolećivost i na jedan neodređen način opisuje privilegovani oblik novog krivičnog dela, te prepušta суду da ceni naročito olakšavajuće okolnosti u datom slučaju (što je inače svojstveno sudskom ublažavanju kazne kome se zakonodavac protivi) (Jovanović, 2017: 231). „Naročito olakšavajuće okolnosti“ ne smeju biti vezane za kulturu, tradiciju, religiju, jer Istanbulska konvencija ovakva opravdanja izričito zabranjuje (čl. 42 Konvencije). Naravno, ukoliko je obrezivanje medicinski indikovano, ne bi ni bilo dela, zbog isključenja protivpravnosti, te ova okolnost ne dolazi u obzir.

Dalje, Konvencija izričito pominje prinudu ženskog lica na podvrgavanje radnji sakaćenja polnog organa, što nije predviđeno u čl. 121a KZ. Posebno ističe i devojke/devojčice kada govori o genitalnom sakaćenju, ali nema težeg oblika ovog dela u slučaju da je pasivni subjekt maloletno lice, iako podaci

govore o tome da se genitalno sakaćenje najčešće vrši nad devojčicama (European Commission, 2010: 72), a čak i krivično delo teška telesna povreda ima teži oblik kada je učinjeno prema maloletnom licu (čl. 121 st. 6 KZ). Kada se uzme sve u obzir, čini se da novo delo predstavlja više formalno zadovoljavanje zahteva Istanbulske konvencije, koje čak nije ni dosledno izvedeno. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, nije bilo nijedne prijave za ovo delo od početka primene inkriminacije (Republički zavod za statistiku, 2018: 3, 2019: 3).

I opis krivičnog dela proganjanja (čl. 138a KZ) sadrži neodređenje pojmove i otvara prostor za šire tumačenje pojedinih obeležja dela, što se kosi sa osnovnim krivičnopravnim načelima: na primer, „određeni vremenski period”, „druge radnje u cilju fizičkog približavanja tom licu protivno njegovoj volji”, „(preduzima) druge slične radnje na način koji može osetno da ugrozi lični život lica prema kojem se radnje preuzimaju”.

Istanbulska konvencija (čl. 34) zahteva da bude inkriminisano „namerno ponašanje koje se sastoji u ponavljanju pretnji upućenih drugom licu koje dovode do toga da se ono plaši za svoju bezbednost”, te je zakonodavac u skorašnjim izmenama i dopunama Krivičnog zakonika¹⁶ dodao novi element osnovnom obliku ovog krivičnog dela – „upornost”. Dakle, za proganjanje nije dovoljno postojanje jednog akta (koji bi se mogao podvesti pod neko već postojeće krivično delo¹⁷), već je neophodno da se radnje ponavljaju, kao i da se njima proizvodi određena posledica, da se ugrožava bezbednost pasivnog subjekta ili njemu bliskog lica.

Određenje proganjanja srpskog zakonodavca je šire postavljeno u odnosu na zahteve Konvencije. Ono je, zapravo, preslikano nemačko rešenje, koje ne sadrži sporno obeležje „određeno vreme”. Problem koji bi se mogao očekivati u praksi (uz pomenute teškoće koje generiše sam opis) jeste i nedovoljno razumevanje/prepoznavanje ove pojave i njene opasnosti, o čemu govori i podatak da se čak ni u slučajevima ubistva partnerke proganjanje nije pojavljivalo kao otežavajuća okolnost (iako je bilo utvrđeno), niti se žrtvi blagoremeno pruža pomoć (Dovelius, Öberg, Holmberg, 2006: 30; Simeunović-Patić, Jovanović, 2013).

Međutim, istraživanje sprovedeno u zemljama Evropske unije pokazuje da se, i pored problema u propisivanju ovog dela, inkriminacija dobro poka-

¹⁶ Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik, br. 35/2019.

¹⁷ Koje bi to inkriminacije mogle biti kada je srpsko zakonodavstvo u pitanju i zašto one nisu u potpunosti odgovarajuće, videti u: Jovanović, 2015, str. 212-214.

zala, o čemu svedoči sve veći broj presuda (European Commission, 2010: 68). Ovaj argument, kao i podaci Republičkog zavoda za statistiku¹⁸ idu u prilog opstanka ove inkriminacije, ali bi trebalo otkloniti postojeće nedostatke i učiniti je prihvatljivijom (najbolje bi bilo prethodno sprovesti istraživanje o njenoj praktičnoj primeni).

Polno uznemiravanje predstavlja „svako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje (izostavljen je seksualne prirode, kako stoji u čl. 40 Istanbulske konvencije) koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje“ (čl. 182a st. 3 KZ). Po sredi je loš, bukvalan prevod odredbi Konvencije ugrađen u opis dela, te otuda i neodređenosti u opisu, poput „neverbalno ili fizičko ponašanje“, pa i „neprijateljsko okruženje“. Moglo bi se u praksi otvoriti i pitanje distinkтивnosti ovoga u odnosu na krivična dela kao što su nedozvoljene polne radnje (čl. 182 KZ) i uvreda (čl. 170 KZ). Gonjenje za ovo delo preduzima se po predlogu, a delo dobija teži oblik ukoliko je učinjeno prema maloletnom licu (za osnovni oblik dela predviđena je novčana kazna ili zatvor do šest meseci, a za teži oblik dela – od tri meseca do tri godine zatvora). Ipak, podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da se inkriminacija primenjuje - 2017. godine bilo je 25 krivičnih prijava, 11 odbačenih, a dva lica osuđena, a 2018. godine 105 prijava i 26 osuđenih – od toga 16 uslovno (Republički zavod za statistiku, 2018a: 16, 65; 2019: 4, 8).

Treba napomenuti da je Republika Srbija svoju obavezu iz čl. 40 Istanbulske konvencije, koji nalaže da seksualno uznemiravanje bude „predmet krivične ili druge pravne sankcije“, ispunila predvidevši sankcije u okvirima antidiskriminacionog i radnog zakonodavstva¹⁹, što je učinila i većina zemalja Evropske unije (European Commission, 2010: 120), ali je, očigledno, otišla

---

¹⁸ Godine 2017. bilo je 56 krivičnih prijava. Njih 25 je odbačeno, a pet lica je osuđeno (Republički zavod za statistiku, 2018a: 15, 64). Godine 2018: 297 prijava; 61 lice osuđeno - od toga 41 uslovnom osudom (Republički zavod za statistiku, 2019: 4, 18).

¹⁹ Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, br. 22/ 2009, zabranjuje uznemiravanje i uznemiravanje po osnovu pola (čl. 12, odnosno čl. 20), a u čl. 55 st. 2 i 3 predviđeno je novčano kažnjavanje za prekršaj preduzetnika, odgovornog lica u pravnom licu, odnosno organu javne vlasti, kao i fizičkog lica. Zakon o radu, Službeni glasnik RS, br. 24/05, 61/05, 54/209, 32/13 i 75/14, u čl. 21 eksplicitno zabranjuje uznemiravanje i seksualno uznemiravanje, a definicija seksualnog uznemiravanja je ista kao i opis novog krivičnog dela. Relevantne su i odredbe Zakona o sprečavanju zlostavljanja na radu, Službeni glasnik RS, br. 36/10 u kojem je zlostavljanje određeno na sličan način kao što je to učinjeno sa uznemiranjem, s tim što se kao radnja pojavljuje „svako aktivno ili pasivno ponašanje“ (čl. 6).

---

i korak dalje, što se može oceniti pozitivno iz aspekta zaštite žena od rodno zasnovanog nasilja.

Prinuda na zaključenje braka je uređena prema zahtevima čl. 37 Istanbul-ske konvencije. U čl. 187a KZ kriminalizovana je prinuda drugog lica na zaključenje braka „upotrebor sile ili pretnje“ (st. 1). Ova radnja se može podvesti pod postojeće krivično delo prinude (čl. 135 KZ) s tim što je, sudeći po predviđenoj kazni za osnovne oblike, prinudno zaključenje braka teže delo (predviđen je posebni minimum od tri meseca, dok kod prinude nema naznačenja najmanje mere kazne). Međutim, novo delo ne poznaje kvalifikatornu okolnost vezanu za način izvršenja (ako je delo izvršeno na svirep način ili pretnjom ubistvom ili teškom telesnom povredom ili otmicom), te u ovim slučajevima kazna ostaje ista, dok je za takav, teži oblik prinude (čl. 135 st. 2 KZ) predviđena teža kazna (od šest meseci do pet godina zatvora). Nema ni drugih težih oblika koje poznaje krivično delo prinude, a koji su zamislivi u slučaju prinudnog zaključenja braka (nastupanje teže posledice – teške telesne povrede, smrti pasivnog subjekta i dr.), pa bi u tim slučajevima bolje bilo da se delo kvalifikuje kao „klasična“ prinuda sa težom posledicom ili da se primeni institut sticaja, jer bi, u suprotnom, učinilac bio privilegovan. Izostavljeno je i predviđanje težeg oblika u slučaju da se radi o maloletniku koji bi mogao zaključiti brak, a Konvencija sama izričito pominje decu koju treba pojačano zaštитiti.

Na kraju, treba skrenuti pažnju i na delo iz čl. 340a KZ kojim je zakonodavac konačno otklonio prigovor koji se odnosio na nepredviđanje sankcije u slučaju kršenja mere bezbednosti koja je od izuzetnog značaja za zaštitu žena (ali ne samo njih) od nasilja (u porodici naročito, ali i drugih oblika nasilja) – zabrana približavanja i komunikacije sa oštećenim (čl. 89a KZ). Sada je kršenje mere bezbednosti (ove ili druge mere koja se sastoji u zabrani) posebno krivično delo za koje je predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do šest meseci.

Treba pozdraviti i brisanje nekadašnjeg čl. 186 KZ koji je predviđao preduzimanje gonjenja po predlogu oštećenog za krivična dela protiv polne slobode iz čl. 178 KZ (silovanje), čl. 179 KZ (obljuba nad nemoćnim licem) i čl. 182 st. 1 KZ (osnovni oblik krivičnog dela nedozvoljene polne radnje) kada su učinjena prema bračnom drugu. Takođe, izmene i dopune Krivičnog zakonika iz 2016. godine donele su i pooštravanje kazne za dela protiv polne slobode – podignut je posebni minimum za osnovni oblik silovanja i obljube sa detetom sa tri na pet godina, kao i za teže oblike obljube zloupotrebom položaja (čl. 181 st. 3 i 4 KZ); za osnovni oblik obljube nad nemoćnim licem predviđena

je kazna zatvora od pet do dvanaest godina, umesto dotadašnje u rasponu od dve do deset godina.

Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika (2019)²⁰

Najnovije izmene i dopune Krivičnog zakonika prate trend zaoštrevanja represije i povlađivanja zahtevima punitivnog populizma, pa bismo i u tom smislu mogli govoriti o boljoj (ali samo deklarativno, formalno) zaštiti žena. I ovaj, tzv. Tijanin zakon (zbog najvažnije i najspornije izmene koju je doneo) predstavlja najbolji primer „memoralizacije žrtve jačanjem represije“²¹ i politizacije zločina (konkretno – silovanja i ubistva devojčice T. Jurić). Svima je dobro poznata rasprava između u osnovi laičke i stručne javnosti u vezi sa uvođenjem kazne doživotnog zatvora bez mogućnosti uslovnog otpuštanja za učinioce određenih krivičnih dela: teškog ubistva deteta ili bremenite žene (čl. 114 st. 1 t. 9 KZ), oblube nad nemoćnim licem (čl. 179 st. 3 KZ), oblube sa detetom (čl. 180 st. 3 KZ) i oblube zloupotrebom položaja (član 181 st. 5). Ovakvo rešenje je osnovano kritikovano kao protivno ustavnim odredbama i evropskim standardima (Ilić, 2019).

Zakon (koji stupa na snagu 1. 12. 2019. godine) je kaznu doživotnog zatvora predvideo i za druge oblike teškog ubistva iz čl. 114 KZ čije žrtve mogu biti žene (na primer, ubistva na svirep ili podmukao način, ubistva člana porodice koji je prethodno zlostavljan). Izmene su pogodile i krivično delo nasilje u porodici, te je najteži oblik ovog dela (nasilje koje je rezultovalo smrtnim ishodom člana porodice) dobio težu kaznu – onu koja je ekvivalentna kazni za obično ubistvo – od pet do petnaest godina zatvora (umesto dosadašnje u rasponu od tri do petnaest godina), a ako je član porodice maloletno lice – najmanje deset godina (do sada nije pravljena razlika kod težeg oblika dela u odnosu na uzrast kao svojstvo pasivnog subjekta).

Ovakva rešenja pokazuju nesumnjivo (deklarativno) opredeljenje za bolju zaštitu ranjivih kategorija žrtava, kao što su žene i deca. Reč je o promenama

---

²⁰ Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik, br. 35/2019.

²¹ Setimo se i „Marijinog zakona“ – Zakona o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima (Službeni glasnik RS, br. 32/2013), koji je takođe usvojen posle jednog tragičnog događaja, a sa brojnim pravno-tehničkim mnama, neusklađenostima sa Krivičnim zakonom i veoma problematičnim rešenjima. Detaljno o Marijinom zakonu i trendovima emocionalizacije zločina i memorializacije žrtve jačanjem represije u okvirima savremene kontrole kriminaliteta: Soković, 2014: 5-25.

---

koje je, kao i do sada (izmenama krivičnog zakonodavstva na svake dve do tri godine) i najlakše bilo učiniti, a koje u stvarnosti ne garantuju bolju, efektivnu zaštitu, dok neke od njih (kazna doživotnog zatvora bez mogućnosti uslovnog otpusta) čak skreću Srbiju sa evropskog puta.

Završni osvrt

Tendencija u srpskom krivičnom zakonodavstvu jeste krivičnopravni ekspanzionizam i zaoštravanje krivičnopravne represije, te skretanje ka tzv. bezbednosnom krivičnom pravu sa obrazloženjem da će se tako rešiti društveni problemi koji uznemiravaju javnost ili su kamen spoticanja na putu ka Evropskoj uniji. U ovkim te tendencijama kreću se i novi odgovori na nasilje nad ženama – zaoštravanje zakonodavne kaznene politike za određena dela, usvajanje novih inkriminacija bez mnogo promišljanja i vođenja računa o principima krivičnog prava, o distinkтивnosti u odnosu na druge, već postojeće inkriminacije i o njihovoj praktičnoj primeni, te problemima koji se mogu pojaviti. Naime, opisi pojedinih inkriminacija predstavljaju jednostavno loš, neprilagođen prevod opisa iz Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, a neke ni ne odgovaraju u potpunosti zahtevima koje ova konvencija predviđa, što bi se moralo ispraviti zarad ostvarenja cilja – zaštite žena od rodno zasnovanog nasilja.

Proliferacija rešenja sa manama, bez ispravljanja već učinjenih, ustaljenih grešaka, bez istraživanja koja bi uopšte opravdala njihovu pojavu i evaluirala primenu, a sa jednostavnim obrazloženjem da su neophodna radi unapređivanja zaštite žena od nasilja, a naročito, radi ulaska Srbije u Evropsku uniju, ne može dati očekivane rezultate. O tome svedoči i broj ubijenih žena u Srbiji iz godine u godinu. Sve oštija krivičnopravna represija bez insistiranja na obrazovanju, podizanju i promeni svesti, negovanju kulture tolerancije i nenasilja, ekonomskom osnaživanju i poboljšanju položaja žena, i uopšte, razvijanju različitih preventivnih mehanizama, nije dobro rešenje, što je u nauci odavno zaključeno.

Literatura

Bošković, A., Risimović, R. (2018) Domestic violence - the most important novelties of the Law on prevention of domestic violence and some criminal law aspects. U: Z. Pavlović (ur.) *Yearbook - Human rights protection: From unlawfullness to legality*, no 1. Novi Sad: Provincial Protector of Citizens – Ombudsman, Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research, str. 389-404.

Čvorović, D., Ivanović, Z. (2017) Policijsko lišenje slobode i Zakon o sprečavanju nasilja u porodici (kaučuk norme – opravdanost ili ne?). U: S. Bejatović (ur.) *Reformski procesi i poglavljje 23 (godinu dana posle) – Krivičnopravni aspekti*. Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksi i „Intermex”, str. 448-459.

Dovelius, A. M., Öberg, J., Holmberg, S. (2006) *Stalking in Sweden: Prevalence and Prevention*. Stockholm: The Swedish National Council for Crime Prevention.

European Commission (2010) *Feasibility Study to Assess the Possibilities, Opportunities and Needs to Standardise National Legislation on Violence against Women, Violence against Children and Sexual Orientation Violence*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Herceg Pakšić, B., Jakopović, E. (2015) Sakaćenje ženskih spolnih organa: pojavnii oblici, medicinska obilježja i kaznenopravna regulacija. *Pravni vijesnik*, 2, str. 211-229.

Ignjatović, Đ. (2013) *Komparacija kriminaliteta i kaznene reakcije: Srbija – Evropa*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Jovanović, S. (2010) *Pravna zaštita od nasilja u porodici*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Jovanović, S. (2014) Problemi krivičnopravne reakcije na nasilje u porodici. U: D. Kolarić (ur.) *Nasilje u Srbiji: Uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije*, tom I. Beograd: Kriminalističko-poličksa akademija i Fondacija „Hans Zajdel”, str. 246-255.

Jovanović, S. (2015) Proganjanje u svetu postojećih inkriminacija i međunarodno-pravnih zahteva. U: D. Kolarić (ur.) *Suprotstavljanje savremenim oblicima kriminaliteta – analiza stanja, evropski standard i mere za unapređenje*, tom I. Beograd: Kriminalističko-poličksa akademija i Fondacija „Hans Zajdel”, str. 212-214.

Jovanović, S. (2017) Nove inkriminacije u funkciji zaštite žena od nasilja. U: S. Bejatović (ur.) *Reformski procesi i poglavljje 23 (godinu dana posle) – Krivičnopravni aspekti*. Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksi i „Intermex”, str. 228-240.

Jovanović, S. (2018) Faktori neprijavljivanja nasilja nad ženama i decom u prihvativim i centrima za azil u Srbiji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 2, str. 29-53.

Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2007) *Krivično delo nasilja u porodici: Aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*. Beograd i Niš: Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

Lazić, R., Nenadić, S. (2017) Javno tužilaštvo pred izazovima Zakona o sprečavanju nasilja u porodici. U: S. Bejatović (ur.) *Reformski procesi i poglavlje 23 (godinu dana posle) – Krivičnopravni aspekti*. Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksi u „Intermex”, str. 491-502.

Marković, J., Cvejić, M. (2017) *Nasilje nad ženama i devojčicama u izbegličkoj i migrantskoj populaciji u Srbiji*. Beograd: Atina – Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama.

Petrušić, N., Žunić, N., Vilić, V. (2018) *Krivično delo nasilje u porodici u sudskoj praksi – nove tendencije i izazovi*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.

Porodični zakon, Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.

Simeunović-Patić, B., Jovanović, S. (2013) *Žene žrtve ubistva u partnerskom odnosu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Soković, S. (2011) Savremene globalne tendencije u kontroli kriminaliteta (karakteristike, perspektive i osvrt na domaće prilike). *Crimen*, 2, str. 212-226.

Soković, S. (2014) Žrtve i savremene tendencije u kontroli kriminaliteta. *Temida*, 1, str. 5-27.

Stojanović, Z. (2013) Da li je Srbiji potrebna reforma krivičnog zakonodavstva? *Crimen*, 2, str. 119-143.

Vrhovni kasacioni sud, Kzz 52/2012 od 27.6.2012.

Vrhovni kasacioni sud, Kzz 83/2012 od 24.10.2012

Vrhovni kasacioni sud, Kzz 65/2013 od 26.6.2013.

Vrhovni kasacioni sud, Kzz 98/2013 od 26.9.2013.

Vrhovni kasacioni sud, Kzz 123/2013 od 7.11.2013.

Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik, br. 72/2009.

Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik RS, br. 94/2016.

Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik, br. 35/2019.

Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima, Službeni glasnik RS, br. 32/2013.

Slađana Jovanović Novi krivičnopravni odgovori Republike Srbije na nasilje nad ženama

---

Zakon o potvrđivanju Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori br. 12/2013.

Zakon o radu, Službeni glasnik RS, br. 24/05, 61/05, 54/209, 32/13 i 75/14.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, br. 64/2016.

Zakona o sprečavanju zlostavljanja na radu, Službeni glasnik RS, br. 36/10.

Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, br. 22/ 2009.

Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019.

Internet izvor

European Commission (2016) *Eliminating Female Genital Mutilation*, 23.12.2016. Dostupno na: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/gender-violence/eliminating-female-genital-mutilation/index_en.htm, stranici pristupljeno: 21.8.2019.

Ilić, V. (2019) Kazna doživotnog zatvora – evropski standardi ljudskih prava i aktuelne prepreke u njihovoj primeni u srpskom krivičnom zakonodavstvu. Dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2019/01/Evropski-standardi-ljudskih-prava-koji-se-odnose-na-kaznu-do%C5%BEivotnog-zatvora-i-prepreke-u-njihovoj-primeni-u-Srbiji.pdf>, stranici pristupljeno 5.9.2019.

Mreža Žene protiv nasilja. Dostupno na: www.zeneprotivnasilja.net, stranici pristupljeno 27.8.2019.

Mreža Žene protiv nasilja (2019) *Femicid – ubistva žena u Srbiji: Kvantitativno-narativni izveštaj 1. januar – 31. decembar 2018. godine*. Dostupno na: https://www.zeneprotivnasilja.net/images/pdf/FEMICID_Kvantitativno-narativni_izvestaj_za_2018_godinu.pdf, stranici pristupljeno 27.8.2019.

Republički zavod za statistiku (2017) Punoljetni učinioци krivičnih dela u RS, 2016. *Bilten*, 629, Beograd. Dostupno na: <http://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Pdf/G20175629.pdf>, stranici pristupljeno 30.8.2019.

Republički zavod za statistiku (2018a) Punoljetni učinioци krivičnih dela u RS, 2017. *Bilten*, 643, Beograd. Dostupno na: <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G20185643.pdf>, stranici pristupljeno 30.8.2019.

Republički zavod za statistiku (2018b) Prijavljena punoljetna lica za naslje u porodici, 2004 – 2017. Dostupno na: <http://data.stat.gov.rs/Home/Result/140202?languageCode=sr-Latn>, stranici pristupljeno 1.9.2019.

Republički zavod za statistiku (2019) Punoletni učinioци krivičnih dela, 2018. U: *Statistika pravosuđa, Saopštenje broj 192*, god. LXIX, 16. 7. 2019. Dostupno na: <http://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20191192.pdf>, stranici pristupljeno 1.9.2019.

Srbija protiv smrtne kazne, Ankete javnog mnjenja. Dostupno na: <http://www.smrtnakazna.rs/sr-latn-rs/javnomnjenie/ankete.aspx>, stranici pristupljeno 3.9.2019.

Väätäinen, S. (2015) Izveštaj o proceni potreba u vezi sa stanjem u oblasti podrške svedocima/žrtvama u krivično-pravnom sistemu Republike Srbije. Dostupno na: https://www.podrskazrtvama.rs/lat/media/izvestaji-i-analize-latinica/Simo_Veteneen_-_Izvestaj_o_proceni_potreba_u_vezi_sa_stanjem_u_oblasti_podrske_svedocima-zrtvama.pdf, stranici pristupljeno 27.8.2019.

SLAĐANA JOVANOVIĆ*

New Criminal Law Responses of the Republic of Serbia to Violence against Women

The Republic of Serbia, within the framework of (intolerably) frequent amendments to the criminal legislation (often rooted in populist demands), has also improved its response to violence against women, which is the subject of this paper. In the first place, new criminal offences have been analyzed, as well as the more severe legislative penal policy, the main features of the Law on the Prevention of Domestic Violence, and the link between the legal framework and the judicial practice, in order to point out the existing shortcomings. The author concludes that changes in approaches are most often explained as necessity due to European integration, and harmonization with the EU law (in the field of protection of women from violence, for which the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence is of particular importance), so there is an impression that the changes are more formal, declarative and not well-thought-out.

Keywords: violence against women, criminal legislation, Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, Serbia.

* Dr Slađana Jovanović is a Full Professor at the Fakulty of Law, University Union in Belgrade. E-mail: sladjana.jovanovic@pravnifakultet.rs.

TEMIDA

2019, vol. 22, br. 2, str. 189-208

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1902189I>

Originalni naučni rad

Primljeno: 9.6.2019.

Odobreno za štampu: 29.10.2019.

Nasilje prema ženama nakon razdvajanja i razvoda partnera: Izazovi u procenama i odlukama o merama zaštite

TANJA IGNJATOVIĆ*

Predmet rada je nasilje koje se vrši prema ženama u periodu nakon razdvajanja i razvoda partnera. Napuštanje nasilnog partnera može da bude faktor rizika za nastavljanje ili pojavu nasilja, čiji primarni motiv predstavlja težnja partnera da održi kontrolu nad partnerkom. Cilj rada je predstavljanje rezultata istraživanja o primeni mera zaštite od nasilja u situacijama razdvajanja ili razvoda partnera koji imaju maloletnu decu, sagledavanjem stanja i postupanja stručnjaka iz dve službe – centra za socijalni rad i suda. Primjenjen je kvalitativni pristup, sa posebnim fokusom na predmete u kojima je tužba za mere zaštite od nasilja u porodici podneta nakon razvoda/razdvajanja partnera, gde su postupci poveravanja dece bili završeni. Podaci ukazuju na dva tipa situacija, sa nekoliko varijacija. U prvom, prethodno nasilje se nastavlja i po razvodu/razdvajaju partnera, dok je u drugom pretežno povezano sa viđanjem deteta i roditelja kojem nije povereno. Složenost ovih pojava i situacija, uz nedostatak dovoljno jasnih uputstava o procesu i sadržaju procena, postavljaju pred stručnjake ozbiljne zadatke i izazove.

Ključne reči: razdvajanje partnera, nasilje, bezbednosni rizici, mere zaštite, istraživanje, Srbija.

---

* Dr Tanja Ignjatović, Autonomni ženski centar, Beograd. E-mail: tanja@azc.org.rs.

Uvod

Iako je nasilje u partnerskoj relaciji često navođen faktor za razvod/razdvajanje partnera, relativno malo istraživanja usmereno je na ispitivanje fenomena povećanja nasilja prilikom separacije i tokom poslerazvodnog roditeljstva. Razdvajanje partnera ne završi se uvek nasiljem, ali napuštanje nasilnog partnera ne mora da znači i završetak nasilja (Kelly, 2003). Naprotiv, to može da predstavlja faktor rizika za nasilje i smatra se da je potencijalno opasnije od ostajanja u vezi, što deluje paradoksalno čak i za stručnjake (Galass i dr. prema Stark, 2009).

Istraživanja potvrđuju da između 43% i 87% zlostavljenih žena završi svoj nasilni odnos napuštanjem partnera i odlaskom sa decom iz zajedničkog doma, što povećava njihovu ranjivost u smislu nastavljanja nasilja i pojave siromaštva (Schechter, Edleson, 1994). Verbalne pretnje, fizičko i psihičko nasilje, uzneniravanje na radnom mestu, pretnje finansijskim iscrpljivanjem ili iscrpljujućim parničenjem, korišćenje (zloupotreba) dece, pretnje da će povrediti decu ili ih oteti, pretnje ubistvom – samo su neki od oblika nasilja u periodu separacije i poslerazvodnog roditeljstva, koji često uslovljavaju proces pregovaranja i pravljenja kompromisa na štetu žrtve nasilja (Liss, Stahly, 1993; Schechter, Edleson, 1994; Bancroft, Silverman, 2002; Hardesty, 2002; Jaffe, Crooks, Poisson, 2003; Saunders, 2007; Hester, 2009). Smatra se da je procena vršenja kontrole prinudom (*coercive control*) od kritičnog značaja za zaštitu žena u situaciji odvajanja i razvoda partnera (Stark, 2009).

Primarni motiv nasilja u periodu separacije i nakon razvoda je težnja partnera da održi kontrolu nad partnerkom, odnosno doživljaj „vlasništva“ nad partnerkom, ali i nad zajedničkom decom. Značajan broj žena izveštava o uzneniravanju i zlostavljanju nakon razvoda: verbalno i emocionalno (25%), fizički napadi (10%), dovođenje u pitanje odluka o poveravanju dece (19%), pretnje da će povrediti ili uzeti decu (34%), uz zahtev da se žena vrati u nasilnu relaciju, što se i dešava u 20% slučajeva (Liss, Stahly, 1993; McMahon, Pence, prema Kernic i dr., 2005). Najnovija studija o nasilju prema ženama u Srbiji pokazuje da aktuelni partneri u 2% a bivši u 9% slučajeva ispoljavaju ucenjivočko ponašanje u vezi sa decom (OEBS, 2019). Česta je, iako se potcenjuje, pojava uhođenja i proganjanja, koje se, takođe, može razumeti kao napor nasilnog partnera da obnovi kontrolu i dominaciju nad partnerkom koja ga je napustila (Kimmel, 2002). Istraživanje u našem kontekstu potvrđuje prisustvo ove vrste nasilja u 11% do 18,6% slučajeva (Petrović, 2010; OEBS, 2019). Pro-

---

cene situacije i bezbednosnih rizika za žene i za decu otežane su činjenicom da su opisi ponašanja u nasilju u periodu separacije veoma slični ponašanjima u „razvodu sa visokim konfliktom”, mada ove pojave imaju sasvim različite uzroke i posledice (Sutherland, 2004).

U periodu razdvajanja i nakon razvoda partnera stručnjaci ne opažaju aktuelno, ali ni prethodno nasilje, kao ozbiljno, kontinuirano ili ekstremno, te je malo verovatno da žena dobije podršku ili zaštitu. Nasilje se smatra problemom odnosa koji je završen. Zaključuje se da više nije relevantno, da je deo prošlosti, da ga žene navode, čak precenjuju, jer su (emocionalno) povređene ili žele da ostvare prednost na sudu. Pogrešno se razume uzrok nasilja, kao odgovor na stresnu situaciju razvoda, iz povređenosti, besa i uskraćenosti muškarca zbog razdvajanja (od partnerke, a posebno od dece), kao prolazni „incident” ili kao međusobno nasilje (jer se kritički gleda i na najmanji nagovestaj da će žena uzvratiti nasiljem). Pretpostavlja se da se nasilna reakcija može ublažiti ako se „izađe u susret” učiniocu nasilja, a prihvatanje psiho-socijalnog tretmana nasilnika u tom periodu može da stvori lažnu sliku o poželjnim promenama (Tolman, Edleson, 1995).

Ranjivost žena koje su majke u periodu separacije i razvoda često ostaje nevidljiva. Zakonodavstvo većine država naglašava orientaciju na sporazum i zajedničko vršenje roditeljskih prava, kao „najbolji interes deteta”. To omogućava da se nasilje prema partnerki produžava preko kontakta sa decom, te je u takvim okolnostima teško ostvariti ideal zajedničkog roditeljstva. Istraživanja govore da se kvalitet kontakata dece sa očevima retko proverava, a da susreti nisu prekidani dok ne postane očigledno da dete trpi (Hester, Radford, 1996; Eriksson, Hester, 2001; Ignjatović, 2016).

U Srbiji su Porodičnim zakonom¹ utvrđene mere zaštite od nasilja u porodici koje se izriču u posebnom postupku, ali i uz druge porodičnopravne predmete (kao što su razvod braka, poveravanje deteta, zaštita prava deteta), na period od godine dana. Mere se mogu produžiti (izreći neograničen broj puta), kada za to postoje razlozi, a prestaju protekom roka za koji su bile izrečene ili zahtevom lica na koje se odnose (učinioca nasilja). Dete je nosilac individualnog prava na zaštitu od nasilja u porodici. Postupak za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici može se pokrenuti tužbom žrtve, ali i tužbom centra za socijalni rad ili javnog tužioca, mada se u praksi to retko dešava, bez obzira na niz prednosti (Petrušić, Konstatinović Vilić, 2010; Mac-

---

¹ Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015, čl. 197-200.

nović, 2013). Sud može pokrenuti, po službenoj dužnosti, postupak za zaštitu od nasilja u porodici, ukoliko tokom drugih postupaka iz oblasti porodičnog prava utvrdi da ima elemenata nasilja u porodici, mada se ni ovo ovlašćenje ne koristi u dovoljnoj meri (Macanović, 2013).

Predmet rada je nasilje koje se vrši prema ženama u periodu separacije i nakon razvoda/razdvajanja partnera, često zloupotrebom roditeljskih prava od strane nasilnog partnera. Cilj rada je predstavljanje rezultata istraživanja o primeni mera zaštite od nasilja u situacijama razdvajanja ili razvoda partnera koji imaju maloletnu decu, sagledavanjem stanja i postupanja stručnjaka iz dve službe – centra za socijalni rad i suda. Prikaz rezultata je organizovan kroz predstavljanje ključnih kategorija podataka o svojstvima analiziranih sudske predmeta za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici. U kvalitativnoj analizi izdvojene su teme koje se pojavljuju kao odgovor na relevantna pitanja, od kojih će u ovom radu biti istaknuta dva: da li nasilje prestaje sa odvajanjem, odnosno razvodom partnera, i da li postoji saglasnost u mišljenjima i odlukama dva ključna aktera – centra za socijalni rad i suda – o ishodima postupaka za izricanje mera zaštite od nasilja u porodici.

Metodološki okvir istraživanja

Cilj istraživanja bio je utvrđivanje karakteristika navedene pojave i tipa stručnih procena (preporuka) i odluka nadležnih organa i profesionalaca u vezi sa ispitivanom pojmom. U obradi ove složene teme korišćen je pretežno kvalitativni, ali i kvantitativni pristup. To odgovara prirodi predmeta, cilju istraživanja i karakteristikama podataka, jer je reč o oblasti za koju je potrebno prikupiti početna obaveštenja koja bi omogućila dalje, produbljeno razumevanje fenomena.

Uzorak slučajeva činila je dokumentacija o 62 sudske predmeta – postupci za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici okončani prvo-stepenom presudom, koji su vođeni između (intimnih) partnera (aktuelnih i bivših) koji imaju zajedničku maloletnu decu, kao strana u postupku. Uzorak je dobijen na osnovu definisanih kriterijuma iz sudske administracije u tri osnovna i dva apelaciona suda.² Napravljen je uvid u kompletну sudske

---

² Radi se o Osnovnom sudu u Novom Sadu, Prvom osnovnom sudu u Beogradu i Osnovnom sudu u Kragujevcu, kao i o Apelacionom sudu u Novom Sadu i Apelacionom sudu u Beogra-

dokumentaciju za 48 predmeta u osnovnim sudovima (sa fokusom na sadržaj nalaza i stručnog mišljenja centra za socijalni rad i sadržaj presuda), kao i pregled 14 predmeta iz apelacionih sudova (gde je bio moguć uvid samo u presudu osnovnog suda i, indirektno, preko obrazloženja presude, uvid u korišćeni dokazni materijal). Zbog velikog broja dokumenata u sudske spise, oni su pri pregledu grupisani (sažimani) na osnovu istog ili sličnog porekla (služba u kojoj su nastali), tako da je ukupno pregledano 340 „grupa“ dokumenata (jedinica analize) u rasponu od dva do osam „grupa“ dokumenata po slučaju.

Istraživački postupci su uključili kombinaciju dva kvalitativna pristupa – analizu sadržaja i tematsku analizu – koje su pogodne za identifikovanje zajedničkih karakteristika u pojавama ispitivanim induktivnim putem (Vaismoradi, Turunen, Bondas, 2013). U analizi sadržaja korišćene su kategorije i potkategorije (indikatori) koje su derivirane iz teorijskog koncepta i zakonskih određenja, kao i one koje su induktivno razvijene i/ili modifikovane na osnovu empirijskog materijala. To je omogućilo kvantifikaciju podataka. Ovde će biti prikazani podaci o ključnim indikatorima koji se odnose na karakteristike nasilja i ponašanje učinioца. Tematska analiza organizovana je kao odgovor na specifična istraživačka pitanja, od kojih će u ovom tekstu fokus biti stavljen na dva: da li nasilje prestaje sa odvajanjem i razvodom partnera; i koliko je i kakvo slaganje u procenama/odlukama predstavnika dva ključna organa – centra za socijalni rad i suda – o ishodima postupaka.

Primenjena kvalitativna analiza podrazumeva i svest o tome da podaci nisu reprezent stvarnih događaja, već onoga što je viđeno, zabeleženo, pročitano i interpretirano. U analizi podataka iz sudske predmete ova transformacija sadržaja se dešavala više puta (od strane svakog od stručnjaka koji stvara dokumente i od strane istraživačice). Kako standardno uputstvo za prikupljanje i beleženje informacija nije dovoljno specifično za razmatrani problem, nedostatak određenih podataka u dokumentu ne označava isključivo individualni propust stručnjaka. Ne mora da znači ni da određena pitanja nisu razmatrana, već da to nije zapisano u dokumentu, što otežava pouzdanu interpretaciju rezultata. Stoga, ovo istraživanje ima ograničenja koja se ogledaju u tome da se pojava analizira preko sadržaja zapisa o njoj, što ograničava gene-

du. U osnovnim sudovima pregledano je ukupno 23 predmeta iz Beograda, 21 iz Novog Sada i četiri iz Kragujevca, a u apelacionim 13 predmeta iz Novog Sada i jedan iz Beograda, koji su okončani prvostepenom presudom u periodu od 1.1.2010. do 1.6.2011. godine. Zbog karakteristika procesa i načina na koji se vodi sudska evidencija nije bilo moguće izdvojiti sve, već samo one predmete koji su bili dostupni sudskoj administraciji.

Tanja Ignjatović Nasilje prema ženama nakon razdvajanja i razvoda partnera: Izazovi u procenama i odlukama o merama zaštite

---

ralizaciju nalaza. Broj analiziranih sudske predmeta (iako nije relevantan za kvalitativnu analizu), kao i značajan broj nedostajućih podataka u analiziranoj sudske dokumentaciji, uz činjenicu da rezultati kvalitativne analize nisu verifikovani od strane nezavisnog istraživača, uslovljavaju ograničenja i obazrivost u interpretaciji nalaza i zaključaka.

Rezultati istraživanja

Opšta svojstva analiziranih sudske predmeta

U gotovo svim analiziranim slučajevima (96,8%) tužbu za mere zaštite od nasilja u porodici podnela je žena. Partneri iz ovog uzorka imali su ukupno 108-oro dece, od čega je većina bila maloletna (85,3%). U 24 postupka (38,7%) zahtevane su mere zaštite od nasilja u porodici i za maloletno dete. U polovini analiziranih sudske predmeta (31) parnice za zaštitu od nasilja u porodici vođene su uz parnice za razvod braka, poveravanje dece, određivanje modela održavanja ličnih odnosa dece sa roditeljem kojem nisu poverena i za izdržavanje dece. U drugoj polovini predmeta parnice za zaštitu od nasilja u porodici vođene su kao samostalni procesi, od čega su u 25 slučajeva (40,3%) stranke već bile razvedene ili je vanbračna zajednica prestala, a postupci poveravanja dece završeni. U ovim predmetima, u pregledanoj dokumentaciji, nije bilo podataka o tome kome su deca poverena za 11 slučajeva (mada se to moglo zaključiti iz sadržaja spisa), u 22 slučaja nije naveden model viđanja deteta sa roditeljem kojem nije povereno, niti je bilo podataka o tome da li su očevi prethodno tražili samostalno ili zajedničko vršenje roditeljskih prava. Ovi podaci su relevantni za razumevanje nasilja koje se nastavlja nakon razvoda/razdvajanja partnera, a njihov nedostatak u analiziranoj dokumentaciji može da ukaže da kod stručnjaka ne postoji prepostavka o tome.

Karakteristike nasilja i ponašanje učinioца nasilja

Veliki broj žena (80,6%) bio je izložen fizičkom nasilju i učestalim pretnjama fizičkim napadima. Pored toga, sve su bile žrtve različitih formi psihičkog nasilja (vređanje, omalovažavanje, nazivanje pogrdnim imenima, zastrašivanje), uglavnom u kontinuitetu, ili u dužem periodu pre nego što su pod-

---

nele tužbu za mere zaštite od nasilja u porodici. U gotovo polovini slučajeva (48,4%) postojao je, ili je pokrenut, krivični ili prekršajni postupak, ili je učinilac ranije bio kažnjavan za nasilje ili kršenje mera zaštite.

Više od polovine (56,5%) partnera u vreme trajanja sudskega postupka živelo je u istom prostoru, čak i kada je partnerski odnos formalno prestao. Takođe, više od polovine žena je jednom ili više puta, zbog nasilja, napušтало zajednički dom, najčešće sa decom. Nasilje prema partnerki u najvećem procentu (88,7%) nastavljalo se i po prekidu partnerskog odnosa, a u nekim je slučajevima čak i eskaliralo (27,4%). Veliki procenat žena (71%) bilo je izloženo uz nemiravanju i nakon iseljenja iz doma, uključujući uz nemiravanje na radnom mestu ili u javnom prostoru, često povezano sa održavanjem ličnih odnosa oca sa decom (i kada su odnosi sudske regulisani i kada nisu).

Deca su u gotovo svim slučajevima (95,2%) prisustvovala nasilju koje je njihov otac vršio prema njihovoj majci. Takođe, svako treće dete (35,5%) bilo je izloženo direktnom nasilju oca, u gotovo svakom trećem slučaju (29%) deca su bila korišćena protiv majke–žrtve nasilja (da je „špijuniraju”, ne poštuju, omalo-važavaju), a u svakom četvrtom slučaju (24,2%) ženi se pretilo u vezi sa decom (da ih neće dobiti, da će joj deca biti oduzeta ili ubistvom žene i deteta).

Saglasnost između mišljenja centra za socijalni rad i odluka suda

Slaganje između stručnih mišljenja centra za socijalni rad i odluka suda u vezi sa svršishodnošću traženih mera zaštite od nasilja u porodici prikazano je u Tabeli 1. Iz brojčanih podataka uočava se da postoji neslaganje dva nadležna organa o posmatranom pitanju. Centar za socijalni rad često je „rezervisan”, odnosno ne izjašnjava se o merama zaštite (u 13 slučajeva), ili je više restriktivan, odnosno mišljenja je da nijedna tražena mera zaštite nije celishodna (u 12 slučajeva) ili da neke od mera nisu celishodne (u osam slučajeva). Sud je, naprotiv, smatrao da su u datim okolnostima svršishodne sve tužbom tražene mere (u 35 slučajeva) ili neke od mera (u još 21 slučaju), a samo u šest slučajeva je bio mišljenja da tražene mere nisu odgovarajuće. I kada su u pitanju mere zaštite tražene za decu, sud je gotovo dva puta češće nego organ starateljstva bio sklon da ih potvrди. U dva slučaja, centar za socijalni rad je predlagao da se mere zaštite od nasilja u porodici izreknu obema stranama, što sud nije prihvatio. Postupci u kojima sud nije tražio mišljenje organa sta-

Tanja Ignjatović Nasilje prema ženama nakon razdvajanja i razvoda partnera: Izazovi u procenama i odlukama o merama zaštite

rateljstva, jer su postojali drugi dovoljni dokazi, trajali su neuporedivo kraće u odnosu na ostale, odnosno presude su donošene za osam do 15 dana.

Tabela 1: Slaganje između mišljenja centra za socijalni rad i odluka suda (broj slučajeva)

Mišljenje/odluke	Centar za socijalni rad	Sud
Celishodne su sve tražene mere zaštite od nasilja	20	35
Celishodne su samo neke mere zaštite od nasilja	8	21
Nijedna tražena mera zaštite nije celishodna	12	6
Obema stranama izreći meru zaštite od nasilja	2	-
Mere zaštite od nasilja celishodne za decu	10	18
Nije traženo mišljenje CSR-a	-	12
CSR se nije izjasnio o merama zaštite od nasilja	13	-

Nastavak nasilja nakon odvajanja i razvoda partnera

Kao što je navedeno, u 25 sudskih predmeta partneri su bili razvedeni ili je vanbračna zajednica prestala, postupci poveravanja dece su bili završeni, ali se nasilje nastavilo, što je uslovilo tužbu za mere zaštite od nasilja u porodici. Kvalitativna tematska analiza ovih predmeta ukazala je na postojanje „zajedničke niti”, odnosno dva tipa situacija, sa nekoliko varijacija. U prvom je nasilje postojalo u braku, ponekad od samog početka, a nastavilo se i po razdvajaju/razvodu partnera, dok je u drugom nasilje bilo pretežno povezano sa kontekstom održavanja ličnih odnosa deteta i roditelja kojem ono nije povereno.

a) Nasilje je postojalo u braku i nastavilo se i po razdvajaju/razvodu partnera

U ovom tipu problemskih situacija prepoznate su tri varijacije između kojih postoje i delimična preklapanja: 1) stav da životne okolnosti „provociraju” nasilje; 2) činjenica da nasilni partner ne prihvata razvod/razdvajanje; i 3) prethodne mere zaštite od nasilja nisu bile efikasne.

Kada je nasilje između partnera očigledno (fizičko nasilje, ozbiljne pretњe i očigledno psihičko nasilje, obično već prijavljivano institucijama), okolnost da partneri žive u istom prostoru, ili imaju imovinski spor po razvodu/razdvajaju, navodi se kao uzrok nasilja, i ne predstavlja problem za procenu i mišljenje stručnjaka u centru za socijalni rad. Obično se jasno identifikuju vrste nasilja i njihov smer, te se ovaj organ izjašnjava o celishodnosti traženih

---

mera zaštite. Pa ipak, uočava se problem sa izjašnjavanjem ili obrazlaganjem mere iseljenja nasilnika iz kuće/stana. Ova dilema uglavnom ne postoji kada je vlasništvo stambenog prostora ženino.

Kada u sličnim okolnostima centar za socijalni rad navodi da nasilje postoji, ali ne može da mu odredi smer, najčešće jer se žrtva aktivno, verbalno suprotstavlja i brani, a tuženi negira sve navode o fizičkim napadima i pretnjama, stručnjaci se ili ne izjašnjavaju o merama zaštite ili su skloni da oba partnera proglose odgovornim za nasilje (predlože mere za oboje). Slična situacija je i kada odnos odlikuju različite vrste uzneniravanja, česti nasilni incidenti niskog intenziteta i međusobno optuživanje bivših partnera. Stručnjaci su skloni da ovo nasilje opisuju formulacijama koje impliciraju da se radi o „sukobu”, o recipročnim akcijama ova partnera, bez utvrđivanja ko uspostavlja kontrolu nad kim i na koji način. Sud (u ovom uzorku predmeta) nije prihvatao takvo mišljenje, odnosno donosio je odluke koje su potvrđivale da nasilje postoji i da su mere zaštite celishodne.

U drugoj podgrupi razmatranih predmeta, žena je nakon razvoda i regulisanja poveravanja dece, napustila zajednički dom, ali se nasilje nastavljalo iz razloga što bivši partner ne prihvata razvod/razdvajanje. U ovim situacijama, nasilje je postojalo gotovo od početka braka i bilo je razlog razdvajanja/razvoda, a nastavljalo se u novom prostoru u kojem žena živi sa decom (najčešće u domu njenih roditelja) i/ili na njenom radnom mestu. Za ove situacije karakteristično je i da bivši partner ne poštuje termine određene za viđanje sa decom, dolazi u ženin ili stan njenih roditelja kada hoće, vređa ih ili preti, dolazi na njeno radno mesto, vređa, preti ili napada nju ili njene kolege, uhodi je i progoni na različite načine, izlaže decu nasilju ili je direktno nasilan prema deci, često i u pijanom stanju. U svim slučajevima, centar za socijalni rad potvrđuje celishodnost traženih mera zaštite od nasilja, a sud ih izriče, jer je nasilje dugotrajno, često ozbiljno, očigledno, pred svedocima i dokumentovano izveštajima drugih službi.

Kada se traži produženje mera zaštite, ili se pokreće novi postupak za zaštitu, jer se nasilje ponovilo, za stručnjake iz centra za socijalni rad izazov predstavlja procena da li postoje okolnosti koje to opravdavaju. Tužilje tvrde da nasilnik nije poštovao prethodne mere, kao i da su deca bila direktno pogodjena očevim nasiljem ili su upletena u nasilje koje otac čini prema majci (verbalna agresija, omalovažavanje, potkopavanje autoriteta majke), ili se nasilje javilo između oca i deteta zbog zaštite majke. Stručnjaci pokazuju nela-

Tanja Ignjatović Nasilje prema ženama nakon razdvajanja i razvoda partnera: Izazovi u procenama i odlukama o merama zaštite

---

godu u eksplisitnom izjašnjavanju o produženju mere iseljenja, iako takva zakonska mogućnost postoji. Navode da mere zaštite nisu celishodne jer je „interes dece da ostvaruju kontakt sa ocem, a da njihovi roditelji ne žive zajedno u istom prostoru“ ili da su partneri „fiksirani u svojim pozicijama i nespremni za kompromis“. U ovim slučajevima odluke suda nisu bile saglasne sa mišljenjem organa starateljstva, odnosno sud je produžavao tražene mere zaštite od nasilja u porodici.

- b) Nasilje je pretežno povezano sa kontekstom održavanja ličnih odnosa deteta i roditelja

Drugi tip situacija u kojima se nasilje nastavlja posle formalnog razdvajanja partnera uglavnom je povezan sa kontekstom održavanja ličnih odnosa dece i oca, a pojavljuje se u dve varijacije: 1) fokus je na „maltretiranju partnerke“ (a ne na kontaktu sa decom); i 2) kontakt sa detetom je „provokacija“ za nasilni incident.

Kada su deca poverena majci na samostalno staranje, ali nije određen konkretni model održavanja ličnih odnosa između dece i oca (što je formulisano na sledeći način: „po dogovoru roditelja“, „po želji i potrebi deteta“ ili „po želji i mogućnosti roditelja“), jer je organ starateljstva bio mišljenja, a sud je prihvatio, da u konkretnim okolnostima to nije neophodno, bivše partnerke navode da je otac pre fokusiran na njihovo maltertiranje, čemu prisustvuju i deca, nego na odnos sa decom. U ovim situacijama, bivši partner pokazuje ljubomoru i kontrolu partnerke zloupotrebom dece tako što ispituje decu gde je majka, s kim je, šta radi i instruira ih da prenose informacije ocu. Iz opisa situacije reklo bi se da ovi mehanizmi nasilnog ponašanja nisu identifikovani prilikom razvoda i da nije uočeno (ili se ne razume) da predstavljaju rizik za nastavljanje i eskaliranje nasilja posle odvajanja partnera. Predloženi „slobodni/otvoreni“ modeli održavanja ličnih odnosa dece sa očevima prepostavljaju česte kontakte i mogućnost dogovora između roditelja, što nije lako postići kada u partnerskom odnosu postoji ljubomora i kontrola, te predstavljaju rizik za nastavljanje nasilja.

U nekim situacijama, stručnjaci iz centra za socijalni rad su imali problem sa utvrđivanjem da li se radi o nasilju, i ko je nasilan prema kome, zaključujući da je prisutan „uzajamni verbalni konflikt“, „uzajamna razmena međusobnih uvreda“, da je „primarna odgovornost oba roditelja podjednaka“, a „da fizič-

---

kog nasilja nema ni u kakvom obliku". Problem da se odredi ko je primarni učinilac nasilja, ko kontroliše situaciju i žrtvu, a čije nasilje je reaktivno ili u svrhu samoodbrane, rezultira mišljenjem da mere zaštite od nasilja u porodici nisu potrebne. Ako strane u sporu tokom perioda dok traje parnica imaju kontakte bez nasilnih incidenata, centar smatra ne samo da mere zaštite nisu opravdane, već često i da se radi o manipulaciji.

Kada su definisani modeli viđanja oca sa decom, kontakti bivših partnera se odvijaju prilikom preuzimanja deteta ili zbog izmena termina viđanja, što predstavlja „provokaciju” za nasilni incident. Iako je nasilja (uglavnom niskog intenziteta) bilo i u braku, ono postaje aktuelno posle razdvajanja, pri kontaktu oca sa decom. Žene navode da tom prilikom bivši partneri: dolaze u kuću nenajavljeni i bez poziva, u neadekvatno vreme; da svako osporavanje/nesuglasnicu koriste za vređanje, njih i njihovih roditelja; da bacaju stvari, viču, odguruju, šamaraju, prete da će odvesti dete sa sobom (da ga neće vratiti) ili ga odvedu i ne vrati u dogovorenou vreme („jer je dete tako želeslo”, a u međuvremenu ne odgovaraju na telefonske pozive koje majke upućuju).

Istovremeno, očevi optužuju bivše partnerke da zapostavljaju dete, da bivša partnerka i njena porodica negativno utiču na detetov odnos prema ocu i da na sve načine pokušavaju da onemoguče i spreče kontakt oca i deteta. Zbog toga iniciraju postupke za preinačenje odluke o poveravanju deteta, čak i za lišenje majke roditeljskih prava, traže izmene odluke o modelu održavanja ličnih odnosa sa detetom (proširenje modela), obraćaju se organu starateljstva žalbama na bivše partnerke ili traže pomoć u uspostavljanju kontakta sa detetom. To u nekim situacijama koïncidira sa saznanjem da je bivša supruga u vezi sa drugim muškarcem, da ima nameru da zbog nove veze promeni mesto boravka ili da iz te veze očekuje dete. Neki očevi nerедовно ispunjavaju obavezu izdržavanja deteta, ali insistiraju na tome da se to pitanje ne dovodi u vezu sa održavanjem ličnih odnosa sa detetom.

Stručnjaci iz centra za socijalni rad smatraju da u ovim situacijama „dominantni problem nije nasilje bivšeg supruga prema bivšoj supruzi, već njihova loša roditeljska saradnja i prolongirani partnerski konflikt”. Često se predlaže da se rođeniji uključe u psihoterapijski tretman radi poboljšanja saradnje. Izloženost (svedočenje) deteta nasilju nije razmatrana ili nije zabeležena. U ovim situacijama, centar za socijalni rad se uglavnom nije izjašnjavao o celis hodnosti mera zaštite za ženu. Sud je u ovim postupcima bio sklon odluci da

Tanja Ignjatović Nasilje prema ženama nakon razdvajanja i razvoda partnera: Izazovi u procenama i odlukama o merama zaštite

---

su predložene mere zaštite od nasilja svršishodne (sve ili neke), uključujući i mere zaštite od nasilja za decu.

Nesaglasnost ova dva organa³, doprinosi da je žalbama obe strane. Drugostepeni sud je nalagao da se „nesumnjivo i pouzdano utvrdi da li je vršeno nasilje, kada i na koji način, da li će se akti nasilja ispoljiti u budućnosti“ (pretpostavlja se na osnovu procene verovatnoće da se nasilje ponovi), ali i da se proceni „da li mere sprečavaju tuženog u održavanju ličnih kontakata sa detetom“. Žene su u ovim postupcima dva puta češće uspevale da dokažu istinitost svojih navoda, bez obzira na procene centra za socijalni rad i odluke prvo-stepenog suda ili žalbe njihovih bivših partnera.

Diskusija i zaključci

Nalazi naše analize ne potvrđuju rasprostranjenu pretpostavku žrtava nasilja, ali i nekih stručnjaka, o razdvajaju ili razvodu partnera kao načinu da se (u svakom slučaju) zaustavi nasilje. Postojanje kontrole prinudom (koja ne mora da sadrži fizičke napade i okrutna dela, ali uključuje čitav niz nasilnih taktika, koje određuju ukupni kontekst partnerske relacije, poput ljubomore, izolacije, ograničavanja izbora, praćenja, slanja poruka, zastrašivanja, implicitnih i eksplicitnih pretnji, uskraćivanja resursa, osujećivanja podrške, zloupotrebe ranjivosti), povećava rizik za nastavljanje nasilja, što je olakšano kada partneri imaju zajedničku maloletnu decu, a saglasno je sa nalazima drugih istraživanja (Schechter, Edleson, 1994; Stark, 2009). Zbog toga je važno razmotriti i incidente koji izgledaju trivijalno, ali koji sagledani u kontekstu zloupotrebe i manipulacije mogu da imaju sasvim drugačije značenje (Emery, Otto, O'Donohue, 2005; Dalton i dr., 2004; Geffner i dr., 2009).

Pokazalo se da stručnjaci nemaju problem sa procenama i odlukama u situacijama kada postoji „očigledno“ nasilje (fizički napad), ali to ignoriše najveći broj slučajeva nasilja u intimnom partnerskom odnosu, i upućuje da se zloupotreba, odnosno kontrola prinudom ne prepoznaje u dovoljnoj meri kao nasilje. Ako nasilje nije intenzivno, a žrtva nije „tipična“ (pasivna i bespomoćna), stručnjaci imaju teškoće da utvrde ko je nasilnik, a ko žrtva, uz rizik da se žrtva izjednaci sa nasilnikom i okrivi za nasilje. To može biti posledica rasprostranjenog uverenje da žena koja je aktivna u odbrani od nasilja i u zastu-

---

³ Prema mišljenju autorke.

panju svojih interesa nije žrtva, jer rodni stereotipi (o ženi i o žrtvi) sprečavaju da se ona sagleda na taj način. Ove su pojave češće prisutne kod stručnjaka iz centra za socijalni rad (iako nisu očekivane), nego kod sudija, i doprinose neslaganju dva organa u vezi sa ishodima postupaka za mere zaštite od nasilja u porodici.

Teško je zaključiti da li je to posledica nedostatka specifičnih znanja i veština za utvrđivanje i dokumentovanje zloupotrebe i psihičkog nasilja (jer nema „čvrstih“ dokaza), ili zbog toga što se taktike koje odražavaju muške privilegije (on smatra da ima pravo da donosi sve odluke i da bude pitan u vezi sa svim aspektima života partnerke i „njegove“ dece) u kontekstu rodnih stereotipa ne prepoznaju kao osnova za nasilno ponašanje, ili zbog postojanja tolerancije na nasilje niskog intenziteta, ili sve to zajedno. Istovremeno, ove forme nasilja je lakše negirati i dovoditi u pitanje, jer su učinioći vešti u iskrivljavanju realnosti, protivoptuzivanju i prikazivanju sebe kao žrtve, ali i u kontrolisanju reakcija sistema, o čemu govore i druge studije (Bancroft, 1998; Dalton, 1999; Douglas, Walsh, 2010).

Iako je i u našoj sredini prihvaćeno da su deca žrtve nasilja, ne samo kada ga direktno trpe, već i kada mu svedoče, da to iskustvo traumatizuje decu, da može da ima ozbiljan štetni uticaj na njihov razvoj, te da ga je obavezno uzeti u obzir kod procena i intervencija (Vlada RS, 2011), izostaje objašnjenje bliske veze između nasilja prema deci i nasilja prema ženama, kao i taktika korišćenja dece protiv majke (Ignjatović, 2013; Gleirscher, Logar, 2014), što je sasvim neodgovarajuća praksa. Nalazi realizovanog istraživanja pokazuju da kontakti između oca i dece koji ostaju „slobodni/otvoreni“ mogu biti neograničeno zloupotrebljavani kada postoji nasilje u intimnom partnerskom odnosu. To onemogućava ženu da ostvari distancu koju je nameravala da postigne napuštanjem partnera ili merama zaštite od nasilja. Stručnjaci imaju teškoće da uoče i razumeju nameru nasilnog partnera da preko kontakta sa decom nastavi kontrolu i/ili maltretira bivšu partnerku. Strah o kojem izveštavaju žene, iz perspektive stručnjaka, može biti „neodgovarajući“ za situacije sagledane izvan konteksta (Dalton, 1999; Dalton i dr., 2004; Ignjatović, 2011). Iz perspektive žene i njenog iskustva, koje nije fragmentirano na pojedinačne događaje, već potiče iz ukupnog doživljaja kontrole i ograničavanja slobode izbora (u kojem su nasilni incidenti samo epizode), on je sasvim realističan, uznemiravajući i ugrožavajući (Stark, 2009), posebno jer se nastavlja i nakon razdvajanja/razvoda.

Tanja Ignjatović Nasilje prema ženama nakon razdvajanja i razvoda partnera: Izazovi u procenama i odlukama o merama zaštite

---

Suprotno teorijama o sukobu, gde pregovaranje u kontrolisanim i vođenim uslovima smiruje i stabilizuje odnose, nasilje i zloupotreba u periodu odvajanja i nakon razvoda partnera vode ekstremnoj nestabilnosti, koja povećava rizik da se ono nastavi ili pojača, što je u skladu sa nalazima drugih istraživanja (Schechter, Edleson, 1994; Dalton, 1999; Jaffe, Crooks, 2005; Douglas, Walsh, 2010). Stoga, treba imati u vidu da teorijske konceptualizacije, posebno rasprostanjeni uticaj sistemске porodične terapije među stručnjacima u centru za socijalni rad, kao i zakonski koncepti koji favorizuju saradnju roditelja i zajedničko roditeljstvo, mogu pogrešno da usmere procene i zaključke, čineći ženu jednako odgovornom za nasilje, a majku jednako problematičnom za dobrobit dece (Ducote, 2002).

Nalazi dalje ukazuju da, i kada se centar za socijalni rad izjašnjava o celisodnosti mera zaštite od nasilja, one ostaju nepovezane sa načinom održavanja ličnih odnosa oca i deteta, posebno kada su deca mlađeg uzrasta. Gotovo u potpunosti izostaje proaktivn stav obe službe u cilju predlaganja mera zaštite od nasilja, i za žene i za decu, ili ograničavanja kontakta oca sa decom u opisanim okolnostima. Sasvim je neopravdano izostajanje izjašnjavanja ili rezerva u odnosu na svrshodnost mera zaštite od nasilja, koje pokazuje centar za socijalni rad. Iako retko prisutno, potpuno je pogrešno to što centar za socijalni rad predlaže mere koje ne postoje u zakonskom rešenju (da se životni prostor preuredi ili da se partneri razdvoje), što je dovodilo do žalbi, produžavalo postupke i stavljalno žrtve u već bezbednosni rizik. U tim okolnostima, sud je s pravom ukazivao na preventivni karakter mera zaštite od nasilja, kao i da je izostajalo utvrđivanje da li mere sprečavaju oca da održava odnose sa detetom. Čini se da navedene teškoće ukazuju i na duboko ukorenjeno nepoverenje u motive i izveštaje žena, koje učinilac nasilja namerno i sistematski podstiče, potkopavanjem njenog kredibiliteta. Negativna posledica toga je favorizovanje roditeljskog prava oca u odnosu na bezbednost deteta i žene.

Imajući u vidu da sud u postupcima za zaštitu od nasilja u porodici može direktno i samostalno da istražuje i prikuplja činjenice, nije nužno da uvek zatraži procene organa starateljstva, jer to produžava postupak, a ne garantuje kvalitet sadržaja/mišljenja koje bi sud uvažio. Svako prolongiranje odluka, bez uspostavljanja privremenih pravila, nosi potencijalni rizik za pogoršanje stanja i nije opravdano u postupcima za mere zaštite od nasilja u porodici, kao ni u postupcima za regulisanje roditeljskog staranja u kontekstu nasilja u intimnom partnerskom odnosu (Gleirscher, Logar, 2014).

Konačno, važno je da stručnjaci razumeju da bez delotvornog zaustavljanja nasilja, kao i nastojanja da se procesi završe u razumnom roku, nema oporavka žrtve, čak i uz dostupne specijalizovane usluge podrške (Dalton, Carbon, Olesen, 2003; Zorza, 2009; Ignjatović, 2013; Kelly, Sharp, Klein, 2015). Oporavak deteta može da počne samo u bezbednom okruženju (Bancroft, Silverman, 2006).

Iz svega navedenog može se zaključiti da se nasilje prema partnerki nastavlja, a u nekim slučajevima i eskalira, i po prekidu partnerskog odnosa, posebno kada je u njemu prisutna kontrola prinudom. Neslaganje dva nadležna organa o posmatranom pitanju ukazuje na to da sud bolje razume preventivnu svrhu mera zaštite od nasilja u porodici, dok stručnjaci iz centra za socijalni rad naglasak stavlju na roditeljsku saradnju, a nasilje često vide kao sukob u partnerskom odnosu. Složenost ovih pojava i situacija postavlja pred stručnjake ozbiljne zadatke i izazove, te je nužno unaprediti specifična znanja i ponuditi jasna uputstva za procene i odlučivanje u navedenim okolnostima.

Princip zaštite bezbednosti/sigurnosti žrtve treba da je primarni i da usmerava sve postupke stručnjaka. To znači da je nužno obezbediti detaljne informacije o pređašnjim ponašanjima i rizicima od nasilja, uključujući i rizike od razdvajanja partnera i od aranžiranja roditeljskog staranja, koji mogu da pojačaju kontrolu i nasilje. Bezbednost žene i dece podrazumeva odgovarajuće mere zaštite, privremene i hitne, a ukoliko je neophodno i zabranu kontakata dece sa nasilnim roditeljem.

Od suštinske važnosti je da stručnjaci, naročito u centru za socijalni rad, unaprede razumevanje razlike između sukoba u partnerskom odnosu i nasilja/zlostavljanja žene. Čak i kada se radi o sukobu, to ne umanjuje uznemirujući karakter nekog ponašanja, kao i potrebu da se procene rizici od moguće eskalacije i posledica.

Iako su deca u najvećem broju slučajeva bila svedoci nasilja u porodici, ili mu čak bila direktno izložena, te činjenice nisu u značajnoj meri uticale na mere zaštite za decu, a posebno ne na model održavanja ličnih odnosa dece sa ocem, što bi trebalo unaprediti. Odluke o kontaktima oca i dece u kontekstu nasilja morale bi da budu koncipirane precizno i jasno, tako da se smanji svaka nejasnoća u tumačenjima, a ne bi trebalo tolerisati njihovo nepoštovanje. Mere zaštite od nasilja u porodici nesaglasne su sa „slobodnim/otvorenim“ modelima viđanja oca i dece i kontaktima između roditelja pri preuzimanju deteta, te bi ove odnose uvek trebalo jasno regulisati.

Kad god postoji evidencija o nasilju (u policiji i/ili zdravstvenoj ustanovi) ili se radi o rizičnim ponašanjima (faktori koji ukazuju na opasnost od nasilja), sud bi trebalo da deluje proaktivno, bez pribavljanja procene centra za socijalni rad, jer za to ima zakonsku mogućnost. Takođe, sud bi morao da obrati mnogo veću pažnju na način na koji su prikupljene informacije i izvedeni zaključci o najboljem interesu deteta u opisanim okolnostima, a ne da prihvata svako stručno mišljenje, uključujući i mišljenje veštaka, bez ove vrste provere.

Procene i odluke koje u ovim postupcima donose nadležni organi treba da omoguće delotvornu i svrshishodnu zaštitu od nasilja, odnosno njegovo zaustavljanje, sprečavanje ponavljanja i sprečavanje učinioca da zloupotrebljava postupke i mere, kako bi deca i nenasilni roditelj mogli da se oporave i krenu dalje u svom razvoju i životu, što su standardi postupanja potvrđeni i u Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici.⁴

Literatura

- Bancroft, L., Silverman J. G. (2002) *The Batterer as Parent: Addressing the Impact of Domestic Violence on Family Dynamics*. Thousand Oaks: SAGE.
- Bancroft, L., Silverman J. G. (2006) Assessing Risk to Children From Batterers. *Quarterly E-Newsletter*, July 2006, ABA Commission on Domestic Violence – Justice and Safety for Victim of Domestic Violence.
- Dalton, C. (1999) When Paradigms Collide: Protecting Battered Parents and Their Children in the Family Court System. *Family & Conciliation Courts Review*, 3, str. 273-296.
- Dalton, C., Carbon, S., Olesen, N. (2003) High Conflict Divorce, Violence, and Abuse: Implications for Custody and Visitation Decisions. *Juvenile and Family Court Journal*, 4, str. 11–33.
- Dalton, C., George J., Waters Matthews, K., Drozd, L. M., Wong F. Q. F. (2004) *Navigating Custody & Visitation Evaluations in Cases with Domestic Violence: A Judge's Guide*. Reno: University of Nevada, National Council of Juvenile and Family Court Judges–NCJFCJ.
- OEBS (2019) *Dobrobit i bezbednost žena - osnovni izveštaj*. Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju – OEBS.

---

⁴ Službeni glasnik RS, br. 94/2016.

-
- Douglas, H., Walsh, T. (2010) Mothers, Domestic Violence, and Child Protection. *Violence against Women*, 5, str. 489–508.
- Ducote, R. (2002) Guardians ad Litem in Private Custody Litigation: The Case for Abolition. *Loyola Journal of Public Interest Law*, 3, str. 106-135.
- Emery, R. E., Otto, R. K., O'Donohue, W. T. (2005) A Critical Assessment of Child Custody Evaluations: Limited Science and a Flawed System. *Psychological Science in the Public Interest*, 1, str. 1-29.
- Eriksson, M., Hester, M. (2001) Violent Men as Good-enough Fathers?: A Look at England and Sweden. *Violence against Women*, 7, str. 779–798.
- Geffner, R., Conradi, L., Geis, K., Aranda, M. B. (2009) Conducting Child Custody Evaluations in the Context of Family Violence Allegations: Practical Techniques and Suggestions for Ethical Practice. *Journal of Child Custody*, 3, str. 189–218.
- Gleirscher, K., Logar, R. (2014) *Parents' rights or child protection? Experience concerning the new Act on Family Matters in view of domestic violence*. Vienna: Domestic Violence Intervention Centre.
- Hardesty, J. L. (2002) Separation Assault in the Context of Postdivorce Parenting: An Integrative Review of the Literature. *Violence against Women*, 5, str. 597–625.
- Hester, M. (2009) *Who Does What to Whom? Gender and Domestic Violence Perpetrators*. Bristol: University of Bristol in association with the Northern Rock Foundation.
- Hester, M., Radford, L. (1996) *Domestic Violence and Child Contact Arrangements in England and Denmark*. Bristol: The Policy Press & University of Bristol.
- Ignjatović, T. (2011) *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice*. Beograd: Rekonstrukcija Ženski fond.
- Ignjatović, T. (2013) *Posledice koje ima nasilje prema ženama u partnerskom odnosu na decu i odgovor javnih službi na ovaj problem*. Beograd: Autonomni ženski centar i UNICEF.
- Ignjatović, T. (2016) *Procena i odlučivanje o roditeljskom starateljstvu u kontekstu partnerskog nasilja: Rodna perspektiva*. Doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.
- Jaffe, P. G., Crooks, C. V. (2005) *Understanding Women's Experiences Parenting in the Context of Domestic Violence: Implications for Community and Court-Related Service Providers*. Minnesota: Minnesota Center against Violence and Abuse (MINCAVA).
- Jaffe, P. G., Crooks, C. V., Poisson, S. E. (2003) Common Misconceptions in Addressing Domestic Violence in Child Custody Disputes. *Juvenile and Family Court Journal*, 4, str. 57–68.

Tanja Ignjatović Nasilje prema ženama nakon razdvajanja i razvoda partnera: Izazovi u procenama i odlukama o merama zaštite

---

Kelly, L. (2003) *VIP Vodič – Vizija, inovacija i profesionalizam u radu policije u vezi sa nasiljem nad ženama*. Beograd: Kancelarija Saveta Evrope.

Kelly, L., Sharp, N., Klein, R. (2015) *Finding the Costs of Freedom: How Women and Children Rebuild their Lives after Domestic Violence*. London: Solace Women's Aid.

Kernic, M. A., Monary-Ernsdorff, D. J., Koepsell, J. K., Holt, V. L. (2005) Children in the Crossfire – Child Custody Determinations Among Couples With a History of Intimate Partner Violence. *Violence against Women*, 8, str. 991–1021.

Kimmel, M. S. (2002) "Gender symmetry" in Domestic Violence: A Substantive and Methodological Research Review. *Violence against Women*, 11, str. 1332–1363.

Liss, M. B., Stahly, G. B. (1993) Domestic Violence and Child custody. U: M. Hansen, M. Harway (ur.) *Battering and Family Therapy: A Feminist Perspective*. Newbury Park: SAGE, str. 175–187.

Vlada Republike Srbije (2011) *Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima*.

Petrović, M. N. (2010) Rasprostranjenost nasilja u porodici u Vojvodini. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, str. 25–54.

Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S. (2010) *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije*. Beograd, Niš: Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

Porodični zakon, Službeni glasnik RS, br.18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.

Saunders, D. (2007) *Child Custody and Visitation Decisions in Domestic Violence Cases: Legal Trends, Risk Factors, and Safety Concerns*. Harrisburg: National Online Resource Center on Violence against Women.

Stark, E. (2009) Rethinking Custody Evaluation in Cases Involving Domestic Violence. *Journal of Child Custody*, 6, str. 287–321.

Sutherland, T. J. (2004) High Conflict Divorce or Stalking by Way of Family Court? The Empowerment of a Wealthy Abuser in Family Court Litigation: Linda v. Lyle – A Case Study. *Massachusetts Family Law Journal*, 1-2, str. 4–16.

Vaismoradi, M., Turunen, H., Bondas, T. (2013) Content analysis and thematic analysis: Implications for conducting a qualitative descriptive study. *Nursing and Health Sciences*, 3, str. 398–405.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, br. 94/2016.

Zorza, J. (2009) On Navigating Custody & Visitation Evaluations in Cases with Domestic Violence: A Judge's Guide. *Journal of Child Custody*, 3, str. 258–286.

Internet izvori

Bancroft, R. L. (1998) *Understanding the Batterer in Custody and Visitation Disputes*. Dostupno na: <http://www.lundybancroft.com/articles/understanding-the-batterer-in-custody-and-visitation-disputes>, stranici pristupljeno 17.8.2018.

Macanović, V. (2013) Pravo na ostvarivanje jednake porodičnopravne zaštite svih žrtava nasilja u porodici u Srbiji – analiza postupaka za izdavanje mera zaštite od nasilja u porodici, u: *Godišnji izveštaj Opservatorije za praćenje nasilja prema ženama 2012*, Mreža Žene protiv nasilja i Mreža za Evropski ženski lobi, Beograd, str. 85–100. Dostupno na: https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2013/Godisnji_izvestaj_Opservatorije_za_pracenje_nasilja_prema_zenama_2012.pdf, stranici pristupljeno 17.8.2018.

Schechter, S., Edleson, J. L. (1994) *In the Best Interest of Women and Children: A Call for Collaboration Between Child Welfare and Domestic Violence Constituencies*. Briefing paper prepared for the conference Domestic Violence and Child Welfare: Integrating Policy and Practice for Families, Wingspread, Racine, Wisconsin, June 8–10, 1994. Dostupno na: <http://www.bvsde.paho.org/bvsacd/cd67/wingsp.pdf>, stranici pristupljeno 17.8.2018.

Tolman, R. M., Edleson, J. L. (1995) *Intervention for Men Who Batter: A Review of Research*. Minnesota Center against Violence and Abuse. Dostupno na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.642.8069&rep=rep1&type=pdf>, stranici pristupljeno 17.8.2018.

TANJA IGNJATOVIĆ*

Violence against Women After Separation and Divorce of the Partners: Challenges in Assessments and Decisions on Protection Measures

The subject of this paper is violence against women in the period of separation and after the partners' divorce/separation. Leaving a violent partner can be a risk factor for the continuation or emergence of violence, the primary motive being the male partner's desire to maintain control over his female partner. Experts may

---

* Dr Tanja Ignjatović, Autonomous Women's Center, Belgrade. E-mail: tanja@azc.org.rs.

perceive pre-existing violence as a problem of an ended relationship, or consider that women raise this issue, and even play it up because they are emotionally hurt or trying to gain an advantage in court. The root of violence is misinterpreted, as a response to a stressful divorce situation, ranging from the man's anger and deprivation due to separation, as a passing "incident", to mutual partner violence. The purpose of our research, which is of exploratory character, is to look at the situation and the behaviour of experts from the two services - the Welfare Center and the Court - in the context of the described problem. A qualitative approach was applied, i.e. documentation relative to 62 court cases has been analyzed, with a special focus on cases (25) in which the lawsuit for domestic violence protection measures was filed after the divorce/separation of the partner, after the procedures of determining custody of children were completed.

The analysis revealed that in nearly all the examined cases (96,8%) it was the woman who sought protection measures to be imposed. Most of the women (80,6%) had been exposed to physical violence and frequent threats, whereas all of them had suffered diverse forms of psychological violence. In nearly all of those cases (95,2%) the children had witnessed their fathers' violent behaviour towards their mothers, and were often direct victims of manipulation against their mothers; or the women had received threats involving their children. The analysis has detected two types of situations with several variations. The first type relates to situations where violence was present during the marriage, sometimes from the very beginning, and continued after the partners' separation/divorce, while the second type relates to cases where violence was predominantly connected to the context of visitation and maintaining contact between the child and the parent who was not granted custody. It has been shown that the complexity of the phenomena and situations, coupled with the lack of clear and practical information on the process and content of assessments, pose serious challenges and responsibilities to experts. Bearing in mind that the principle of the protection of the victim's safety is primary and guiding all expert procedures, it would be necessary to improve the understanding of the difference between conflict and violence, the impact of coercive control and abuse, including the abuse of children in this context, when assessing and deciding on protection measures and determining the visitation model between the children and the parent who was not entrusted with custody, so as to guarantee the protection and welfare of both women and children.

Keywords: separation of partners, violence, security risks, protection measures, research, Serbia.

TEMIDA

2019, vol. 22, br. 2, str. 209-222

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1902209K>

Pregledni rad

Primljeno: 19.8.2019.

Odobreno za štampu: 5.11.2019.

Partnersko nasilje nad ženama obolelim od malignih bolesti

TAMARA KLIKOVAC*

Sadržaj ovog rada predstavlja pregled rezultata istraživanja stranih autora koja se odnose na iskustvo nasilja žena koje su obolele od različitih malignih bolesti, pre svega karcinoma dojke i ginekoloških karcinoma. Tema je specifična i kompleksna jer se radi o dvostrukoj viktimizaciji – malignoj bolesti i nasilju. Cilj rada je da se na osnovu pregleda rezultata stranih istraživanja o nasilju nad ženama obolelim od malignih bolesti podstaknu istraživanja o nasilju nad obolelim ženama u Srbiji. Iskustva i zapažanja iz svakodnevne psihoterapijske prakse autorke ovog rada ukazuju da nasilje, pre svega partnersko nasilje nad ženama obolelim od malignih bolesti, kako u višegodišnjem periodu pre početka bolesti tako i tokom i nakon završetka kombinovanog onkološkog lečenja, nažalost, nije retka pojava u Srbiji. Za obuhvatniji i sistematicniji uvid u ovu problematiku u Srbiji bilo bi značajno sprovesti anketu o viktimizaciji kojom bi bile obuhvaćene sve žene uzrasta od 19 do 75 godina koje se leče ili su se lečile od najučestalijih malignih bolesti tipičnih za žene (karcinom dojke i ginekološki karcinomi) u svim referentnim nacionalnim onkološkim centrima širom Srbije.

Ključne reči: karcinom dojke, ginekološki karcinomi, žene, nasilje, istraživanje.

---

* Dr Tamara Klikovac je vanredna profesorka na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i osnivačica Srpske asocijacije za psihonkologiju. E-mail: tklikova@f.bg.ac.rs.

Uvod

Ideja za pisanje ovog rada proistekla je iz zapažanja u okviru višegodišnje kliničke i psihoterapijske prakse autorke, koja je nakon 16 godina rada sa populacijom dece, adolescenata i odraslih osoba obolelih od malignih bolesti u svim fazama lečenja na Institutu za onkologiju i radiologiju Srbije, nastavila da se bavi savetovanjem i psihoterapijom odraslih onkoloških pacijenata i članova njihovih porodica u privatnoj praksi. Psihoterapijska praksa i rad sa obolelim ženama (posebno sa ženama obolelim od karcinoma dojke i ginekoloških karcinoma) doveli su me do uvida da, posle inicijalnih problema koji predstavljaju razlog obraćanja za psihoterapijsku pomoć a koji su u vezi sa subjektivnim doživljajem maligne bolesti i kompleksnog onkološkog lečenja, partnersko nasilje predstavlja ozbiljan problem obolelih žena. Sa druge strane, istraživanja i radovi stranih autora koji se odnose na navedenu problematiku podstakli su moju naučnu radoznačnost i želju da ovaj pregledni članak inicira istraživanja u našoj sredini o zastupljenosti i učestalosti nasilja u periodu pre bolesti i tokom trajanja lečenja kod žena obolelih od karcinoma dojke i ginekoloških karcinoma. Iako se poslednjih godina u medijima vode različite kampanje za borbu protiv raka i na društvenim mrežama se mogu pročitati različiti tekstovi o značaju prevencije i skrining programima za rano otkrivanje maligniteta, o simptomima bolesti, modalitetima i propratnim efektima lečenja, iskustvo maligne bolesti i dalje predstavlja stigmu. Prema Nikolić-Ristanović: „Osoba sa dijagnozom kancera dobija stigmu i biva društveno isključena (otpisana) i diskriminisana. Uz to, predrasude koje su postojale pre bolesti proizvode i samostigmatizaciju. Upravo stoga, stigmatizacija i samostigmatizacija imaju brojne negativne posledice, kako po obolelu osobu tako i po članove njene porodice i zajednicu u celini.“ (Nikolić-Ristanović, 2015: 46). Ako stigmu zbog maligne bolesti doveđemo u vezu sa mogućim iskustvom partnerskog nasilja u periodu pre početka maligne bolesti kao i tokom i nakon onkološkog lečenja, jasno je koliko je problematika složena i u kojoj meri su obolele devojke i žene izložene stradanju na različitim nivoima (individualno, u partnerskim odnosima, porodično, socijalno).

U Srbiji još uvek ima nedovoljno teorijskih i istraživačkih radova koji se odnose na psihosocijalne aspekte različitih malignih bolesti. Pored porasta broja udruženja pacijenata obolelih od različitih malignih bolesti¹ i njihovog

---

¹ Nacionalna Asocijacija obolelih od raka (NALOR) okuplja različita udruženja pacijenata obolelih od malignih bolesti: Udruženje žena obolelih i lečenih od raka Budimo zajedno - Beograd;

---

aktivizma, poslednjih godina adekvatna informativna, psihološka, socijalna, praktična pomoć i podrška u komunikaciji sa obolelima i njihovim porodicama nedovoljno je usklađena sa potrebama pacijenata i nije integrisana u zdravstveni sistem Srbije u skladu sa svetskim i evropskim standardima. Standardi koje propisuje Internacionalno udruženje psihoonkologa (The International Psycho-Oncology Society – IPOS) ukazuju da psiho-socijalni aspekti u onkologiji treba da budu prepoznati kao neprikosnovenno ljudsko pravo i pravo pacijenata. Kvalitetna onkološka praksa integriše i psiho-socijalne aspekte funkcionisanja pacijenata, kao i procenu različitih potreba i psiholoških reakcija/stanja pacijenata u različitim fazama bolesti kao sastavni deo uobičajenih protokola onkološkog lečenja. Standard je, takođe, da je distres/emotivni distres kod onkoloških pacijenata neophodno učestalo procenjivati u svim fazama onkološkog lečenja, ali i po završetku lečenja, odnosno tokom redovnog praćenja i kontrola (Travado, Dalmas, 2015).

U jednom od malobrojnih publikovanih teorijskih radova u Srbiji o doživljavanju bolesti i sebe u kontekstu bolesti (žrtva i/ili preživelji), (iz)lečenja, (samo)pomoći i podrške okruženja, navodi se da su iskustva osoba sa dijagnozom kancera uporediva sa iskustvima žrtava kriminaliteta vezanih za primarnu, ponovljenu i sekundarnu viktimizaciju, pomoći i podršku, kao i da se dijagnoza kancera može posmatrati i kao oblik kriminalne viktimizacije u smislu da savremena kritička kriminologija i viktimologija kriminalitet posmatraju šire tj. kao sva ponašanja koja prouzrokuju društvenu štetu, što je posebno značajno kada su u pitanju različita ponašanja štetna po zdravlje čoveka do kojih dolazi najraznovrsnijim oblicima zagađenja čovekove okoline (Nikolić-Ristanović, 2015: 34-35). U nabranjanju različitih etioloških faktora koji mogu imati uticaja na nastanak različitih oblika malignih bolesti (genetska predispozicija, ishrana i aditivi u ishrani, genetski modifikovana hrana, izloženost kancerogenim materijama, zagađenjima, nejonizujućem zračenju), zdravstveno rizična ponašanja (pušenje, konzumiranje alkohola, gojaznost), fizička neaktivnost, virusi, kao jedan od etioloških faktora navodi se i stres. Na sajтовima relevantnih svetskih institucija (National Cancer Institute, World Cancer Rese-

---

Udruženje obolelih od raka i osoba sa stomom Hrast; Nacionalno invalidsko udruženje ILCO (pacijenti sa stomom) – Beograd; Udruženje pacijenata sa retkim bolestima - UPRT- Beograd; Asocijacija za unapređenje zdravlja Novi Sad; Društvo za borbu protiv raka Sombor, Apatin i Senta. Postoje takođe Udruženje građana za borbu protiv raka jajnika Progovori – Beograd i Udruženje pacijenata obolelih od melanoma UPOOM – Beograd. Dostupno na: www.nalor.co.rs, stranici pristupljeno 4.11.2019.

arch Fund International, Cancer Research UK)² uglavnom se navodi da ne postoje jasni i pouzdani dokazi i istraživačke studije koje bi nedvosmisleno potvrdile da psihološki stres (akutni ili hronični) izaziva bilo koje maligno obolenje, ali se u vezu sa stresom dovode zdravstveno rizična ponašanja (pušenje, konzumiranje alkohola, nepravilna ishrana i gojaznost, fizička neaktivnost, seksualno rizična ponašanja koja dovode do različitih infekcija, poput HPV infekcije³ i slično), kojima su ljudi pod stresom skloni i koja, indirektno i u međusobnom sadejstvu, mogu da predstavljaju faktore rizika za nastanjanje maligniteta. Stres kao potencijalni uzročnik maligniteta se čak smatra i „mitom”, odnosno neosnovanim verovanjem ili uverenjem. U Engleskoj je sprovedeno istraživanje na reprezentativnom uzorku od 1330 ljudi sa ciljem da se ispita koliko ljudi znaju o potencijalnim uzročnicima kancera, a koliko imaju određena „mitska” verovanja (Shahab i dr., 2018). Rezultati istraživanja su pokazali da je, prema shvatanju ispitanika, pored uverenja da upotreba aditiva u hrani i nejonizujuće zračenje mogu biti potencijalni uzročnici maligniteta, izloženost stresu najučestaliji „mitski” uzročnik maligniteta (Shahab i dr., 2018). U Srbiji je 1999. godine sprovedeno istraživanje u grupi žena obolelih od karcinoma dojke, a u okviru kog je ispitivana učestalost izloženosti stresnim životnim događajima, kao i subjektivna procena jačine događaja (Klikovac, 1999).⁴ Istraživanjem nije potvrđena pretpostavka da žene obolele od karcinoma dojke imaju više stresnih životnih događaja. Istraživanje je pokazalo da žene obolele od karcinoma dojke navode manje stresnih životnih isku-

---

² National Cancer Institute. Dostupno na: <https://www.cancer.gov/about-cancer/coping/feelings/stress-fact-sheet>, stranici pristupljeno 6.8.2019.

World Cancer Research Fund International. Dostupno na: <https://www.livescience.com/65342-chronic-stress-cancer.html>, stranici pristupljeno 6.8.2019.

Cancer Research UK. Dostupno na: <https://find.cancerresearchuk.org/?xss-q=stress%20cancer&p=1>, stranici pristupljeno 6.8.2019.

³ HPV (humani papiloma virus) je virus koji se najčešće prenosi seksualnim putem. Pored hlamidije, HPV danas predstavlja najčešću seksualno-prenosivu infekciju (nekad su to bile sifilis i gonoreja). I dok je hlamidija najčešći mikrobiološki uzrok steriliteta, HPV virus je najčešći mikrobiološki uzrok raka grlića materice i polnih bradavica (kondiloma). Više o tome videti na: Institut za javno zdravlje Vojvodine. Dostupno na: <http://izjzv.org.rs/?l=eng&lat=cir=&link=3-17-378>, stranici pristupljeno 6.8.2019.

⁴ Istraživanje je za potrebe diplomskog rada sprovedeno 1998. godine na Institutu za onkologiju i radiologiju Srbije i to u periodu nakon ratova i izbeglištva na našim prostorima, a pre bombardovanja. Korišćena je revidirana Holms-Raheova skala stresnih životnih događaja koja je sadržala ukupno 74 događaja i pozitivna (eustres) i negativna (distres).

---

stava, ali, u poređenju sa zdravim ispitanicama, događaje koje navode smatraju u proseku stresnijim (subjektivna procena) tako da je prosečna jačina navedenih stresnih događaja kod žena obolelih od karcinoma dojke veća. O stresu u savremenoj psihoonkologiji se mnogo češće govori kao očekivanoj reakciji na postavljanje dijagnoze maligne bolesti i proces kompleksnog i neizvesnog kombinovanog onkološkog lečenja (Klikovac, 2017).

Cilj ovog preglednog rada je da skrene pažnju stručne javnosti na problem partnerskog nasilja nad ženama obolelim od malignih bolesti (kako u periodu pre dijagnoze maligne bolesti, tako i tokom onkološkog lečenja), sa ciljem da se u Srbiji sprovede anketa o viktimizaciji na nacionalnom uzorku i dobijeni podaci uporede sa već sprovedenim istraživanjima stranih autora i shodno rezultatima preduzmu odgovarajuće mere.

Epidemiološki podaci

Prema aktuelno dostupnim epidemiološkim podacima Instituta za javno zdravlje Republike Srbije „Dr Milan Jovanović Batut”, broj novoobolelih od malignih bolesti u Srbiji je oko 36000 godišnje (Incidencija i mortalitet od raka u Centralnoj Srbiji, 2009, 2015). Uzimajući u obzir da se tema ovog rada odnosi na nasilje nad ženama obolelim od malignih bolesti, u razmatranju epidemiološke situacije malignih oboljenja u Srbiji u daljem tekstu će fokus biti na najčešćim malignitetima od kojih oboljevaju žene. Maligne bolesti sa najvećom učestalošću kod žena u Srbiji su rak dojke i ginekološki karcinomi. Rak dojke je najčešći maligni tumor i vodeći uzrok smrti od malignih bolesti kod žena u Srbiji. Dijagnoza raka dojke godišnje se postavi kod približno 4400 žena, a na godišnjem nivou umre oko 1600 žena (Jovanović, Milošević, Kisić-Tepavčević, 2017). Sa preko 1300 novoobolelih i približno 500 smrtnih slučajeva na godišnjem nivou, karcinom grlića materice je drugi vodeći uzrok oboljevanja i četvrti uzrok smrti od karcinoma među našim ženama. Žene u Srbiji su 2002. godine imale najveću incidencu karcinoma grlića materice u Evropi (27,3 na 100000). Incidenca karcinoma grlića materice ima trend smanjivanja i u 2008. godini godišnja stopa iznosila je 20,9 na 100000 žena, što se može objasniti pozitivnim ishodom sprovedenog skrininga i kampanja za rano otkrivanje i obavljanje godišnjih preventivnih pregleda. Međutim, vrednosti stopa incidence karcinoma grlića materice u Srbiji su i dalje među najvišim i približno su dvostruko više od prosečne sto-

pe incidence u Evropi.⁵ Sa druge strane, kada je u pitanju nasilje nad ženama u Srbiji, anketa o nasilju nad ženama u Srbiji, koja je sprovedena 2018. godine na reprezentativnom uzorku žena od 18 do 74 godine koje žive u Srbiji (2023), pokazala je da „nasilje nad ženama u Srbiji predstavlja razlog za veliku zabrinutost“ (OEBS, 2019: iv). Podaci dobijeni ovim istraživanjem pokazuju da dve od pet ispitanih žena navode da su doživele seksualno uzinemiravanje u nekom trenutku nakon svoje 15. godine, a 18% je navelo da je doživelo takvo iskustvo u godini koja je prethodila istraživanju; 22% ispitanih žena izjavilo je da su iskusile fizičko ili seksualno nasilje od strane partnera ili nepartnera nakon svoje 15. godine, a 18% koje su nekada bile u partnerskoj zajednici navele su da su doživele jedan ili više oblika takvog nasilja od strane bivšeg partnera (OEBS, 2019: iv). Takođe, 10% žena koje su imale partnera u momentu ispitivanja izjavilo je da su iskusile fizičko ili seksualno nasilje od strane aktuelnog partnera, a 9% ispitanih žena je izjavilo da su imale takva iskustva od strane nepartnera. Proganjaju je bila izložena svaka deseta žena (OEBS, 2019).

U kontekstu navedenih podataka, a u vezi sa temom ovog rada važno pitanje je: koje posledice partnersko nasilje ima, ili može da ima, na fizičko i mentalno zdravlje žena? Da li su seksualno zlostavljane devojke i žene (ako pođemo od toga da je odnos nevoljan i bez upotrebe zaštite) podložnije razvoju infekcije Humanim papiloma virusom (HPV)? Poznata je činjenica da je HPV infekcija jedan od najvažnijih faktora rizika za nastanak karcinoma grlića materice.⁶ Seksualno rizična ponašanja (seksualni odnosi bez zaštite, učestalo menjanje partnera ili odnos sa jednim partnerom koji je sklon promenama partnera) dovode do širenja ovog virusa koji se posebno razvija usled pada imuniteta osobe nosioca virusa. Iako većina infekcija izazvanih HPV protiče asimptomatski, dugotrajne infekcije mogu progredirati u prekancerozne i kancerozne lezije. Ovo je posebno izraženo u slučaju infekcije onkogenim tipovima 16 i 18 HPV. Smatra se da je period od početka infekcije do pojave sekvela (invazivni karcinom) oko 10 godina.⁷

---

⁵ Videti u: Uredba o Nacionalnom programu ranog otkrivanja karcinoma grlića materice, Službeni glasnik RS, br. 73/2013, 83/2013.

⁶ Delovi ovog virusa nađeni su u 99,7% slučajeva karcinoma grlića materice. Više o tome videti u: Uredba o Nacionalnom programu ranog otkrivanja karcinoma grlića materice, Službeni glasnik RS, br. 73/2013, 83/2013. Dostupno na: http://www.skriningsrbija.rs/files/File/Nacionalni_program_ranog_otkrivanja_karcinoma_grlica_materice.pdf, stranici pristupljeno 26.5.2019.

⁷ Videti na: Institut za javno zdravlje Vojvodine. Dostupno na: <http://izjzv.org.rs/?lng=lat&cir=&link=3-17-378>, stranici pristupljeno 6.8.2019.

Zdravstveni radnici bi sigurno mogli da imaju veću ulogu u prepoznavanju i identifikovanju slučajeva nasilja, posebno partnerskog nasilja nad ženama koje su obolele od malognih bolesti, kao i u prevenciji nasilja.

Rezultati stranih istraživanja nasilja nad ženama obolenim od raka dojke i ginekoloških karcinoma

Strana istraživanja nasilja nad ženama obolenim od raka dojke i ginekoloških karcinoma uglavnom su se fokusirala na istraživanje partnerskog nasilja (pretežno fizičkog, psihološkog i seksualnog), i to u dužem vremenskom periodu pre potvrde dijagnoze maligne bolesti. Partnersko nasilje⁸ ima brojne psihološke, fizičke, ali i zdravstvene posledice (Modesit i dr., 2006; Coker i dr., 2012). Psihološke posledice se odnose na brojne probleme sa mentalnim zdravljem, poput depresije, anksioznosti, promenljivog raspoloženja, suicidalnih misli (namera ili pokušaj), zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, niskog samopoštovanja i samopouzdanja. Fizičke posledice se, pored akutnih povreda, manifestuju i kroz različite psihosomatske reakcije (glavobolje, bolovi u leđima, nesvestice, sindrom iritabilnog kolona, gastrointestinalne tegobe, hronični bolovi, pelvični bol, kožne bolesti i slično), a zdravstvene posledice se odnose na specifičnosti vezane za seksualno partnersko nasilje: seksualno prenosive bolesti, vaginalno krvarenje, bol u karlici, urinarne infekcije, hemoroidi (Modesit i dr., 2006; Luvisaro, Gradim, 2016; Coker i dr., 2017). Mlade devojke i žene koje su bile seksualno zlostavljane podložne su razvoju genitalne HPV infekcije, što potencijalno može dovesti do razvoja promena na grliću materice, displazije grlića materice i raka grlića materice (Farley, Golding, Minkoff, 2000; Stevens-Simon i dr., 2000).

U istraživanju grupe autora sa Univerzitetom u Kentakiju, koje je obavljeno na uzorku od 101 žene sa karcinomom dojke, grlića materice, endometrijuma ili jajnika sa ciljem da se proceni prevalencija viktimizacije i ispita povezanost sa socio-demografskim podacima, skriningom i stadijumom bolesti, dobijeno je da je istorija nasilja u ispitanom uzorku obolenih žena izuzetno česta i da korelira sa postavljanjem dijagnoze u uznapredovaloj fazi bolesti (Modesit, 2006). Prevalenca nasilja u ispitanom uzorku žena u životnoj istoriji iznosila je 48,5% (kod 49 od 101 žene); od toga broja 46,9% žena (23 od 49 žena) ima-

---

⁸ U radovima stranih autora koristi se pojam intimate partner violence (IPV).

lo je iskustvo nasilja u detinjstvu, 75,5% (37 od 49 žena) je navelo iskustvo nasilja u odrasлом добу и 55% (27 од 49 жена) је имало искуство сексуалног насиља неvezano od животне доби. Жене са искуством насиља значајно су се разликовале од жене које нису имале искуство насиља по томе што су биле млађе ($p=0,031$), у већем проценту разведене ($p=0,012$), чешће су пуšачи ($p=0,010$), без регулисаног здравственог осигурања ($p=0,036$) и имале су напреднији стадијум болести у време постављања дјагнозе ($p=0,013$) (Modesit i dr., 2006). Мултиварijantna анализа је показала да је само фаза болести остала значајна: жене са историјом насиља имале су 2,6 пута већу шансу за дјагнозу неке врсте гинеколошког карцинома у касnjoj fazi razvoja болести (Modesit i dr., 2006).

Друга студија, која је спроведена на узорку од 1497 оболелих жена регистрованих у Националном регистру оболелих од карцинома у Кентакију (1223 жена са карциномом дојке, 152 са ендометријалним карциномом, 48 са карциномом јајника, 74 са цервикалним и вулварним карциномом), показала је да је код жене са карциномом грлића материце или вулве које имају историју partnerskog насиља или понашања партнера које има елемената насиља, време за почетак леčenja nakon постављања дјагнозе било значајно дуже (prosečno 55,19 dana) него код жене које нису имале искуство partnerskog насиља (у просеку 29,50 dana) (Roberts i dr, 2016). Овај налаз упуćује на то да се жене које имају искуство partnerskog насиља касnijejavljaju na први pregled, iako mesecima primećuju određene promene, što rezultira da kasnije započinju dijagnostičke procedure i lečenje, a što može da ima negativne posledice na ishod i uspešnost lečenja (Roberts i dr., 2016).

Istraživanje Baldwina i saradnika, које је спроведено на узорку од 2320 жена registrovanih u nacionalnim registrima obolelih od karциномa u Kentakiju i Severnoj Karolini (1981 жена оболела од карцинома дојке, 158 је имало рак endometriuma, 84 рак јајника, а 97 је имало рак грлића материце или vulve), показало је значајно већу уčestalost partnerskog насиља у групи жена оболелих од рака грлића материце или vulve (Baldwin i dr., 2016). Од ukupnog броја жена са карциномом грлића материце или vulve, 57,3% је имало искуство partnerskog насиља, што се показало као значајно већи проценат у poređenju sa grupom жена које су оболеле од рака дојке (37,2%). У групи жена оболелих од рака грлића материце била је већа уčestalost prethodnog partnerskog насиља (38,1% u групи оболелих од рака грлића материце prema 26,7% u групи оболелих од рака дојке) i trenutnog partnerskog насиља i понашања sa elementima насиља (18,6% група грлић материце prema 10,2% група рак дојке) u poređenju

---

sa grupom žena koje su obolele od karcinoma dojke (26,7%, p=0,003). Nisu se pokazale značajne razlike u učestalosti partnerskog nasilja između žena obolelih od karcinoma endometrija i jajnika u poređenju sa grupom žena obolelih od karcinoma dojke (Baldwin i dr., 2016).

Jednim novijim istraživanjem bilo je obuhvaćeno 3278 žena koje su bile na evidenciji nacionalnih registara obolelih od karcinoma u Kentakiju i Severnoj Karolini zbog različitih maligniteta (najviše je bilo žena obolelih od karcinoma dojke – 1954, karcinoma endometrijuma – 154, karcinoma ovarijuma – 83 i grlića materice – 95), uzrasta od 18 do 79 godina kod kojih je u toku godine koja je prethodila istraživanju potvrđena dijagnoza maligne bolesti (Coker i dr., 2017). Žene su kontaktirane telefonom prema evidenciji kancer registra za period od 2009. do 2015. godine i zamoljene za intervju (u trajanju od 35 do 40 minuta), koji su vodili posebno obučeni i pripremljeni intervjueri. Podaci su pokazali da je od celog ispitanih uzorka, 37,3%, tačnije 1221 ispitana žena, imala iskustva kako prethodnog (pre dijagnoze maligne bolesti), tako i aktuelnog partnerskog nasilja (10,6% je navelo da su bile izložene seksualnom nasilju, 24,5% fizičkom i 33,6% psihološkom nasilju). Iskustvo trenutnog partnerskog nasilja bilo je povezano sa lošijim kvalitetom života, odnosno, sa više simptoma depresije i stresnih reakcija nakon postavljanja dijagnoze maligne bolesti.

Meta-analitička studija kojom je obuhvaćeno 36 istraživanja nasilja kod žena obolelih od malignih bolesti je pokazala značajnu, pozitivnu povezanost između nasilja i dijagnoze maligne bolesti i to posebno za karcinom grlića materice (Gonzaleza i dr., 2018). Kod žena koje su bile žrtve partnerskog nasilja i seksualnog zlostavljanja postoji veća verovatnoća za dijagnozu kancera u poređenju sa ženama koje nisu imale iskustvo partnerskog nasilja (Gonzaleza i dr., 2018).

Pregledom pojedinih stranih istraživanja uočeno je da nema komparativnih analiza i podataka koji bi ukazali na učestalost nasilja u opštoj populaciji i među ženama obolelim od malignih oboljenja, a koji bi mogli da doprinesu sagledavanju da li je partnersko nasilje učestalije u opštoj populaciji ili u grupi obolelih žena, kao i da li postoje još neke razlike koje su od značaja za sagleđavanje problema nasilja nad obolelim ženama ili ženama bez iskustva nasilja.

Zaključak

Na osnovu prikazanih rezultata stranih istraživanja može se konstatovati da partnersko nasilje nad ženama obolelim od karcinoma dojke i ginekoloških karcinoma nije retkost i da oko 30% do 40% ispitanih žena ima iskustvo različitih oblika partnerskog nasilja. Preporuke stranih autora su da se, uz organizovane nacionalne skrininge za rano otkrivanje karcinoma dojke i ginekoloških karcinoma, obavezno organizuje i ispitivanje izloženosti partnerskom nasilju. Uloga zdravstvenih radnika je veoma važna, kako u prevenciji tako i u prepoznavanju i sprečavanju nasilja nad ženama. Adekvatan pristup zdravstvenih radnika može da pomogne ženama koje su izložene nasilju, a to skrivaju i ne žele da otvore tu temu, da se osnaže da probleme nasilja reše. To može da ima uticaja na njihovo bolje mentalno i fizičko zdravlje, odnosno na zdravstveno protektivna ponašanja (redovni sistematski pregledi, redovno javljanje na skrininge, bolja briga o zdravstvenom stanju, efikasnije lečenje, kontrole i slično). Uz preporuke za procenu izloženosti nasilju predlažu se i stalne edukacije, kako o nasilju tako i o ranim simptomima tipično ženskih karcinoma (dojka i ginekološki karcinomi), kao i o značaju preventivnih pregleda i zdravstveno protektivnih ponašanja. Nasilje nad ženama, a posebno ženama obolelim od malignih bolesti, ukoliko se ne identificuje i ne rešava, utiče na to da žene postaju nevidljive žrtve i nasilja i bolesti ako se razvije. U Srbiji još uvek nema istraživanja koja bi preciznije ukazala na učestalost i razmere partnerskog nasilja nad ženama obolelim od malignih bolesti. Ovaj pregledni rad u tom smislu predstavlja prvi korak ka tome da se državne institucije i nevladine organizacije koje se bave nasiljem nad ženama, ali i brigom o zdravlju žena, umreže i zajedničkim naporima, po ugledu na istraživanja stranih autora, sprovedu nacionalnu istraživačku studiju, odnosno anketu o viktimizaciji nasiljem na većem uzorku obolelih žena. Podaci do kojih bi se došlo trebalo bi da budu osnov za preduzimanje odgovarajućih mera za zaštitu žena obolelih od malignih bolesti od partnerskog nasilja, ali i za bolju prevenciju i odazivanje na skrininge za prevenciju i rano otkrivanje malignih bolesti. Upoređivanje rezultata o učestalosti vrsta nasilja u opštoj populaciji i grupi obolelih žena dovelo bi do određenih uvida i smernica kako za dalja istraživanja, tako i za psihološku i psihosocijalnu pomoć i podršku ženama u obe kategorije, a posebno u grupi žena obolelih od malignih bolesti sa iskustvom partnerskog nasilja.

Literatura

- Baldwin, L., Roberts, M., Lefringhouse, J., Ore, R., Johnson, M., Miller, R., Desimone, C., Ueland, F., Pavlik, E., Coker, A. (2016) Frequency of Intimate Partner Violence History in Gynecologic and Breast Cancers. *Gynecologic Oncology*, 1, str. 124. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ygyno.2016.04.331>
- Coker, A., Follingstad, D., Garcia, S., Williams, M., Crawford, N., Bush, H. (2012) Association of Intimate Partner Violence and Childhood Sexual Abuse with Cancer-related Well-being in Women. *Journal of Womens Health*, 11, str. 1180–1188.
- Coker, A., Follingstad, D., Garcia, L., Bush, H. (2017) Intimate Partner Violence and Women's Cancer Quality of Life. *Cancer Causes Control*, 1, str. 23–39. doi: 10.1007/s10552-016-0833-3.
- Farley, M., Golding, M., Minkoff, R. (2000) Is a History of Trauma Associated with a Reduced Likelihood of Cervical Cancer Screening. *The Journal of Family Practice*, 10, str. 827–31.
- Gonzalez, J., Jetelina, K., Olague, S., Wondrack, J. (2018) Violence against Women Increases Cancer Diagnoses: Results from a Metaanalytic Review. *Preventive Medicine*, 114, str. 168–179.
- Jovanović, V., Milošević, Z., Kisić-Tepavčević, D. (2017) *Priručnik za sprovođenje i kontrolu kvaliteta u organizovanom skriningu raka dojke*. Beograd: Institut za javno zdravlje „Dr Milan Jovanović Batut“.
- Klikovac, T. (2001) *Psihološke karakteristike i izloženost stresnim životnim događajima pacijentkinja obolelih od karcinoma dojke*. Diplomski rad. Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za psihologiju.
- Klikovac, T. (2017) *Psihološka podrška onkološkim pacijentima*. Niš: Galeb.
- Luvisaro, B., Gradim, C. (2016) Violence against Women with Breast Neoplasms. *Journal of Pharmacy and Pharmacology*, 4, str. 639-648. doi: 10.17265/2328-2150/2016.11.007
- Modesitt, S., Gambrell, A., Cottrill, H., Hays, L., Walker, R., Shelton, B., Jordan, C., Ferguson, J. (2006) Adverse Impact of a History of Violence for Women with Breast, Cervical, Endometrial, or Ovarian Cancer. *Journal of Obstetrics & Gynecology*, 6, str. 1330-1336. doi: 10.1097/01.AOG.0000217694.18062.91
- Nikolić-Ristanović, V. (2015) Osobe sa dijagnozom kancera kao žrtve/preživeli: Obraći viktimizacije, osnažujuća podrška i posttraumatski rast. *Temida*, 3-4, str. 31-52. doi: 10.2298/TEM1504031N

OEBS (2019) *Dobrobit i bezbednost žena: Anketa o nasilju nad ženama*. Srbija osnovni izveštaj. Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS).

Roberts, M., Baldwin, L., Lefringhouse, J., Ore, R., Johnson, M., Miller, R., Desimone, C., Ueland, F., Pavlik, E. (2016) Intimate Partner Violence and Time to First Treatment in Women with Gynecologic or Breast Cancer. *Gynecologic Oncology*, 1, str. 157. doi: 10.1016/j.ygyno.2016.04.410

Shahab, L., McGowan, J., Waller, J., Smith, S. (2018) Prevalence of Beliefs about Actual and Mythical Causes of Cancer and Their Association with Socio-demographic and Health-related Characteristics: Findings from a Crosssectional Survey in England. *European Journal of Cancer*, 103, str. 308-316. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ejca.2018.03.029>

Stevens-Simon, C., Nelligan, D., Breese, P., Jenny, C., Douglas, M. (2000) The Prevalence of Genital Human Papilloma Virus Infections in Abused and Nonabused Preadolescent Girls. *Pediatrics*, 4, str. 645–649.

Travado, L., Dalmas, M. (2015) Psychosocial Oncology Care. U: T. Albreht, J. Martin-Moreno, M. Jelenc, L. Gorgojo, M. Harris (ur.). *European Guide for Quality National Cancer Control Programmes*. Slovenia: National Institute of Public Health, str. 35-39.

Uredba o Nacionalnom programu ranog otkrivanja karcinoma grlića materice ("Sl. glasnik RS", br. 73/2013 i 83/2013)

Internet izvori

Cancer Research UK. Dostupno na: <https://find.cancerresearchuk.org/?xssq=stress%20cancer&p=1>, stranici pristupljeno 6.8.2019.

FRA (2014) *Nasilje nad ženama: Istraživanje provedeno diljem Evropske unije*. Kratki pregled istraživanja. Dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_hr.pdf, stranici pristupljeno 6.8.2019.

Institut za javno zdravlje Vojvodine. Dostupno na: <http://izjzv.org.rs/?lng=lat&cir=&link=3-17-378>, stranici pristupljeno 6.8.2019.

Incidenčna i mortalitet od raka u Centralnoj Srbiji (2009) Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“. Central za prevenciju i kontrolu nezaraznih bolesti. Dostupno na: <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/Registar%20za%20rak%20u%20Centralnoj%20Srbiji%202009.pdf>, stranici pristupljeno 26.5.2019.

Incidenčna i mortalitet od raka u Centralnoj Srbiji (2015) Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“. Central za prevenciju i kontrolu nezaraznih bole-

sti. Dostupno na: <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/Icidencija%20i%20mortalitet%20od%20raka%202015.pdf>, stranici pristupljeno 26.5.2019.

Nacionalna Asocijacija obolelih od raka - NALOR. Dostupno na: www.nalor.co.rs, stranici pristupljeno 4.11.2019.

National Cancer Institute. Dostupno na: <https://www.cancer.gov/about-cancer/coping/feelings/stress-fact-sheet>, stranici pristupljeno 6.8.2019.

Uredba o Nacionalnom programu ranog otkrivanja karcinoma grlića materice, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 73/2013, 83/2013. Dostupno na: http://www.skriningsrbija.rs/files/File/Nacionalni_program_ranog_otkrivanja_karcinoma_grlica_materice.pdf, stranici pristupljeno 26.5.2019.

World Cancer Research Fund International. Dostupno na: <https://www.livescience.com/65342-chronic-stress-cancer.html>, stranici pristupljeno 6.8.2019.

TAMARA KLIKOVAC*

Partner Violence against Women with Malignancies

The content of this paper is an overview of the results of some available foreign studies related to the experience of violence against women suffering from various malignancies, especially breast and gynecological cancers. The topic is both specific and complex because it considers double victimization - malignancy and violence. The idea for this review paper emerged from author's observations during the years of her clinical and psychotherapy practice, who after 16 years of work with the population of children, adolescents and adults with malignant diseases at the Institute of Oncology and Radiology of Serbia, continued to deal with counseling and psychotherapy of adult oncology patients and their family members in private practice. This paper is intended to stimulate research on violence against women suffering from malignant diseases in Serbia. The author's experience and observations from her daily psychotherapy practice indicate that violence, especially partner violence against women suffering from malignant diseases, both in the years before the onset

⁹ Dr Tamara Klikovac is an Associate Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade and the founder of the Serbian Association for Psycho-Oncology.
E-mail: tklikova@f.bg.ac.rs.

Tamara Klikovac Partnersko nasilje nad ženama obolelim od malignih bolesti

---

of the disease and during and after the end of combined oncological treatment, is, unfortunately, rather present in Serbia. For a more comprehensive and systematic insight into this issue, it is necessary to conduct an "anonymous" national victimization survey to cover women aged 19-75 who are treated for the most common malignancies typical for women (breast and gynecological cancers) in all reference national oncology centers across Serbia.

Keywords: breast cancer, gynecological cancer, women, violence, research.

TEMIDA
2019, vol. 22, br. 2, str. 223-227
ISSN: 1450-6637

NEVENA PETRUŠIĆ, NATALIJA ŽUNIĆ, VIDA VILIĆ

Krivično delo nasilja u porodici u sudskoj praksi – Nove tendencije i izazovi

Grid studio, Beograd, 2018, str. 161

Nasilje u porodici predstavlja ozbiljan globalni problem, koji u najvećoj meri ugrožava žene, decu i stare osobe. Zahvaljujući aktivnostima feminističkog pokreta, kako u svetu, tako i u Srbiji, fenomen porodičnog nasilja, posebno na nivou partnerskih i odnosa roditelj-dete, postao je društveno vidljiv i neprihvatljiv obrazac porodičnih odnosa. Učinjeni su i čine se brojni napor na planu njegovog iskorenjivanja i izgradnje sistema što efikasnije zaštite žrtava. U tom procesu, državni organi, posebno u oblasti pravosuđa, imaju važnu ulogu.

Upravo tim aspektom zaštite od nasilja u porodici bavi se knjiga *Krivično delo nasilja u porodici u sudskoj praksi – Nove tendencije i izazovi*, autorki Nevene Petrušić, Natalije Žunić i Vide Vilić.

Monografija *Krivično delo nasilja u porodici u sudskoj praksi – Nove tendencije i izazovi* nastala je kao rezultat naučnog istraživanja koje je imalo za cilj sagledavanje promena u fenomenologiji krivičnog dela nasilje u porodici, utvrđivanje stepena efikasnosti i ključnih izazova u funkcionisanju krivičnopravne zaštite. Podeljena je u tri dela, od kojih je prvi posvećem teorijskom okviru istraživanja, u drugom su prikazani rezultati do kojih su autorke došle, dok je treći deo posvećen zaključcima koji su zasnovani na dobijenim rezultatima.

Prvi deo knjige, naslovлен *Krivično delo nasilje u porodici – teorijski i pravni okvir*, sastoji se iz tri potpoglavlja. Na samom početku autorke daju kratak

osvrt na nasilje u porodici kao oblik rodno zasnovanog nasilja. Kako bi se razumelo šta je to što porodično nasilje čini specifičnim u odnosu na ostala nasilnička ponašanja, potrebno je poznavanje društvenog konteksta koji pogoduje njegovom postojanju i održavanju. Upravo su od toga autorke pošle u elaboriranju rodne zasnovanosti nasilja u porodici, ističući značaj patrijarhalnih, odnosno tradicionalnih shvatanja o odnosu polova, rodnim ulogama i porodičnim odnosima. Na to se nadovezuje analiza fenomenologije nasilja u porodici, koja obuhvata pregled osnovnih definicija i postojećih kriminoloških, socioloških i psiholoških empirijskih saznanja o fenomenološkim karakteristikama ovog oblika rodno zasnovanog nasilja. Ovo potpoglavlje završava se prikazom rezultata prethodnih istraživanja sudske prakse u slučajevima krivičnog dela nasilja u porodici, na osnovu kojih autorke kao ključni problem, koji pogoduje održavanju institucionalne diskriminatorne prakse u tretmanu žrtava ovog krivičnog dela, izdvajaju seksističke stavove profesionalaca koji neposredno rade na ovim slučajevima. U vezi sa tim, zaključuju da unapređenje zakonodavnog i institucionalnog okvira, samo po sebi, nije dovoljan garant bolje zaštite žrtava. Ne bez ozbiljnijeg pristupa na planu uklanjanja suštinskih, društveno uslovljenih, uzroka nasilja nad ženama.

U nastavku, u potpoglavlju naslovljenom *Geneza izgradnje domaćeg sistema pravne zaštite od nasilja u porodici*, dat je kratak pregled razvoja društvenog odgovora na porodično nasilje u Srbiji, počev od dugogodišnjih aktivnosti i lobiranja ženskih nevladinih organizacija zahvaljujući kojima je nasilje u porodici postalo društveno vidljiv problem, te je, što je možda još i važnije, „uspostavljen valjan pravni okvir za sprečavanje, suzbijanje i zaštitu žrtava nasilja u porodici“ (str. 13). Potom je dat osvrt na razvoj krivičnopravne i porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici, od prve inkriminacije u Zakonu o izmenama i dopunama krivičnog zakonika iz 2002. godine, preko zaštite propisane Porodičnim zakonom iz 2005. godine, do Zakona o sprečavanju nasilja u porodici iz 2016. godine kojim se, po prvi put, reguliše integrисano postupanje državnih organa i ustanova u sprečavanju nasilja u porodici i pružanju podrške i zaštite žrtvama. Na ovo se nadovezuje pregled ratifikovanih međunarodnih dokumenata i usvojenih strateških dokumenata i protokola.

U trećem potpoglavlju, kroz detaljnu kritičku analizu inkriminacije krivičnog dela nasilje u porodici (čl. 194 KZ) i sa njim povezanih krivičnih dela, poput proganjanja (čl. 138a KZ), autorke čitaoce upoznaju sa aktuelnom krivičnopravnom regulativom. U vezi sa tim, ističu problem zakonodavnog

tumačenja članova porodice čime se, suprotno zahtevima sadržanim u ratifikovanim međunarodnim dokumentima, ne pruža posebna zaštita bivšim bračnim i vanbračnim partnerima nezavisno od toga da li žive u istom domaćinstvu. U nastojanju da akcentuju rizik koji isključivanje bivših partnera koji ne žive zajedno iz okvira krivičnopravne zaštite nosi, autorke ukazuju na empirijski potvrđene činjenice da nasilje ne prestaje po okončanju bračne ili vanbračne partnerske veze. Naprotiv, upravo sam prekid partnerskih odnosa nosi rizik od težeg, pa i fatalnog nasilja. U ovom delu dat je osvrt i na slučajeve femicida, odnosno slučajeve nasilja u porodici koji su se završavali smrtnim ishodom, nakon što su žene bile izložene dugogodišnjem nasilju, ali nisu dobile odgovarajuću pomoć i zaštitu od strane državnih organa i institucija ili drugih službi kojima su se obraćale za pomoć. Ovo potpoglavlje se završava kratkom analizom sporazuma o priznanju krivice i ročišta za izricanje krivične sankcije, kao dva procesna rešenja koja su ustanovljena prvenstveno zbog efikasnosti i ubrzanja krivičnog postupka, brzog izricanja presude i izbegavanja sekundarne viktimizacije žrtava.

Na osnovu ovako koncipiranog prvog dela monografije čitaoci stiču teorijsku osnovu za razumevanje rezultata istraživanja, koji su prikazani u drugom delu, koji nosi naslov *Istraživanje prakse sudova u procesuiranju krivičnog dela nasilje u porodici*. Ovo poglavlje organizованo je kroz pet potpoglavlja. Na samom početku su prikazane osnovne informacije o metodološkom okviru istraživanja. Istraživanje čiji su rezultati prikazani u ovoj knjizi oslanja se na rezultate prethodna dva istraživanja sudske prakse u slučajevima nasilja u porodici u Republici Srbiji¹, što je autorkama omogućilo kritičku analizu delovanja postojećeg mehanizma krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici, kao i promena do kojih je u međuvremenu došlo u tumačenju propisa, sprovođenju postupaka i sankcionisanju učinilaca. U ovom istraživanju analizirani su predmeti osnovnih sudova, i to Prvog, Drugog i Trećeg Osnovnog suda u Beogradu (50), Osnovnog suda u Nišu (25) i Osnovnog suda u Novom Sadu (25). Ukupno je analizirano 100 sudske predmeta, u kojima je obuhvaćeno 109 krivičnih dela, 101 učinilac i 122 žrtve. U naredna četiri potpoglavlja prikazani su rezultati analize sudske prakse u Beogradu, Nišu i Novom Sadu i, na kraju,

¹ Videti: Konstantinović Vilić, Petrušić (2004) *Krivično delo nasilje u porodici - pravna praksa u Republici Srbiji*. Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, i Konstantinović Vilić, Petrušić (2007) *Krivično delo nasilje u porodici - aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*. Beograd: Autonomni ženski centar i Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

sumarno za ceo uzorak, organizovani tako da daju uvid u fenomenologiju krivičnog dela nasilja u porodici, profil učinilaca i žrtava, karakteristike krivičnog postupka i vrstu i visinu izrečenih krivičnih sankcija. Prikazani rezultati ukazuju na to da se u osnovnim sudovima obuhvaćenim uzorkom najčešće procesuiraju laki oblici krivičnog dela nasilje u porodici (čl. 194, st. 1 KZ), dok se procesuirani teži oblici odnose na izuzetno brutalne akte fizičkog nasilja prema punoletnoj osobi i nasilje izvršeno prema maloletnom licu, koji su ilustrovani primerima iz sudske spisa. Što se tiče vrste nasilja, najčešće se procesuiraju slučajevi fizičkog nasilja izvršeni bez upotrebe oružja, samostalno i bez sticaja sa drugim krivičnim delima. U pogledu odnosa između žrtve i učinioca najviše je zastupljeno partnersko nasilje koje se često nastavlja i po prestanku partnerskog odnosa, što potvrđuje tezu autorki iznetu u prvom delu knjige o neophodnosti proširivanja kruga lica kojima se, kao članovima porodice, garantuje krivičnopravna zaštita. Saznajemo da se nasilje često vrši u prisustvu drugih članova porodice, uglavnom dece, što potvrđuje rezultate drugih istraživanja², i što je još važnije, sa sobom nosi rizik od transgeneracijske transmisije nasilja, na šta su i autorke ukazale. Analizom procesuiranih slučajeva nasilja u porodici potvrđena je rodna zasnovanost nasilja u porodici, sa muškarcima kao dominantnim učiocima, i ženama kao najčešćim žrtvama, kao i kontinuitet nasilnog ponašanja, koje je, u slučajevima partnerskog nasilja, najčešće počinjalo odmah po začetku partnerske veze. Kada je u pitanju postupanje pravosudnih organa, autorke ističu izuzetnu efikasnost tužilaštva i još veću efikasnost sudova. Efikasnost tužilaštva vide u kratkom roku (do mesec dana) od podnošenja krivične prijave do optužnog akta u većini predmeta, dok efikasnost sudova proizilazi iz činjenica da su sudovi, u najvećem broju predmeta, donosili prvostepene presude jedan do tri meseca nakon podnošenja optužnog akta. U većini predmeta donete su osuđujuće presude, ali i dalje su uslovne osude dominantne krivične sankcije, što dovodi u pitanje efikasnost zaštite žrtava. Ovo poglavlje se završava prikazom olakšavajućih i otežavajućih okolnosti koje su osnovni sudovi obuhvaćeni uzorkom uzimali u obzir prilikom odmeravanja kazne. U vezi sa tim, autorke ističu neujednačenost, pa čak i kontradiktornost u proceni pojedinih okolnosti kao otežavajućih, što je ilustrovano konkretnim primerima iz sudske presude.

---

² Videti npr. Nikolić-Ristanović, V., Stevković, Lj. (2010) Karakteristike fizičkog i seksualnog nasilja u porodici – analiza poslednjeg slučaja nasilja. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, str. 79-92.

U trećem delu knjige dati su ključni zaključci zasnovani na kritičkom osvrtu na prikazane rezultate istraživanja i njihovoj komparaciji sa rezultatima prethodna dva istraživanja. Uočeni nedostaci proizilaze iz nedovoljne zainteresovanosti sudova za okolnosti koje su vezane za tzv. ciklus nasilja i automatizma prilikom utvrđivanja olakšavajućih i otežavajućih okolnosti jer se navode okolnosti propisane zakonom, a ne vodi se računa o specifičnostima i rizicima nasilnih porodičnih odnosa koje prati viši stepen društvene opasnosti u odnosu na druge oblike nasilničkog ponašanja. Dodatni problem koji otežava mogućnosti efikasnije zaštite žrtava predstavlja uočeno nedovoljno poverenje žrtava u institucije sistema, koji proizilazi iz tek malog broja žrtava iz analiziranih predmeta koje su se, uprkos kontinuiranoj viktimizaciji, ranije obratile državim organima za pomoć. Pored kritika, autorke su u ovom delu istakle i uočene pozitivne promene u procesuiranju krivičnog dela nasilja u porodici, poput češćeg određivanja pritvora, što tumače kao znak da sudovi ovom problemu pristupaju na odgovorniji način, sagledavajući opasnost od ponavljanja nasilja, i manju primenu uslovnih osuda, što tumače kao poboljšanje stava pravnih profesionalaca o stepenu društvene opasnosti krivičnog dela nasilja u porodici. Na samom kraju ovog poglavlja dat je instrument koji je korišten u istraživanju, što pruža mogućnost svim zainteresovanim istraživačima da ponove isto istraživanje na uzorku drugih osnovnih sudova u Srbiji.

Knjiga Krivično delo nasilja u porodici u sudskej praksi – Nove tendencije i izazovi predstavlja svojevrstan presek stanja u oblasti pravne zaštite od nasilja u porodici. Kao takva, odlična je literatura za sve profesionalce i istraživače zainteresovane za problem ovog oblika rodno zasnovanog nasilja i pružanje pomoći i podrške žrtvama. U kontekstu Zakona o sprečavanju nasilja u porodici, predstavlja dobru osnovu za dalju, longitudinalnu analizu i praćenje efikasnosti pravosudnih organa u procesuiranju slučajeva nasilja u porodici i zaštiti žrtava. Pored toga, može biti korisna dopunska literatura u izučavanju rodno zasnovanog nasilja na visokoškolskim ustanovama, kao i formalnim i neformalnim edukacijama za stručnjake u oblasti pravosuđa.

MR LJILJANA STEVKOVIĆ

Poziv na saradnju i pretplatu

Časopis TEMIDA je naučni časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove i prikaze domaćih i stranih autora i autorki koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Posebna pažnja posvećuje se svim oblicima rodno zasnovanog nasilja, kao i drugim aspektima ostvarivanja rodne ravnopravnosti. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljaju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2019. godinu su: Broj 3: **Nevidljive žrtve**. Članci van teme broja mogu biti predati Redakciji bez obzira na rok.

Časopis *TEMIDA* je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa internet stranice Viktimološkog društva Srbije (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenu.htm>) i koristiti u skladu sa licencom Creative Commons 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA je referisana u **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** istraživačkoj bazi i uvrštena je u Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), novu ediciju Web of Science.

TEMIDA objavljuje radove napisane na srpskom i engleskom jeziku.

TEMIDA koristi **dvostruko slepo (anonimno) recenziranje**.

Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, **autori prenose autorska prava na izdavača**.

Molimo vas da svoj rukopis pripremite prema tehničkim uputstvima za autore i autorke članaka i prikaza koja se nalaze na sledećem linku: <http://www.vds.rs/File/TehnickaUputstvaZaAutore2019.pdf>

Radovi se dostavljaju u elektronskom obliku, na e-mail vdsrbija@gmail.com ili temida.vds@gmail.com.

Prilikom dostavljanja rada, autori i autorke su dužni da dostave i **potpisano izjavu** kojom potvrđuju da su upoznati sa uputstvima za autore i obavezama autora definisanim u ***Uređivačkoj politici časopisa Temida*** (dostupno na <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitika.htm>), te da su se istih pridržavali prilikom pripreme rukopisa. Tekst izjave autora dostupan je na http://vds.org.rs/Temida_UputstvaZaAutore.htm. Izjavu autora dostaviti elektronskim putem (skeniranu) ili putem pošte (originalnu verziju) na adresu uredništva.

Pristigli radovi se ne vraćaju. Radove koji ne zadovoljavaju kriterijume časopisa u pogledu teme rada, strukture rada i pravila citiranja, redakcija neće uzeti u razmatranje, niti će poslati na recenziranje.

Preplata

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* iznosi 1.000 dinara. Godišnja preplata na štampani primerak za 2019. godinu iznosi 3.000 dinara za pojedince i 10.000 dinara za institucije u Srbiji.

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* za inostranstvo je EUR 20. Za inostranstvo, godišnja preplata na štampani primerak za 2019. godinu iznosi EUR 60 za pojedince i EUR 120 za institucije.

Cena preplate obuhvata dostavljanje poštom primerka časopisa *Temida*. U vezi preplate na naučni časopis *Temida* molimo Vas obratite se Redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

TEMIDA is an academic journal on victimization, human rights and gender. It publishes scientific and professional articles and reviews of domestic and foreign authors devoted to problems of victims of crime, war, human rights' violation and other forms of suffering (particularly focusing on problems of women, children, minorities, disabled persons and other categories of vulnerable victims), fear of crime, violation of human rights in prison and during criminal procedure, prevention of victimization, etc. Special emphasis is on all forms of gender based violence, as well as on other aspects of gender equality. Every issue is thematic, but the journal publishes articles not specifically dedicated to specified themes as well.

Topics for 2019 are: No. 3: **Invisible Victims**. Contributions not specifically dedicated to the themes of each issue, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the given deadlines.

TEMIDA is an **Open Access journal**. Articles published in *TEMIDA* can be downloaded free of charge from the website of the Victimology Society of Serbia (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenuEng.htm>) and used in accordance with the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia (CC BY-NC-ND 3.0 RS) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA is indexed in the **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** research database and has been accepted for coverage in the Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), a new edition of the Web of Science.

TEMIDA is a **peer reviewed journal**, which uses **double blind (anonymous) review**.

Once the manuscript is accepted for publication, **authors shall transfer the copy-right to the publisher**.

We would kindly ask you to prepare your manuscript in accordance to the technical instructions for authors of articles and reviews, which are available at <http://www.vds.rs/File/TehnickaUputstvaZaAutore2019Eng.pdf>.

Manuscripts should be submitted electronically on vdsrbija@gmail.com or temida.vds@gmail.com.

The manuscript should be accompanied with the signed **Authors' statement**, confirming that authors have reviewed and complied with the relevant Instructions for authors and the authors' responsibilities defined in the ***Editorial Policy of the journal Temida*** (available at <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitikaEng.htm>). The Author's statement can be downloaded from <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAvtoreEng.htm>. Author's statement should be submitted either electronically (scanned version) or by post (original version) to the editorial address.

Submitted manuscripts will not be returned. Manuscripts which do not comply with the technical guidelines and criteria of the journal related to the topic, structure and the rules of quoting, will not be taken into consideration nor sent for the review.

Subscription

Price for single printed copy of scientific journal *Temida* is 1.000 RSD. Annual subscription for printed copy for 2019 is 3.000 RSD for individuals and 10.000 RSD for institutions in Serbia.

Price for single printed copy for abroad is 20 EUR. Annual subscription rate for printed copy for 2019 for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions.

The subscription includes delivery of the copy of *Temida* by post. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i
rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-
Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) –
Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije
: Evropski pokret u Srbiji, 1998. – (Beograd : Prometej).
– 24 cm

Tromesečno. – Ogledni broj изашао 1997. године

ISSN 2406-0941 (online izdanje)
ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335